

მურად მთვარელიძე

**კველი ქართული
აზოროსტული
მეტყველება**

თბილისი 1996წ.

83·3.Гр
894·631.09
მ 646

წიგნში განხილულია აფორიზმისა და აფორისტიკის სპეციფიკური თავისებურებანი. ახსნილია აფორიზმის, როგორც ლიტერატურული ჟანრის არსი, მისი მიმართება სხვა სახის ბრძნულ გამონათქვამებთან. აქვე ერთმანეთისგანაა გამიჯნული აფორიზმი და აფორისტიკა. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ აფორისტიკა უნდა მივიჩნიოთ ფილოლოგიური მეცნიერების დარგად.

რედაქტორი პროფესორი შ. ქურდაძე

რეცენზენტები: ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი,
 პროფესორი დ. თევზაძე
 ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი,
 დოცენტი თ. გოგოლაძე

შინაარსი

შესავალი	4
აფორიზმი და აფორისტიკა	6
ქართული აფორისტული შეტყველების ტერმინოლოგია	52
ძველი ქართული აფორისტული შეტყველების განვითარების გზა	63
ძირითადი დასკვნები	85
პირთა საძიებელი	88
ბიბლიოგრაფია	92

შესავალი

ქართული აფორისტული მეტყველება ჩვენი ეროვნული ფილოლოგიური მეცნიერების მნიშვნელოვანი დარგია. ქართველმა ერმა თავისი არსებობის განმავლობაში შექმნა უნიკალური აფორისტული ნააზრევები. არ დარჩენილა თითქმის არცერთი ქართველი მწერალი, რომელსაც არ შეექმნა სხვადასხვა სახის ბრძნული გამონათქვამები. შეიძლება გადაუჭარბებლად იტყვას, რომ აფორისტული მეტყველების დიდოსტატები შოთა რუსთაველთან ერთად იყვნენ გიორგი მერჩულე, თეიმურაზ პირველი, არჩილი, სულხან-საბა ორბელიანი, ვახტანგ მეექვსე, დავით გურამიშვილი, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა... მართალია, ამ მწერალთა აფორისტული ნააზრევის შესახებ არსებობს ქართველ მეცნიერთა (კ. კეკელიძე, პ. ინგოროყვა, ალ. ბარამიძე, ივ. ლოლაშვილი, გ. იმედაშვილი, ა. გაწერელია, მ. თოდუა, ლ. მენაბდე, რ. ბარამიძე, ნ. მახათაძე, დ. თევზაძე, ლ. ძოწენიძე, მ. დარჩია, შ. ონიანი, მ. გუგუშვილი და სხვათა) საინტერესო დაკვირვებები, მაგრამ ასე გამოკვეთილად და საგანგებოდ ქართული აფორისტული ნააზრევის შესწავლა-გაანალიზება წარმოადგენს პირველ ცდას იმისა, რომ შეძლებისდაგვარად გაირკვეს ყველა ის ძირითადი თავისებურება და სპეციფიკური ნიშანი, რაც ახასიათებს ქართულ აფორისტიკას.

აფორისტიკის შესახებ დღემდე არასწორი კვალიფიკაცია არსებობს. თითქმის ყველა ენციკლოპედიასა და ლექსიკონში აფორიზმი და აფორისტიკა გაიგივებულია ერთმანეთთან და ისინი მიჩნეულია ლიტერატურის ჟანრად. ეს გაგება არ მიგვაჩნია სამართლიანად, რის გამოც შევეცადეთ გვეჩვენებინა, რომ აფორისტიკა უფრო ფართო მცნებაა, რომელიც თავის თავში აერთიანებს არა მარტო საკუთრივ აფორიზმს, არამედ ყველა მის მონათესავე ჟანრს. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ აფორისტიკა ფილოლოგიური მეცნიერების დარგია, რომელიც შეისწავლის ყველა სახის ლაქონურ, ბრძნულ გამონათქვამს.

ქართული აფორისტული მეტყველების ისტორია მჭიდროდ უკავშირდება ეროვნული მწერლობის განვითარების ისტორიას. ესაა უაღრესად საინტერესო დარგი, რომელიც ყველა ეპოქისა და საზოგადოებისათვის მისაღები და გამოსაღევია.

ბრძნული გამონათქვამები ეხმარება ადამიანებს ცხოვრების უკეთ შეცნობაში, ნაკლოვანებათა დაძლევისა და მრავალი საჭირობოროტო სა-

კითხის გადაჭრაში. ფრთიანი სიტყვების, ლაკონურად გამოთქმული ბრძნული აზრების როლი და მნიშვნელობა უდიდესია კაცობრიობის განვითარებისათვის, ამიტომაც, ქართული აფორისტული მეტყველების შესწავლა მნიშვნელოვან საქმედ მიგვაჩნია. ამით, ჩვენი აზრით, ყურადღება გამახვილდება იმ გარემოებაზე, რომ ქართველი ერი თავისი აფორისტული მეტყველებით, ანუ ბრძნული ნააზრევით, თამამად შეგვიძლია, ყველა დიდი და ძველი ერის გვერდით დავასახელოთ.

აფორისტული მეტყველება ჩვენი ერის სულიერი განძია, რომელიც განსაკუთრებულ მზრუნველობას საჭიროებს.

აფორისტუკის არსის ძიება, ბრძნული გამონათქვამების ურთიერთშეჯერება და ანალიზი იძლევა საინტერესო დასკვნების გაკეთების საშუალებას. ეს თავის მხრივ კიდევ უფრო ნათლად გამოკვეთს აფორისტუკის, როგორც მეცნიერების დარგის მასშტაბურობას, მის განუზომელ როლს მწერლობის განვითარებაში.

თავი I

აფორიზმი და აფორისტობა

აფორიზმის არსი. ლიტერატურის განვითარებას, მის ყოველ საფეხურზე, უშუალოდ უკავშირდება აფორიზმის, როგორც ლიტერატურული ნაწარმოების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილის ქმნადობის პროცესი.

აფორიზმის წარმოშობას ფესვები კაცობრიობის განვითარების შორეულ წარსულში აქვს გადგმული, აფორიზმზე, ისევე როგორც მაღალმხატვრულ ლიტერატურულ ნაწარმოებზე, არ მოქმედებს დროის მდინარეა, იგი თანამედროვეა ნებისმიერი საზოგადოებრივი წყობისათვის. ნაწარმოების გენიალობის ერთ-ერთი განმსაზღვრელიც სწორედ აფორიზმია. რაც უფრო მეტ ბრძნულ გამონათქვამს ქმნის მწერალი, მით უფრო დიდია მისი შემოქმედება, მით უფრო უკვდავია მისი სახელი „შეიძლება ადაუჭარბებლად ითქვას, რომ მწერლის მხატვრული გემოვნება, მისი ღრმა განმჭვრეტელობა, უპირველეს ყოვლისა, აფორისტული მეტყველებით მჟღავნდება“.¹

აფორიზმში ჩაქსოვილია საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მხარე. ისში გასულიერებულია არაერთი თაობის ნააზრევი. იგი საუკუნეთა განძავლობაში შემუშავებული და დახვეწილი აზრის ერთგვარი დასკვნაა.

ხელოვნების ყოველი ნაწარმოები, განურჩევლად მისი ლიტერატურული ღირებულებისა, როგორც გოეთე შენიშნავდა, აუცილებლად „მთავრდება კონცეფციით“. სწორედ ამ კონცეფციას გააჩნია მკითხველზე ზემოქმედების განსაკუთრებული ძალა.

აფორიზმები და ბრძნული გამონათქვამები ღრმად აღიბეჭდება ადამიანის ცნობიერებაში.

აფორიზმი მკაცრად სტილიზებული ჟანრია. მასში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება თითოეულ სიტყვას. საკმარისია, შეიცვალოს რომელიმე სიტყვა, რომ აფორიზმი დაკარგავს თავის მნიშვნელობას. აქედან გამომდინარე, აფორიზმის ძირითადი არსი იმაშიც მდგომარეობს, რომ მასში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს სიტყვათა ურთიერთმიმართებას, მათ

¹ თ. კიკაჩიშვილი, კ. გამსახურდიას „ლიდოსტატის მარჯვენის“ პრობლემეტიკისა და მწერლის მხატვრული ოსტატობის საკითხები, თბ. 1974, გვ. 190

წყობას. ეს კი გვაფიქრებინებს, რომ აფორიზმი იქმნება იმავე კანონებით რითაც, საზოგადოდ, მხატვრული ნაწარმოები. ამავე დროს, აფორიზმს აქვს თვისება, ცალკე გააგრძელოს არსებობა, როგორც დამოუკიდებელმა ლიტერატურულმა ერთეულმა. სწორედ ეს თვისება აქცევს მას განსაკუთრებულად, სწორედ ეს შინაგანი ფორმა და მხატვრული აქსესუარი ხდის აფორიზმს დამოუკიდებელ ქმნილებად.

აფორიზმი თავის თავში აერთიანებს ერთის მხრივ, რომელიმე ავტორის ინდივიდუალურ ნააზრევს ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით, ხოლო მეორე მხრივ, წარმოადგენს საზოგადოებრივი აზროვნების სხვადასხვა საფეხურზე შემუშავებული კონცეფციის თავისებურ ინტერპრეტაციას. ესე იგი, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბრძნულად გამოთქმული ფრაზა საუკუნეთა განმავლობაში იძენს სიცოცხლეს და სხვადასხვაგვარი სახეცვლილებით უბრუნდება საზოგადოებას. აქედან გამომდინარე, შესაძლებელია განისაზღვროს აფორიზმის არსი — აფორიზმი თავის თავში აერთიანებს ადამიანთა მრავალი თაობის გამოცდილებას და მას ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობას ანიჭებს.

აფორიზმის ისტორია, საზოგადოდ, ლიტერატურის ისტორიაა. აფორიზმი იმდენი ხნისაა, რამდენისაც მსოფლიო ლიტერატურული აზროვნება. ამიტომაც თავისი არსებობის მრავალი საუკუნის განმავლობაში აფორიზმმა მკაცრად განსაზღვრა თავისი სახე, რაც იმაში გამოიხატება, რომ იგი ვერ ჯდება ლიტერატურული ჟანრების სისტემაში, ზემოთ აღნიშნული ორი მიზეზის გამო. როგორც ვთქვით, ერთის მხრივ, მას აქვს უნარი იარსებოს იმ ნაწარმოებში, სადაც იგი აღმოცენდა, ხოლო მეორე მხრივ შეუძლია არსებობა დამოუკიდებლად. ამის გათვალისწინებით სამართლიანადაა შენიშნული, რომ აფორიზმის ადგილი სიტყვასა და ლიტერატურულ ნაწარმოებს შორის უნდა ექძიოთ.¹

და მაინც, იბადება კითხვა, რა არის აფორიზმი?

მიუხედავად იმისა, რომ გამოცემულია აფორიზმთა უამრავი კრებული მსოფლიოს ხალხთა სხვადასხვა ენაზე, მეცნიერული თვალსაზრისით, ეს ჟანრი სათანადოდ არაა შესწავლილი. ეს განსაკუთრებით ითქმის ქართულ ფილოლოგიურ მეცნიერებაზე. დღემდე არ მოგვეპოვება სპეციალური მონოგრაფია ქართული აფორიზმის და საზოგადოდ, აფორიზმის შესახებ თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ვ. კუპრავას წიგნს „რუსთაველის აფორიზმები“, რომელსაც ერთვის მოკლე, მაგრამ საყურადღებო გამოკვლევა შოთა რუსთაველის აფორიზმების შესახებ. ასევე მნიშვნელოვანია ლ. კონდრაზაშოვას გამოკვლევა „Заметки об афоризме: своеобразие и

¹ Вопросы литературы. М. 1979. N 9. стр. 141-175.

органика"¹. რუსულ ფილოლოგიურ მეცნიერებაში ამ თვალსაზრისით აღსანიშნავია ნ. ფედორენკოს ნაშრომი "Афоризм – как жанр словесного искусства"²

აფორიზმის საკმაოდ სრულყოფილი განმარტება მოცემულია 1891 წელს პეტერბურგში გამოცემულ „ენციკლოპედიურ ლექსიკონში“: „აფორიზმი (ბერძნული) მოკლე, ნაწყვეტი ფრაზები, რომელიც შედგება შეკუმშული, დასამახსოვრებლად ადვილი ფორმის განსაზღვრული აზრით, სენტენციით, დასკენით და სხვა“.³

თითქმის იგივეს ვკითხულობთ აფორიზმის შესახებ „მოკლე ლიტერატურულ ენციკლოპედიაში“, იმ განსხვავებით, რომ აქ უფრო ზუსტადაა მოცემული აფორიზმის ფორმულირება და არსი: „აფორიზმი – მოკლე გამონათქვამი, შეჯამებული, დამთავრებული აზრი, გამოხატული ლაკონურ ფორმაში. აფორიზმი გვხვდება როგორც დამოუკიდებელი ჟანრი, მაგრამ შეიძლება იყოს ჩართული კონტექსტში, რომელიც მთლიანად არ არის აფორისტული.

აღმოცენდება რა მხატვრულ, სამეცნიერო, საკვლევ, ფილოსოფიურ ლიტერატურაში, აფორიზმი იწყებს არსებობას როგორც დამოუკიდებელი გამონათქვამი“.⁴

მსგავს განმარტებებს აფორიზმის შესახებ ვხვდებით 1900 წელს სანკტ-პეტერბურგში გამოცემულ „დიდ ენციკლოპედიაში“,⁵ „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“,⁶ „დიდ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“,⁷ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში,⁸ „უცხო სიტყვათა ლექსიკონში“⁹ და სხვა.

საინტერესოა აფორიზმის გერმანული განსაზღვრება. გერმანულ ენაში აფორიზმს der aphorismus შეესატყვისება სინონიმური ტერმინი der Gedanken splitter. Gedanken ნიშნავს აზრს, ხოლო splitter ნატეხს, ნამსხვრევს (осколок), ესე იგი, აფორიზმის სინონიმი გერმანულ ენაში იძენს „აზრის ნატეხის“ (მონატეხის) მნიშვნელობას. საგულისხმოა ტერმინის მეორე ნაწილი splitter. აქ გამოკვეთილია ის გარემოება, რომ აფო-

¹ Литературная Грузия, Т6. 1985, N 6, стр. 148-169.

² Вопросы литературы, М. 1973, N 9, стр. 141-175.

³ Энциклопедический словарь, издатель: Ф. А. Брокгауз. И.А. Ефрон, С. Петербург, 1891, стр. 494.

⁴ Краткая литературная энциклопедия, М. 1962. стр. 366.

⁵ Большая Энциклопедия. I-II С. -Петербург, 1900, стр. 284.

⁶ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია II, თბ. 1977, გვ. 18.

⁷ Большая Советская Энциклопедия, III, второе издание. М. 1950. стр. 512.

⁸ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბ. 1990, გვ. 91.

⁹ უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, თბ. 1989, გვ. 63.

რიზში წარმოადგენს აზრის ერთ ნატეხს (უფრო მნიშვნელოვანს, ბრძნულს), რომელიც ჩაბოტყლება თავის წარმომშობ სხეულს, რათა დამოუკიდებლად გააგრძელოს არსებობა. სწორედ ამიტომაც იგი splitter და არა ნაწილი.

1930 წელს მოსკოვში გამოცემულ „ლიტერატურულ ენციკლოპედიაში“ შენიშნულია, რომ აფორიზმი წარმოიშობა ბერძნული სიტყვისაგან შემოფარგვლა (отграничить), მოწყვეტა, (отрывать). ეფიქრობთ, ეს განმარტება ერთგვარად ეხმარება აფორიზმის გერმანულ სინონიმურ გაგებას.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აფორიზმის ღირსება სწორედ ისაა, რომ მან დამოუკიდებლად, დედისაგან მოწყვეტით გააგრძელოს თავისი არსებობა. აფორიზმის ეს აუცილებელი ნიშანი კარგად გამოჩნდა სწორედ მის გერმანულ შესატყვისში.

მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი აფორიზმის განმარტებას ინგლისურ ენაზე არსებულ ლექსიკონებსა თუ სპეციალური აფორისტული კრებულების წინასიტყვაობებში. ოქსფორდის უნივერსიტეტის გამომცემლობის მიერ 1986 წელს წამოცემულ წიგნში „Fowler's Modern English Usage“ გვითხულობთ: „სიტყვა აფორიზმი, რაც ლიტერატურულად სხარტულ განმარტებას ნიშნავს, სამედიცინო წარმოშობისაა. პირველად იგი გამოყენებულ იქნა ჰიპოკრატეს აფორიზმებში, რომელმაც თავისი ნაშრომი ერთ-ერთი ცნობილი გამოთქმით დაიწყო: „ხელოვნება ზანგრძლივია, სიცოცხლე კი ხანმოკლე“. სიტყვა აფორიზმი აღნიშნავს რაიმე მოკლე მეტყველ მტკიცებას, რომელიც ზოგადი მნიშვნელობის მქონე ჭეშმარიტებას შეიცავს. იგი განსხვავდება აქსიომისაგან, რომელიც თავად ცხად ჭეშმარიტებას აღნიშნავს და თეორემისაგან, რომელიც წარმოადგენს მტკიცებად აზრს მეცნიერებასა და მათემატიკაში.

აფორიზმი ასახავს ცხოვრებას და ადამიანურ ბუნებას, მისი ჭეშმარიტება არ ექვემდებარება მეცნიერულ მტკიცებას. ეპიგრამა, აფორიზმის მსგავსად, ცხოვრებას ეხება და მისებრ მკვეთრ და კრიტიკულ ფორმას ფლობს. მაგრამ მას აქვია ზოგადობა – ის არ არის ზოგადი ჭეშმარიტების მტკიცება. სხვა სიტყვები, რომელთაც აფორიზმის მნიშვნელობა აქვთ, არის: მაქსიმი, აპოთეგმა, ზატოვანი გამონათქვამი. თუმცა ზოგჯერ მნიშვნელობით ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდება: მაქსიმი შეიცავს არა მარტო საზოგადო ჭეშმარიტებას, არამედ რჩევა-დარიგებასაც, ან რაიმე შენიშვნას. აპოთეგმა რიტორიკულია და ნაკლებად გამოიყენება გაბმულ

მეტყველებაში. აფორიზმის მოძველებული სახელწოდებები „სენტენცია და გნომა ახლა ზმარებიდან ამოღებულია“.¹

ამ განმარტებაში ზაზგასმითაა მითითებული, რომ აფორიზმი ასახავს ცხოვრებას და ადამიანების ბუნებას. მისი ჭეშმარიტება არ ექვემდებარება მეცნიერულ მტკიცებებს. ამით განსხვავდება იგი ეპიგრამისაგან, ისევე როგორც გარკვეულწილად ემიჯნება აქსიომასა და თეორემას, თუმცა მათ შორის არსებობს საერთო ნიშნებიც.

აფორიზმის არსის გასარკვევად აუცილებელია მისი სინონიმური მნიშვნელობების განხილვა, მაგრამ ვიდრე ამ საკითხს შევხებოდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია, გაეანალიზოთ აფორიზმის სტრუქტურული თავისებურებები, მისი შინაგანი მრავალსახეობა.

როგორც შევნიშნეთ, აფორიზმი ყველა განმარტების თანახმად არის რაიმე აზრის მოკლე, ლაკონურ ფორმებში გამოხატვა, დიდი მასშტაბის მქონე იდეის მოქცევა სიტყვათა მინიმალურ რაოდენობაში, მაგრამ ეს განმარტებები ოდნავადაც კი ვერ გამოხატავენ აფორიზმის შინაგან ბუნებას, მის მრავალსახეობას. უფრო მეტიც, ამ განმარტებათა მიხედვით, აფორიზმს თითქმის ვერც გავმიჯნავთ მისი მონათესავე ჟანრებისაგან, მაშინ, როდესაც საკითხის ღრმა შესაწავლამ დაგვარწმუნა, რომ აფორიზმი, თავის მხრივ, არაერთსახეოვანი ჟანრია.

პრობლემის გადასაჭრელად კიდევ ერთხელ უნდა დაისვას კითხვა, თუ რა არის აფორიზმი. ზემოთციტირებული განმარტებანი მხოლოდ ნაწილობრივ პასუხობს ამ კითხვას. საკითხის ამომწურავად შესწავლისათვის განვიხილოთ ამ კითხვის სხვადასხვა პასუხები.

აფორიზმი არის ბრძნული დასკვნა, ან მტკიცება ამა თუ იმ მოვლენის შესახებ. „ახალ ამერიკულ ლექსიკონში“ აფორიზმი განმარტებულია როგორც „რაიმე პრინციპის მოკლე მტკიცება“.² მართლაც, თუ ღრმად ჩაუუკვირდებით აფორიზმის არსს, დავრწმუნდებით, რომ იგი წარმოადგენს რაიმე დებულების ან შეხედულების, მოვლენის ბრძნულ დასკვნას, მტკიცებას, შეჯამებას. ესაა მისი ერთ-ერთი აუცილებელი ნიშანი.

საუკუნეთა განმავლობაში ცხოვრებასა და საზოგადოებაზე დაკვირვებისას, ადამიანებს გამოჰქონდათ დასკვნები, რომლებსაც გარკვეულ ფორმაში აქცევდნენ. დიდი აზრისაგან, ღრმად განცდილი და დანახული რეალობისაგან მათ გამოჰყავდათ გარკვეული პოეტური და პროზაული ფორმულირებები, რომლებშიც აირეკლებოდა ის კანონზომიერება, რაც

¹ Adopted from the "Introduction to "A Treasury of English Aphorisms by Logan Pearsall Smith, 1943, Fowler's Modern English Usage, Oxford University Press 1986, გვ. 31.

² The New American Handy College Dictionary, New American Library, 1981, გვ. 33.

თან აზლავს საზოგადოების განვითარებას. ეს დასკვნები შეეხებოდა როგორც საკუთრივ ადამიანს, ისე მის გარემომცველ სამყაროს, ადამიანურ ურთიერთობებს და ასე იქმნებოდა დასკვნის ნიშნით ალბეკდილი ბრძნული ნააზრვეი ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით.

აფორიზმი ბევრად უფრო მასშტაბური და მრავლისმომცველია ვიდრე სხვა სახის ბრძნული გამონათქვამები. აფორიზმის ინტერესის სფეროში ადამიანთან ერთად შემოდის ისეთი პრობლემური თემები, როგორიცაა პუმანიზმი, წუთისოფელი, ღმერთი, სწავლა-განათლება, ოპტიმიზმი, სიყვარული, მეგობრობა, სიტყვა და საქმე, სახელი და სხვა. ყველა ამ პრობლემაზე დაკვირვებისას ქართული მწერლები ქმნიდნენ აფორიზმის სხვადასხვა სახეს, რომელთა მეშვეობით პასუხი ეცემოდა მრავალ ბუნდოვან და ორაზროვან პრობლემას.

აფორიზმის პირველი სახე, აფორიზმი ღასკჳნა, ნათლად გამოხატავს ისეთ თვალსაზრისს, რომელიც სადაო აღარაა, დაზუსტებულია, მრავალი ასეული წლების განმავლობაშია შემუშავებული. მაგალითად, როდესაც შოთა რუსთაველი ქმნის ასეთ აფორიზმს „თავისასა ცნობისაგან ჩავარდების კაცი ჭირსა“, აქ სადაო უკვე აღარაფერია, ეს ღრმა დაკვირვების შედეგად მიღებული დასკვნაა. ასეთივეა დიდი მოაზროვნის სხვა აფორიზმები „ბოროტსა სძლია კეთილმან, არსება მისი გრძელია“, „აესა კაცსა ავი სიტყვა ურჩეგნია სულსა, გულსა“. მსგავსი მაგალითების მოტანა უხვად შეიძლება როგორც „ვეფხისტყაოსნიდან“, ისე სხვა ლიტერატურული ძეგლებიდან.

აღსანიშნავია, რომ აფორიზმის ყველაზე გავრცელებული სახე სწორედ დასკვნის შემცველი აფორიზმია, რადგანაც მასში თვალნათლივ იკვეთება ავტორის პოზიცია, რაც, როგორც ვთქვით, ცხოვრების ღრმად შესწავლას ეფუძნება.

აფორიზმი-დასკვნა სათავეს იღებს პირველივე ქართული ორიგინალური ძეგლიდან და მთელი ეროვნული მწერლობის განვითარებას თან მიჰყვება, როგორც მისი შემადგენელი და განუყოფელი ნაწილი.

აფორიზმის მეორე სახეა აფორიზმი-მანსაზღმრმზა. როგორც თვით სახელწოდებიდან ირკვევა, აფორიზმის ამ სახეობისათვის დამახასიათებელია განმარტებითი ხასიათი. ამ შემთხვევაში აფორიზმის ავტორი ცდილობს, დაახასიათოს მისთვის მნიშვნელოვანი პრობლემა და მას ბრძნული, ყველასათვის მისაღები იერი მისცეს. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ეს ხალხური ლექსი-აფორიზმი „წუთისოფელი რა არი, აგორებული ქა არი, როგორც კი დაიბადები, იქვე საფლავი მზა არი“.¹ აქ ყურადღე-

¹ ვ. კოტეტიშვილი. ხალხური პოეზია, გამოცემა მეორე, თბ. 1961, გვ. 24

ბას იქცევს ის გარემოება, რომ აფორიზმის ავტორი პრობლემის ასახსნელად სვამს კითხვას, რომელსაც იქვე ეცემა ბრძნული პასუხი.

დაახლოებით იმავე პრინციპითაა შექმნილი მეორე ხალხური აფორიზმი, რომელშიც განმარტებულია სიყვარული:

„აბა უყურე ძმობილო,
თუ სიყვარული რა არის,
ღიაცის გული ზალეთი
ვაყვაცის გული ზღვა არის,
არ დაუშვების ნაპირი,
თუ ღლი გვალვა არ არის.“¹

ძირითადად განსაზღვრების პრინციპით ქმნის შოთა რუსთაველი თავის აფორიზმებს მიჯნურობასთან დაკავშირებით.

აფორიზმი ღაპირაჴმზა. როგორც სახელწოდებიდან ხდება ნათელი, აფორიზმის ეს სახეობა კარგად შეესატყვისება თვით აფორიზმის შინაგან სტრუქტურას. ამ სახის აფორიზმი თავისი ხასიათით ჰგავს აფორიზმ-დასკვნას, მაგრამ მისგან განსხვავებით არ ახასიათებს კატეგორიული, დამაჯერებელი ტონი, ეს უფრო პირადი დაკვირვების შედეგია და ავტორისეულ მრწამსს ემყარება. ამ სახის აფორიზმის მაგალითებია: „თუ კაცსა მიხვდეს გრძლად ყოფნა უცხოს იუმსა და მიწებსა, შარბათიც ჰქონდეს სასმელად, ნადველსა ამოიწებსა“. (არჩილი). „ხანგრძლად სხვათა კართა ყოფნა კაცსა ცეცხლად მოედება, მუდამ მოყვრის პურის ჭამა საყვედურად დაედება, რაგინდ რომე არა აკლდეს, მაშინ გაუგემურდება, ველარ გასძლებს შემოცდასა, ამად სხვაგან გარდებება“. (არჩილი). „ვერ მქმნელი, ღიღთა მეტყველი, ენითა ვით რიტორია, დაეზარების წასელასა, რაგინდ არ იყოს შორია“ (დავით გურამიშვილი).

აფორიზმის სხვა სახეებისაგან განსხვავებით აფორიზმი-დაკვირვება ადამიანის პიროვნულ განცდებთანაა დაკავშირებული და მისი შემქმნელის ინდივიდუალური გამოცდილების ტვიფრითაა აღბეჭდილი.

აფორიზმ-დაკვირვებასთან ახლოს დგას „აფორიზმი-მსჯელობა“. ამ სახის აფორიზმებში შედარებით ვრცელადაა წარმოდგენილი არჩეული პრობლემის გადაწყვეტა. აქ მოცემულია ავტორის მსჯელობა, რის შედეგადაც მკითხველს გამოაქვს სათანადო დასკვნა, ან თვით ავტორი განაზოგადებს მისთვის მნიშვნელოვან პრობლემას და ბრძნული აზრის ჩამოყალიბების შემდეგ, ან მის წინ განაწერცობს მას. ამ სახის აფორიზმის ნიმუშია ვახტანგ მეექვსის:

„ენისგან არის ორივე: სიტყვა ტბილი და შწარენი,
მტერს გააყოფრებს, მოყვარეს გაამტრობს დასაზარენი,

¹ ქართული ხალხური პოეზია, VI, თბ. 1978, გვ. 133

გამოაა მცირე წინწყალი, სულ დასწევას არე-მარე,
პირმანვე წართქვას სულისა და ხორცის მოსახმარენი.”¹

აფორიზმი-აქოზიკა. ამ შემთხვევაში ნათლად იკვეთება ავტორის დამოკიდებულება ამა თუ იმ პრობლემისადმი. ამ სახის აფორიზმთა ერთ ნაწილში ან პირდაპირ ერთვება ავტორი, ან მისი დამოკიდებულება პრობლემისადმი იკითხება აფორიზმის ტონსა და მსოფლმხედველობაში. ამ მიმართებით მდიდარია შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“. პოემაში გვხვდება ამ სახეობის აფორიზმის ორივე ფორმა:

„ღია მბულს მტეი მოყრისა შიში, კრძალუა და რიღობა,
მბულს გაუწყველად კუშტობა, და სულ-მძიძობა, ღიღობა,
თუ მოყვარეა გულისა, ქნას ჩემკენ მონაზიღობა,
თვარა მე ჩემდა, იგ მისდა, ღია სჯობს კიღის-კიღობა.“²

„აქებ ჭკუასა ბრძენთასა, რომელნი ეურჩებან.“ (347)

„ჰკებო მუხთალსა საწუთროსა, ზოგჯერ უხესა, ზოგჯერ ძვირსა“. (948)

ამ შემთხვევაში ავტორის პიროვნება, მისი პოზიცია მთლიანად შემოდის აფორიზმის დინამიურობაში. ამავე სახისაა დ. გურამიშვილის აფორიზმი: „სჯობს ვეტრფილო მუხთა-მუხეს, მომფინოს მზისა შუქია“. არის აფორიზმები, რომლებშიც ავტორის პერსონა უშუალოდ არ შემოდის, მაგრამ მისი პოზიცია მკითხველისათვის აშკარაა. მაგ.: „გრძელი სიტყვა საწყინოა“, „ეა, საწუთრო, სიცრუით თავი სატანას ადარე! შენი ვერავინ ვერა ცნას, შენი სიმუხთლე სად არე, პირი მზისაებრ საჩინო სად უჩინო ჰყავ, სად არე?“. (1213).

აფორიზმი-აქოზიკა. როგორც სახელწოდებიდან ჩანს, ავტორი მკითხველის დასარწმუნებლად მიმართავს პოლემიკურ ტონს. აქ გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ ხშირად (მაგრამ არა ყოველთვის) აფორიზმი კითხვითი წინადადებითაა გადმოცემული. მაგრამ შინაარსობრივი თვალსაზრისით იგი უფრო პოლემიკურ ხასიათს ატარებს, ვიდრე — კითხვითს. ამ სახის აფორიზმებით განსაკუთრებით მდიდარია „ვეფხისტყაოსანი“. მოვიტანთ რამდენიმე ნიმუშს: „მაგრა თუ ჭირსა არ დასთმობ, ლხინი რა დასათმობია“ (965), „მე მისთვის ხელი ვით გაეძრა, ვინ ჩემთვის ფერ-ნამკრთალია!“ (1485), „რამცა სადა გაუმარჯვედა კაცსა, ფიცთა გამტეხელსა!“ (736), „ღმერთმან ერთი რით აცხოვნოს, თუ მეორე არ წაწყმიდოს!“ (306).

¹ ვახტანგ ბექაძე, ლექსები და პოემები, აღ. ბარამიძის რედაქციით, თბ. 1975. გვ. 79

² შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბ. 1957, გვ. 308 ქვემოთ ვიხელმძღვანელებთ ამ გამოცემით.

პოლემიკური აფორიზმებით მდიდარია ვახტანგ მეექვსის ნააზრევნი: „ენა მეტობით ზოგსა სწადს ჭკუისა გამოჩენანი, ეს არ იციან, არა აქვს ჭკუას სიტყვა და ენანი“, „ვის მიხედება დიდ-სახელად უბრძოლველად გამარჯვება“ („სიბრძნე მალაღობელი“).

როგორც ვხედავთ, არსებობს აფორიზმის რამდენიმე სახე, რომელთა გამოიყენა ერთმანეთისაგან, თვით აფორიზმის უკეთ შეცნობის მიზნით, აუცილებელ პირობად მიგვაჩნია.

აფორიზმის ნიშნები. ზემოთ მოტანილი განმარტებების შედეგად ნათელი ხდება, რომ აფორიზმის უპირველეს ნიშანს წარმოადგენს რაიმე აზრის მოკლე ლაკონურ ფორმაში გამოხატვა, დიდი მასშტაბების მქონე იდეის მოკცევა სიტყვათა მინიმალურ რაოდენობაში.

აფორიზმს ახასიათებს სამი ძირითადი ნიშანი: განსაზღვრება (определить), გამოიყენა (ограничить), მოწყვეტა (отрывать). როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია შენიშნული, ეს ნიშნები თავისთავად იძლევა მითითებას იმის შესახებ, რომ აფორიზმში მივიჩნიოთ ჟანრთაშორის მოვლენად. აფორიზმის თავისებურება იმაშიც გამოიხატება, რომ მას შეუძლია დამოუკიდებლად არსებობა.

აფორიზმი აღმოცენდება ლიტერატურული ნაწარმოების ტექსტში, როგორც მოკლე, ლაკონური განმარტება კაცობრიობის მიერ საუკუნეთა განმავლობაში დაგროვილი სიბრძნისა. იგი ეყრდნობა ადამიანთა გამოცდილებას, მასში დევს უდიდესი აზრი, სიბრძნე და ყოველივე ეს გამოხატულია მოკლედ, სხატულად, ადამიანისათვის ადვილად შესამეცნებელი მხატვრული აქსესუარით.

აფორიზმი ნათლად და ზუსტად ახასიათებს ცხოვრებისეულ მოვლენებს და ხასიათდება მხატვრული სრულყოფილებით, რის გამოც ხშირად გადაიქცევა საზოგადოებრივი უკუღმართობის წინააღმდეგ ბრძოლის მძლავრ იარაღად. აქედან გამომდინარე, აფორიზმის უპირველეს ნიშნად უნდა ჩათვალოს ცხოვრებაზე დაკვირვების სიზუსტე, შეხედულების სინამდვილე, ცხოვრებისეული რეალობის ასახვის უნარი, ამიტომაც, რომ სიტყვას (ფართო გაგებით) მსოფლიოს აფორისტულ ნააზრევში ისრის ფუნქცია აქვს დაკისრებული „სიტყვა არ არის ისარი, მაგრამ ჭრის“. (დოსტოევსკი).

ცნობილი ლექსიკოლოგი ელ. დალი თავის ლექსიკონში აფორიზმს უწოდებს „განყენებულ, მაგრამ სრულ დებულებას“. აფორიზმის ღირსება სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ შეუძლია დადგეს განყენებულად, მაგრამ იყოს უადრესად სრული, რადგანაც მისი ძირითადი არსი მდგომარეობს აზრის ზოგადად, მაგრამ ნათლად, გარკვევით, ლაკონურად, ყვე-

ლასათვის გასაგებად წარმოდგენაში. ვფიქრობთ, სწორედ ესაა აფორიზმის ყველაზე დამახასიათებელი ნიშანი.

აფორიზმის ძირები. აფორიზმის წარმოშობა უშუალოდ უკავშირდება კაცობრიობის აზროვნების ჩამოყალიბებასა და განვითარებას. აფორიზმის ძირები ათასეული წლების მიღმა უნდა ვეძიოთ. აფორიზმმა არ იცის საზღვარი და ღრო, იგი ყველა ეპოქისა და ქვეყნის პირშია. ამდენად, მისი ისტორია მჭიდროდ კავშირშია კაცობრიობის აზროვნების ისტორიასთან.

ქვემოთ ჩვენ საუბარი გვექნება აფორიზმისა და ანდაზის ურთიერთმიმართების საკითხებზე, აქ კი გვინდა შევნიშნოთ, რომ აფორიზმის ძირები სწორედ ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში უნდა დაიძებნოს. აფორიზმები იმიტომაც უკვდავი, რომ მათში განთავსებულია ხალხის მიერ საუკუნეთა მანძილზე დაგროვილი ცოდნა და გამოცდილება. ხალხი ამდიდრებს და ხვეწს თავის ნააზრევს. ეპოქათა ცვლასთან ერთად აფორიზმი ახალ სიცოცხლესა და ელფერს იძენს. მისი უმთავრესი ნიშანი იმაშიც მდგომარეობს, რომ მისი პრინციპი, იდეა, თანაბრად მისაღებია ყველა ეპოქისა და საზოგადოებისათვის.

მხატვრული ენის სპეციფიკური არსის საკითხებზე მსჯელობისას პროფ. ა. გაწერელია შენიშნავს, რომ „პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ ჯერ კიდევ ბერძნულ ლიტერატურაში გაფანტული შესანიშნავი გამონათქვამები, რომელთაც შემდგომი ტრადიციების ხანგრძლივ ისტორიაში ერთგვარი „მარგალიტების“ სახით ინახავდნენ. ასეთი მთავარი გამონათქვამი ფორმულის ხასიათისაა. მაგალითად, სიმონიდე კეოსელის (V-IV სს ძ. წ.) მაქსიმა: „პოეზია უნდა იყოს მელერი მხატვრობა, მხატვრობა კი — მუნჯი პოეზია“... არაერთი მსგავსი გამონათქვამი ფორმულა ყველა მსოფლიო რანგის ლიტერატურაში (ბერძნულ-რომაულში, ინდურში, არაბულ-სპარსულში, რუსულსა და ქართულში) გვხვდება მხატვრული სენტენციების სახით, რომელთაც ისტორიული განვითარების გარკვეულ ეტაპებზე აუცილებელი ჭეშმარიტების უფლება ჰქონდათ მოპოვებული“¹.

მნიშვნელოვანია ხალხური და ლიტერატურული აფორიზმების ურთიერთმიმართების საკითხიც. როგორც ცნობილია, ყველა დიდი მწერალი თავისი შემოქმედებისათვის მიმართავს ხალხურ სიბრძნეს, რადგანაც მათში ჩადებულია ხალხის ფიქრი, გამოცდილება, ცოდნა. სწორედ ამიტომ, აფორიზმის ძირები ფოლკლორისა და ლიტერატურის კარიბჭესთან უნდა

¹ ა. გაწერელია, ნარკვევები, პორტრეტები, ლექსმცოდნეობა, თბ. 1968, გვ. 11-12

ვეძიოთ. ესაა მიზეზი იმისა, რომ ხშირ შემთხვევაში ძველი ზღვა საზღვრის გავლება აფორიზმსა და ანდაზას შორის.

აფორიზმის ძირების ძიება ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში მისი შესწავლის სწორ გზად გვეჩვენება. სწორედ ხალხი იყო თავდაპირველად ბრძნული აზრების შემოქმედი, ხოლო შემდეგ აფორიზმის ქმნადობის პროცესმა ინდივიდუალური ხასიათი მიიღო. ეპოქათა ცვლასთან ერთად ფართოვდებოდა აფორიზმის თემატიკა, სხვადასხვა ქვეყნებთან ერთიერთობათა შედეგად კი ამა თუ იმ ხალხის ნააზრევში თავს იჩენდა მეორე ხალხის ნააზრევის გავლენა, რითაც მდიდრდებოდა მათი აფორისტული მეტყველება.

აფორიზმის ისტორია უშუალოდ უკავშირდება მისი შემქმნელი ერის ისტორიას. რაც უფრო ძველია ერი, მით უფრო დიდი ხნის ისტორია აქვს მის აფორისტულ ნააზრევს, რაც უფრო დიდი ჭირისა და უბედურების გადამტანია ერი, მით მეტი სიბრძნითაა დატვირთული მისი აფორისტული მეტყველება. არ არსებობს უკვდავი ფასეულობანი, რომლებმაც მათი წარმომავლობისა და ასაკის მიუხედავად შეინარჩუნა თავისი ფილოსოფიური, ესთეტიკური და ისტორიული მნიშვნელობა. ეს ქმნილებანი უდიდეს ზემოქმედებას ახდენს ხალხის მსოფლმხედველობაზე, მათ კულტურაზე, ნ. ხიზანიშვილის შენიშვნით, „აფორიზმი ხალხს ისე სწამდა, როგორც სახარების სიტყვა“.¹

აფორიზმის წარმოშობის ძირები, როგორც შევნიშნეთ, ადამიანთა შორეულ წარსულში იღებს სათავეს. როგორც კი გაჩნდა აზროვნება, როგორც კი ადამიანმა აღიქვა სამყარო და შეიქმნა აზრი მასზე, გაჩნდა აფორიზმიც, რომელშიც აისახა სწორედ ეს დამოკიდებულება.

აფორიზმების ძირების ძიებას მივყავართ ძველ სიმბოლიკასთან, პერალდიკურ დასახელებებთან. ცნობილია, რომ ყველა ქვეყნის გერბს ჰქონდა თავისი დევიზი, ანუ სიტყვათა კომპლექსში გაცხადებული იდეა, რაც ძალზედ უახლოვდება აფორიზმს. ამ დევიზში ჩადებული იყო მთელი ერის სიბრძნე, მიზანსწრაფვა, ხასიათი. მასში ცნაურდებოდა ერის დამახასიათებელი სულიერი ნიშანიც. ამდენად, აფორიზმის მნიშვნელობა არა ერთი ადამიანის, ან საზოგადოების ერთი ნაწილის ინტერესებიდან ამოდის, არამედ, იგი უმრავლეს შემთხვევაში, ერის ინტერესების მაჩვენებელია, ერის სარკეა, რომელშიც შევიძლია, ამოიკითხო ამ აფორიზმის შემქმნელი ერის მთელი სულიერი სამყარო.

მსოფლიოს აფორისტული მეტყველება კაცობრიობის აზროვნების გვირგვინია, რადგანაც ამ ნააზრევში მოქცეულია ყველა ის ბრწყინვალე

¹ ნ. ხიზანიშვილი, (ურბნელი), ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბ. 1940. გვ. 111

დაცა, რაც კი ადამიანთა მოთხოვნის თავისი არსებობის განმავლობაში მოუქმნია. ეს სიბრძნე ერთიანად გააზრდილი სხვადასხვა საძიებრო გეგმების სამართლიანად წერს პროფ. მ. თოდუა: „აფორიზმები ძიებებსა და პირდაპირ თვალისათვის შეცვლადრებანა, ხელი მიკეტი „ოქროსმჭედლისათვის“¹

მოთქმის, რის მიხედვითაც იქმნება აფორიზმი, ცხოვრების ცოდნა, მასზე დაკვირვება. სწორედ ეს განაპირობებს აფორიზტიკაში „ისტორიული მახსოვრობის პრინციპის“ დამკვიდრებას, რაც იმას ნიშნავს, რომ სხვადასხვა ეპოქისა და ქვეყნის მოაზროვნენი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ქმნიან ერთსა და იმავე იდეის მატარებელ აფორიზმებს, თუმცა არ უნდა გამოვირიცხოთ ერთნაირი ძირებიდან აფორიზმის მომდინარეობის ძირითადობის პრინციპი. ცნობილი მეცნიერი, ე. კასირერი მითოლოგიის საკითხებზე მსჯელობისას, ასევე, რომ „მითების სხვადასხვაობისა და არაერთგვარობის მოუხედავად, კაცობრიობის მთოვრ აზროვნებას გარკვეული ერთსაზოგადოებრივი აზროვნება... მოუხედავად სრულიად განსხვავებული საზოგადოებრივი და კულტურული პირობებისა, ერთი და იგივე ძირითადი მოსოვრით წარმოდგენები მოუღ მსოფლიოშია გაერცელებული“² ეს თვალსაზრისი კარგად ესადაგება აფორიზტული ნააზრების გაერცელებისა და მისი არაფრის პრობლემატიკას. ისევე, როგორც მითები, ერთი აზრის მატარებელი აფორიზმები მოვსაურობენ დროსა და სივრცეში, როგორც ადამიანთა აზროვნების მონაპოვარი.

აფორიზმების ძირები ძველ აღმოსავლეთთან ერთად ანტიკური პერიოდის მწერლობაშია საძიებელი. პომპროსის უკვდავმა აზრმა თავისი სიდიადის საუკეთესო გამოხატვა აფორიზმებშიც პოვა. ძველი წელთაღრიცხვას დაახლოებით VIII საუკუნიდან მოყოლებული დღემდე არ დაუკარგავს მნიშვნელობა თიდი ბერძნის უკვდავ აზრს „მსგავსი მსგავსს ეკვება“, რომელსაც ეხიტიყება დიდი ქართველის - შოთა რუსთაველის ასევე ბრძნული აზრი „მსგავსი ყველაი მსგავსსა შობს“ (1323). ისევე როგორც არ დაუკარგავს მნიშვნელობა ანტიკური პერიოდის სხვა მოაზროვნეების პესიოდეს, საფოს, ანაკრეონტის, ესქილეს, პინდარეს, სოფოკლეს. თუ ევპირიდეს ბრძნულ ნააზრებს.

როგორც შენიშნულია, იაპონურ აფორიზტულ ნააზრეში დრო შედარებულია ზონარის მოძრაობასთან. „წლების დრება და მოვარის მოძრაობა ჰგავს წყლის დინებას“. იგივე იდეა უცხო არაა ჩინური აფორიზტული

¹ მ. თოდუა, „ვეფხისტყაოსნის ნახტომი ანუ რითი სჯობს რუსთაველი შექსპირსა და გოეთეს“, ქუთაისი, 1993, გვ. 6.

² ე. კასირერი, „რა არის ადამიანი“ თბ. 1983, გვ. 123

ნააზრვეისთვისაც“ „იან-ცი არასოდეს არ მობრუნდება უკან, ადამიანი ეერასოდეს ვერ დაიბრუნებს ახალგაზრდობას“. ¹ ამ მიმართებით, საინტერესოა ქართული ანდაზა „წყალნი წაელენ და წამოვლენ, ქვიშანი დარჩებიანო“, რაც იმ იდეის მატარებელია, რომ ცხოვრება მიდის, ზოლო ის, რაც ფასეულია, მარადიულია. საინტერესოა კიდევ ერთი დეტალი: იგივე იაპონური აფორიზმებისათვის დამახასიათებელია კატეგორიულობა, იგი ამტკიცებს, ან უარყოფს. აქ თითქმის არ გვხვდება პოლემიკისა და განსჯის ელემენტები. მაგალითისათვის შეიძლება ავიღოთ ერთი აფორიზმი: „ყვავი ყველგან შავია“. ესაა მტკიცება, რომელიც ეჭვს არ იწვევს. ამ აფორიზმის ქართული შესატყვისიც მტკიცების მეთოდითაა აგებული „არ გათვორდება ყორანი, რაც უნდა ხეზო ქვიშითა“. განსხვავებით ინდური აფორიზმისაგან, რომელიც კითხვითი ინტონაციით ხასიათდება „სად მომხდარა, რომ ყორანი გამხდარიყო ფრთაქათათა?“ („ჰან ჩატანტრა“)

თავისი ასაკით მსოფლიოში ერთ-ერთი უძველესია ჩინური აფორიზმი. ჩინელმა ხალხმა ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე III-II ათასწლეულში შექმნა უბრწყინვალესი ნაწარმოები სამ წიგნად: „შუცზინი“ – ისტორიის წიგნი, „შიცზინი“ – სიმღერისა და ჰიმნების წიგნი, „იცი-ზინი“ – ცვლილებების წიგნი. ესაა აფორიზმებით გაჯერებული ნაწარმოები, რომელსაც უმნიშვნელოვანესი როლი აკისრია ჩინელი ხალხის ისტორიაში.

ჩინური აფორიზმის ძირითადი მიზანი არის ბრძოლა ბოროტების, სიზარბის, პირფერობის და სხვა მანკიერი მხარეების წინააღმდეგ. „შიცზინის“ ავტორები ხშირად ლაპარაკობენ აფორიზმის საშუალებით. აქ თითოეულ სიტყვას განსაკუთრებული დატვირთვა გააჩნია.

საზოგადოდ, ლიტერატურის უპირველესი მისია არის ბრძოლა ბოროტების წინააღმდეგ, ისე, რომ დაანახოს ადამიანებს ნაკლი, რუსულ ფილოლოგიურ მეცნიერებაში გამოთქმულია მოსაზრება – “Русская литература на каждом этапе своего исторического пути выполняла воспитательные, учительные функции”. ² ეს მისია განსაკუთრებით აკისრია სწორედ აფორისტულ ნააზრვეს.

აფორიზმსა და აფორისტულსავე მსჯელობისას დგება საკითხი იმის შესახებ, თუ საიდან იღებს სათავეს თეორიული ნააზრვეი ბრძნული გამოხატულებების შესახებ. ამ საკითხის გასარკვევად საინტერესო მასალას ვპოულობთ ჯერ კლივე ანტიკური პერიოდის მოღვაწეთა თხზულებებში.

¹ Вопросы литературы, М. 1973, N 9, გვ. 145

² История жанров в Русской литературе, X-XVIII вв., л. 1972 стр. 68

ადამიანებს ოდითგანვე აინტერესებდათ გაერკვიათ, თუ რა არის ანდაზა (ძველი დროის მოაზროვნეები არ ზედავენ განსხვავებას ანდაზასა და აფორიზმს შორის), რა როლი ეკისრება მას ადამიანთა სულიერ ცხოვრებაში.

აფორისტული მეტყველების მოამაგედ სრულიად სამართლიანადაა მიჩნეული პიპოკრატე (VI ს. ჩვენ წელთაღრიცხვამდე), რომლის რვა ტრაქტატისაგან შემდგარ შრომაში ყველაზე პოპულარული იყო „აფორიზმები“. გნოზური ელემენტების ნიშნები გადაამუშავეს სოლანმა (638-559 წ. წ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე) ფეოგნიდე მეგარელმა (59 წელი ჩვენს წელთაღრიცხვამდე).

რა არის ანდაზა (აფორიზმი)? აი კითხვა, რაზედაც პასუხის გაცემა მიზნად გაუხდია არაერთ მოაზროვნეს, მწერალსა თუ ფილოსოფოსს. ირანული დეფინაციის თანახმად, „ანდაზები ენის სამკაულია“.¹ ამ ბრძნულ ნააზრევში არის გარკვეული სიმართლე, მაგრამ ეს განმარტება უფრო პოეტურ ასპექტშია გადაწყვეტილი და ვერ ხსნის ანდაზის (აფორიზმის) შინაგან სტრუქტურას. ასეთივე პოეტური სტილი მოუძებნიათ ანდაზის განსამარტავად ესპანეთშიც. იქაური დეფინიციის თანახმად, „ანდაზები შემოკლებული სახარებაა“.² უნდა აღინიშნოს, რომ ხალხი ანდაზაზე მსჯელობისას უხვად იყენებს ეპითეტს. ამ თვალსაზრისით პირველ ორ მაგალითთან ერთად საინტერესოა რუსული ანდაზა, რომლის თანახმადაც, „კარგი ნათქვამი თუ ყვაილია, ანდაზა უკვე მწიფე ხილია“,³ ძალზე მოკლე, მაგრამ მრავალმნიშვნელოვან განმარტებას ეხედებით დიდი გერმანელი მწერლისა და მოაზროვნის გოეთეს ნააზრევში „ანდაზები ხალხებია“.⁴ აქ სიტყვათა საოცარი ეკონომიურობით, აფორიზმისათვის დამახასიათებელი ლაპიდარობით ნაჩვენებია არა იმდენად ანდაზის არსი, რამდენადაც მისი როლი ამა თუ იმ ხალხისათვის.

ანდაზის სრულყოფილი, მეცნიერული განმარტება აქვს მოცემული დიდ ესპანელ მწერლს სერვანტესს: „ანდაზა არის მოკლე წინადადება, რომელიც გრძელ გამოცდილებას ემყარება“.⁵

ბრძნულ ნააზრევზე გამოთქმულ მოსაზრებებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ესა თუ ის მოაზროვნე მეტ ყურადღებას უთმობს არა ანდაზის არსის განსაზღვრას, არამედ მისი მიზნის, საზოგადოებაში მისი როლისა და ადგილის წარმოჩენას. ესპანური სენტენციის თანახმად, ადამიანი, რომე-

¹ სიბრძნის საუნჯე, კომპოზიცია ვ. კუპრავასი, თბ. 1987, გვ. 33

² იქვე

³ იქვე

⁴ იქვე, გვ. 34

⁵ იქვე, გვ. 35

ლიც ანთაზებით არ ხელმძღვანელობს, მისი სიბრძნით არ საზრდოობს, გაუნათლებულია, უცოდინარია: „ვინც არ ისწავლა ბევრი ანდაზა, მან ცოდნის კარი თვითონ ჩარაზა“.¹ თითქმის იგივე იდეაა ჩადებული რუსულ ანდაზაში: „უანდაზოდ ცხოვრება გაგიჭირდებაო“.²

ანდაზის შესახებ შექმნილი გამონათქვამებით განსაკუთრებით მდიდარია რუსული ზეპირსიტყვიერება. ამ გამონათქვამებში კარგად იკვეთება ანდაზის როლი და მნიშვნელობა, მისი ადგილი საზოგადოებაში. მოვიტანთ ორ მაგალითს: „კარგი ანდაზა კაცს პირდაპირ გულში ხვდებაო“, „ანდაზას ვერსად გაეცევიო“.³

ბრძნული აზრების შესახებ ჯერ კიდევ ანტიკური პერიოდის მოაზროვნეებმა დაიწყეს მსჯელობა. პეროდოტეს მიხედვით „ადამიანებს ძველთაგანვე (ხაზგასმა ჩვენია ი. მ.) გააჩნიათ ბრძნული და მშვენიერი ნათქვამები, ჩვენ ბევრი რამ უნდა ვისწავლოთ მათგან“.⁴ ამ ნააზრევში დიდი აზრია ჩაღებელი: ბრძნულ გამონათქვამს საზოგადოებისთვის მასწავლებლის მისია ეკისრება, სწორედ ბრძნული გამონათქვამებით, მათში სამოყალიბებელი იდეებით უნდა აღიზარდოს საზოგადოება.

ანდაზის უფრო გაერცობად განმარტებას ვხვდებით კვინტილიანეს ნააზრევში: „არის ისეთი სხარტი გამონათქვამები ანდა ანდაზები, ყველას რომ შეუთვისებია და ხარობს. ასეთი გამონათქვამები საუკუნიდან საუკუნეში არ ვაღვიდოდა, ყველა ადამიანს ისინი ჭეშმარიტებად რომ არ ეჩვენებოდეს“.⁵ ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ამ გამონათქვამის მეორე ნაწილი. სადაც გამოკვეთილია ის, რომ ბრძნულ გამონათქვამში არეკლილია ცხოვრებისეული სიმართლე და სწორედ ამის გამო იგი ახლობელი ხდება ყველასთვის. ამავე განმარტებაში ფორმულირებულია ანდაზის სიცოცხლისუნარიანობის მიზეზი: მასში ასახული ცხოვრებისეული სიმართლე ხდის ანდაზას ყველა დროში მისაღებად. და რაკი მას ასე ფართო გზა აქვს ადამიანთა გულებისაკენ, ბუნებრივია, იგი პიროვნების ააზრდას. მის ზნეობრივ ჩამოყალიბებას ემსახურება. სწორედ ეს აზრია ფორმულირებული დიდი მოაზროვნის ციცერონის გამონათქვამში: „ძლიერი, სხარტად გამოთქმული აზრები დიდად უწყობენ ხელს ცხოვრებას გაუმჯობესებას“.⁶ მსგავსი მაგალითების მოტანა უხვად შეიძლება როგორც ანტიკური, ისე შუამდგომი პერიოდის მოღვაწეთა ნააზრევიდან.

¹ კ. კუპრავა, ლახას, წიგნი, გვ. 33.

² იქვე

³ იქვე, გვ. 33

⁴ იქვე, გვ. 34

⁵ იქვე

⁶ იქვე

დასკვნის სახით კი შეიძლება ითქვას, რომ ანდაზის, ბრძნული გამონათქვამის არსის შესახებ მსჯელობა გეზდება როგორც ზეპირსიტყვიერებაში, ისე ცალკეულ მოაზროვნეთა ნაშრომებში. მათში ახსნილია როგორც არსი ბრძნული გამონათქვამებისა, ისე მისი როლი და მნიშვნელობა საზოგადოების განვითარების საქმეში.

აშორიზმის შორმა. ნ. ფედორენკოს თვალსაზრისით, ფორმის მიხედვით არსებობს აფორიზმის ორი სახე: როდესაც იგი სერწყმულია რომელიმე ლიტერატურულ ნაწარმოებთან და მის შესაძგებელ ნაწილს წარმოადგენს და როდესაც აფორიზმი წარმოდგენილია დამოუკიდებლად. პირველ შემთხვევაში აფორიზმი გამოდის მაკროტექსტიდან და არსებობს მიკროტექსტის სახით, ხოლო მეორე შემთხვევაში აფორიზმი აღიქმება როგორც მცირე ფორმის ნაწარმოები. საზოგადოდ, აფორიზმის უძთავერესი ნიშანია, იარსებოს ტექსტის გარეშე და ამავე დროს, შეინარჩუნოს აზრობრივი სისრულე. აქედან გამომდინარე, აფორიზმი არის სიტყვათა გარკვეული კომპლექსი, რომელიც განსაკუთრებულ ადგილზე დგას ლიტერატურულ ჟანრთა შორის.

აფორიზმი ჩვეულებრივ გამოხატულია ლაკონური, „ზუსტი ფორმით“ და შექმნილია პოეტური კანონებით, რომელსაც იგი ექვემდებარება. ამავე დროს, აფორიზმი შეიცავს „შინაგას ფორმას“, რაიმელიც არის ძისი წარმოშობის და შემდგომი არსებობის ერთ-ერთი აუცილებელი პირობა.

როგორც საპეციალურ ლიტერატურაშია მითითებული, შინაგანი ფორმა დაკავშირებულია სიტყვის ეტიმოლოგიურ მნიშვნელობასთან და არის აზრის მნიშვნელობის შეფარდება შემეცნებასთან, ესე იგი, ეს შინაგანი ფორმა არის შემეცნებული სახეობის ობიექტიზაცია, მისი რეალური წარმოსახვა.

ცნობილი მეცნიერები ლ. ვისოცკი და ალ. პოტებნია სიტყვის მნიშვნელობას თვლიდნენ მის შინაგან მხარედ, ძირითად ერთეულად, რომელიც ინარჩუნებს მთლიანობის ხასიათს. ეს დაახლოებით იგივეა, ზღაპარი რომ შეიკუმშოს აფორიზმის ზომებამდე. ამ დროს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ნაწარმოების ძირითადი მხატვრული პრინციპი. იგი თავის სიტყვიერ და სახეობრივ გამოხატულებას პოულობს აფორიზმში.

ფორმის მხრივ, აფორიზმი შეიძლება იყოს პოეტურიც და პროზაულიც.

აფორიზმების ერთი ნაწილი განყენებულად გაიხატა, აქვს მოვლენებს ან შეიცავს განყენებულ სხეულობას. ვაჟა-ფშაველას ლექსში „სიკვდილი გმირისა“ არის ასეთი აფორიზმი: „უაი, რომ ცუდი ბედი, პოვნა ძნელია კარგისა“. აქ ანტონიმები „ცუდი“ და „კარგი“ განყენებულად არის ურთიერთდაპირისპირებული. ზოგად მოვლენათა გამომხატველია შოთა რუ-

სთაველის „ვერ დაიჭირავს სიკდილსა“ (800), „საწუთრო კაცსა ყოველსა“ (705) და სხვა, მაგრამ არ ვიქნებით სწორი, რომ აფორიზმებად მივიჩნიოთ მხოლოდ ზოგადი მოვლენების ამსახველი, ფილოსოფიური აზრის შემცველი, ან სოციალური შინაარსის მქონე სტროფები და ტაეპები. როგორც ცნობილია, აფორიზმის უნარს სტროფს ან ტაეპს ანიჭებს მასში გატარებული აზრის სიღრმე, ძალა, შემეცნებითი, გამოყენებითი ღირებულება.

ქართული აფორისტული მეტყველების ვერსიფიკაციის საკითხები ცალკე კვლევის საგანია. ქართული აფორიზმი ისევე მდიდარია პოეტური საშუალებებით, როგორც თვითონ ქართული ლექსი, ამიტომაც მნიშვნელობას იძენს საკუთრივ აფორიზმში პოეტურ საშუალებათა გამოყენების საკითხი.

როგორც ითქვა, აფორისტული ნააზრევი ორივე ფორმით შეიძლება შეგვხვდეს – პოეტურადაც და პროზაულადაც. პოეტურ აფორისტულ ნააზრევში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა რიტმს. რიტმის გარეშე არცერთი ქართველი პოეტი არ ქმნის აფორიზმს. ბევრ შემთხვევაში სწორედ რიტმი ქმნის განსაკუთრებულ ეფექტს აფორიზმში. „გრძელი სიტყვა საწყინოა“ (237) – ამბობს რუსთაველი. ამ შესანიშნავ აფორიზმში არავითარი პოეტური სამკაული არ შეიმჩნევა, მაგრამ მისი შემეცნებითი და ესთეტიკური ზემოქმედების უნარი ამით ოდნავადაც არ მცირდება. სად არის ამ მოვლენის გასაღები, ძნელი დასადგენია. ზოგჯერ იგი საძიებელია ტაეპის ბგერით-მუსიკალურ, რიტმულ კომპონენტებში, კერძოდ, ალიტერაციებსა და ასონანსებში, მაგრამ გადაჭრით თქმა, რომ ასეთ შემთხვევაში ყოველთვის ისინი დომინანტობენ, ძნელია. რუსთაველის სენტენცია „ხელმწიფე ხამს მქნელი სამართალისა“ (563) ამის საუკეთესო მაგალითია. გაჭირდებოდა დაბეჯიდებით გვეთქვა, რომ ამ აფორიზმს თავის დიდ სოციალურ-პოლიტიკურ და მხატვრულ-ესთეტიკურ ზემოქმედების უნარს „ხ“-ს, ან „მ“-ს ალიტერაცია ანიჭებს.

ქართულ აფორისტულ ნააზრევში ეპითეტების დაუსრულებელი მარაგი მოიპოვება. ეპითეტი ის სამკაულია, რაც მხატვრულ სიტყვას განსაკუთრებულ ეფექტს ანიჭებს. დაახლოებით ისეთივე ფუნქცია აქვს მხატვრულ ნაწარმოებში, რაც მხატვრობაში – ფერს. ეპითეტი აზრს კიდევ უფრო სრულყოფილსა და მკაფიოს ხდის. ქართულ აფორისტულ ნააზრევში დადებითი, უარყოფითი და ნეიტრალური შინაარსის ეპითეტებად გამოყენებულია მეტყველების ნაწილები: არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი, ზმნიზედა, მიმღობანი, გვხვდება ზმნური ეპითეტებიც.

მოვიტანოთ რამდენიმე მაგალითს:

არსებითი სახელი:

„სახელის ზე საჩრდილებლად წყლისა პირსა სამე დარგოს“

ვახტანგ მუჯქსე

სიკეთის სწავლას წაუხდენს, ვინც არი ცუდად მზარე,
სახელის ვარდი კოკობი ვერ აპოოს მოსაოვარე.

ვახტანგ მუჯქსე

ზედის რტლსა დაემზნობა, ვინც გაგრილებს, გაგეყოფა,
სვეს აღადგენს, ვინც ვერ გნახავს, მტერთა პირი დაეყოფა.

„ქალილა და დამანა“

ზედსართავი სახელი:

რა კაცი ცრუმან სოფელმან სიმდაბლით აღადგინოსა,
ამაღლოს და მეფეთ წინ ხარისხთა წაადგინოსა,
მიკირს, მეფობას ეცდება, ყოლემცა მას ედგინოსა.

„ქალილა და დამანა“

ხამს სტუმარი სასურველი, მასპინძელი მზიარული

„ვეფხისტყაოსანი“

სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა სიკდილი სახელოვანი

„ვეფხისტყაოსანი“

ზმნური ეპითეტის ნიმუშია რუსთაველის „ხელმწიფე ნებიერია“ (289). აქ “ნებიერია” ზმნური ნეიტრალური ეპითეტია. იგი არა მარტო განსაზღვრავს ხელმწიფის ხასიათს, არამედ მხატვრულადაც განსაზღვრავს მას.

ზმირად ეპითეტი ბრძნულ გამონათქვამში არაა თვითმიზნური პოეტური სამკაული, ფორმალური ელემენტი. ეპითეტები პორტრეტების თუ მოვლენის გარეგანი, ფიზიკური თვისებების თუ მდგომარეობის მამხილებელ-აღმნუსხველი სამკაული და საშუალება კი არაა, როგორც ზმირად გვხვდება ზოლმე, არამედ ამ ეპითეტების დიდზე დიდი უმრავლესობა ხსნის გმირის შინაგან ხასიათს, თვისებებს, ან შინაგან სულიერ სამყაროს. ეპითეტის საშუალებით აფორისტული გამონათქვამი იძენს განსაკუთრებულ გამომსახველობით უნარს, რასაც მკითხველზე ძლიერი ფსიქოლოგიური ეფექტის მოხდენა შეუძლია.

ქართულ აფორისტულ ნააზრევში პოპულარულია შედარება. შეიძლება ითქვას, რომ ამ მხრივ ქართული აფორისტიკა სრულიად გამორჩეული, განსაკუთრებული მოვლენაა. შედარებას მიმართავს ყველა შემოქმედი, მაგრამ აფორისტულ გამონათქვამში მის გამოყენებას ესა თუ ის მწერალი განსაკუთრებული მზრუნველობით, დიდი სიფრთხილით და გარკვეულწილად, ფანტაზიის დიდი უნარით ახერხებს. ამიტომ, რომ ამ თვალსაზრისით, ქართული ბრძნული ნააზრევის კვლევა საინტერესო შედეგებს იძლევა. ამ მხრივ, შოთა რუსთაველს ბადალი არ ჰყავს. იგი შედარებათა

სწორუპოვარი ოსტატია. შედარების კვლეებით მის აფორიზმებად, შედარების ხერხით აგებული რესთავრაციის აფორიზმი „გადასაბრუნება ასრე უნდა ვით ქეიტკიოსა“, — ქარსკელი ხალხი მისი და გადასაბრუნება.

რუსთაველთან შედარება ყოველთვის დასავეჯრებელი, დასავეჯრები, და მარწმუნებელია. მასში მოჩანს მისი შემოქმედების ხალხურიება, ხალხთან სიახლოვე.

შედარება, რამდენადაც, აფორიზმებში გვხვდება, გვეჩვენებს გერმანული ერთ სტროფში გამდიდრებული ვრცელი შედარებებს. ამ შედარებებით რუსთაველმა მხატვრული შედარების გასაქმურებული სიმადლე დაიბყრო. მაგალითისათვის მოვიტანთ ერთს:

„ზამთარი ვართა გააზნოს, ფრეცლოზი ჩაბოცაოიონ,
ზაფხულის მისა სიახლე დასწავეს, გელვასა ჩივის,
მაგია მას ზედა ბუღბუღნი ტუფაჲსა მასა ყოცაჲ
სიცხე სწავეს, ყინვა დასწროს, წელღანი თოვლად სტყვიან
აგრევე გული კაცისა მისავე, რბელად რბელა,
ჭირსა და ღვინსა ორსავე ზოდა ბარო ეთა ზოდა.“

1347-1348

აფორიზმის არსის ჩასაწვდომად ზემოთი არ იხდება გვერდისგანთ სიტუაცია, რომელშიც გვხვდება დამოწმებული აფორიზმი. ქართული ღრმად „დაბნდა“, როდესაც ავთანდილმა მას მოუღოღრმად და მოუშნადღრმად ახარა, ნესტანი აღმოვანინო და მისი წერილი გადასცა. დამოწმებული აფორიზმი წარმოადგენს ამ ფაქტის ახსნას.

შედარება ქართული ნააზრევის ერთ-ერთი უძველესი მხატვრული საშუალებაა. ვერ კიდევ იაკობ ცურტაველის ნაწარმოებში გამოვლინდა მწერლის დიდი ოსტატობა. ამ თვალსაზრისით უარყოფს საინტერესო იაკობის აფორიზმი „ესე ყოიგი ცხოვრება დაიბრუნა ღვინო და წარმაველ არს და დაუდგომელ“. აქ მწერალი საოცარი სისადრეთ ქმნის აფორიზმს, რომლის მსოფლმხედველობის აოსაქმელად შედარების მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება.

შედარების საუკეთესო მაგალითებს ვხვდებით თეიმურაზ პირველის, არჩილის, ს. ს. ორბელიანის, ვანტანგ მექაქის, დაიდი გურამიშვილის აფორისტულ ნააზრევი.

„სიტყვა უცებთა ზღვა არის მღვდელადი კაცისა მკობელი,
არა მღვდელადი, წიბილით ხაფიფის გაიბი, იაილი.

„იაკობი ღრმადღრმად მტირალსა ზედიზედ ცრემლ-მკრანაჲსა
მუხოდის მოვესა სტაჲნი, უცხადილის არე
ქედილი

„უგებური და გაუსინჯავი სიტყვა ზეა უნაყოფო, რომელიც თუ არ საწეადად არად სახმარ არს“.

ს. ს. ორბელიანი

„ვამსგავსებ კაცსა ქარქაშსა, ხმლის პირსა სულსა მგონელსა.“

ეახტან მეექვსე

„იყავ ვით ტრედი უმანკო, უფროხილდი შენსა ზუნდებსა,
თორემ კლანჭს გიკერენ არწიენი ჭირნახულს გაგიცულებსა.“

დ. გურამიშვილი

შემდეგი პოეტური ხერხი, რომელსაც ქართულ აფორისტულ ნააზრევში ვხვდებით, არის მეტაფორა. ისეთ აფორიზმებს, რომლებიც ჩამოყალიბებულია მეტაფორაში, მეტაფორული უნდა ვუწოდოთ. შესაძლებელია ვინმემ იფიქროს, რომ მეტაფორის აღრევა აფორიზმებში დაუსვებელია, მაგრამ ეს შეცდომა იქნება. შესაძლებელია პოეტურ ნაწარმოებში შეგვხვდეს ბრძნული, სახელმძღვანელო აზრის, შეხედულების, ან ზოგადი თუ კონკრეტული, მაგრამ სასწავლო მოვლენისა და ფაქტის მეტაფორული კვალიფიკაცია და ფორმულირება. ისეთი მეტაფორა, როგორიცაა „მუნ ვარდსა შუა შეენოდეს ძოწ-მარგალიტნი ტყუბანი“ (480) მხოლოდ მეტაფორაა, რადგან არ შეიცავს ისეთ აზრს, რომლის განზოგადებაც შეიძლება, მაგრამ რუსთაველს მოეპოვება სხვაგვარი მეტაფორებიც:

მუნე წვიმს წვიმა ბროლისა, ჰკია გიშრისა ღარისად. (86)

ცხადია, მეტაფორულობა ამ ტაეპს აფორიზმის უფლებას ვერ წაართმევს, ისევე როგორც მეტაფორული აზროვნების საოცარ ნიმუშად უნდა მივიჩნიოთ ცნობილი აფორიზმი: „ნარგისთათ იძრვის ბორიო, ვარდსა ზრაჳს, იანვარია“ (1456). როგორც ალ. ბარამიძე მიუთითებს: „აქ გვაქვს გაერცობილი მეტაფორული მწკრივი... ამის მსგავსი მეტაფორული მწკრივი იშვიათად მოიძებნება მსოფლიო პოეზიაში“.¹ შედარება, მეტაფორა, პარალელიზმი, ალევორია — მონათესავე პოეტური ფიგურებია.

შედარებაში მსჯელობის ობიექტი — საგანი, მოვლენა, შეხედულება და სხვა შედარებულია რაღაც სხვა საგანთან, მოვლენასთან, ვითარებასთან თუ შეხედულებასთან გრამატიკული კავშირების (როგორც, ვითარცა, თითქოს), ზმნების (ჰგავს, გვაგონებს და სხვა), ნაწილაკების (ვითა, ებრ და სხვა) მეშვეობით. მეტაფორაში კი გმირის, საგნის ან მოვლენის შესახებ ლაპარაკია ისე, რომ ეს გმირი, საგანი, ან მოვლენა პირდაპირ, თავისი ნამდვილი სახელით დასახელებული არ არის. ასეთ გმირს, საგანს მეტაფორაში უშუალოდ მიეწერება სრულიად სხვა სინამდვილიდან (ბუნების მოვლენები, ძვირფასი ქვები, ცხოველთა სამყარო) აღებული

¹ ალ. ბარამიძე, შოთა რუსთაველი, თბ. 1958 გვ. 243

უნარი, ძალა შესახელობა, თვისებები. ამრიგად, მეტაფორაში მსჯელობის ობიექტზე ლაპარაკია ძირითადად მის „დაუსწრებლად“, მაგრამ საუბარი უშუალოდ მას ეხება. ალევორია კი ისეთი პოეტური ხერხია, როცა მსჯელობის ნამდვილი ობიექტი სრულებით არ ჩანს, საუბარს თითქოს სხვა ობიექტებიც გააჩნია. ალევორიას უნდა ახლდეს მისი გახსნა. ალევორიულია პოემის შესანიშნავი სტროფი „ვარდსა ჰკითხეს“, რომელსაც მოსდევს მისი გახსნა „რადგან ვარდი ამას იტყვის“, მაგრამ „იადონი მაშინ მოკდეს, ოდეს ვარდმან იდამჰნაროს“ პარალელიზმია. კონკრეტული ხასიათის მოვლენით — იადონის აუცილებელი სიკვდილი ვარდის დაჰქნობის შემთხვევაში — დასაბუთებულია კერძოობითი ხასიათის მოვლენა: ავთანდილის დაღუპვის აუცილებლობა, თუ ტარიელი დაიღუპა. აქ ერთ მოვლენაში მეორე კი არ იგულისხმება, ან ერთი მოვლენის ნაცვლად მეორეზე კი არ არის ლაპარაკი მათი ურთიერთნათესაობის თუ მსგავსების გამო, არამედ მათ შორის გავლებულია პარალელი. ერთი მოვლენა მოხმობილია მეორის დასასაბუთებლად. კონტექსტით ასეთივე პარალელიზმებია:

„კაცი მგზავრობაში გაიცნობა, ამხანაჟი საქმეში და ცხენი ხელნაში.
ქართული ანდაზა

მზისა შეკთა ვერ-მჟვრეტელი ია ხმების, ვარდი ჭნების.
„ვეფხისტყაოსანი“ (793)

ოქროსა ცეცხლი გამოსცდის, კაცსა სიმდაბლის ალია
არჩილი

სჯობს სიგლახაყე სიმაართლით, ცრუს დიდსა გამდიდრებასა.
არჩილი

სიცოცხლეს აუგანასა, სიკვდილი მიჯობს ზმალზედა.“
ვაჟა

აფორიზმებში გვაქვს ანტითეზის გამოყენების მრავალი შემთხვევა:

„ბოროტიმცა რად შექმნა კეთილისა შემოქმელსა.“
ვეფხ. 113

„ბრძენი და ხელი მაგავს მკედარსა და ცოცხლის სახესა.“
ვახტანგ მგაჩილ

ქართული აფორიზმული მეტყველების ნიმუშების შესწავლა გვაძლევს საფუძველს, დავასკვნათ, რომ სხვა საშუალებებთან ერთად, აქ ფართოდაა გამოყენებული ალიტერაცია. გვხვდება როგორც თანხმოვანი ბგერების, ისე სიტყვისმიერი ალიტერაციის შემთხვევები:

„შაბაშ სიტყვა, შაბაშ კაცი, შაბაშ საქმე, მიხანა ქნილი.“
„ვეფხ.“ (759)

„საკაცო მუღამ საცმელი მგონია ზნე-კეთილობა,
სიბრძნე საღეთოსა საქმისა, საეროს კარგა ზრდილობა,

სიმშვიდე, სიტყვა-მარჯობა, სამართლის განმკეთილობა,
უდაყობით სასირცხის საქისა მოთაქილობა.”

არსილი

„სადაც სჭირს კაცსა სიკეთე სამეციდროდ ის უღელესა.”

კახტანგ ჰაქიქი

„აგს სიცოცხლეს სახჯო სჯობს.”

საკაძე

ქართული აფორისტული ნააზრვეი პოეტური საშუალებების გამოყენების თვალსაზრისით ჯერაც შეუსწავლელია, ამიტომ მისი შემდგომი კვლევა მოძალელის ამოცანად გვესახება. ფეიქრობთ, ამით კიდევ უფრო თვალნათელი გახდება ქართული აფორიზმის მდიდარი, თვითმყოფადი შინაგანი არსი.

რბ არის აფორისტობა. მსოფლიო იცნობს აფორიზმის არაერთ კრებულს, რომლებშიც ადამიანთა საზოგადოების საუკუნოვანი გამოცდილებაა ჩადებული. 1754 წელს დენი დიდრომ გამოაქვეყნა აფორიზმთა წყება, რომლის სათაურია „აზრები ბუნების ახსნის შესახებ“. არსებობს კონსეკრირებული „გამონათქვამები“. ციცერონის „აზრები“, ლისტენბერგის „აფორიზმების კრებული“, ლარინსკის „მაქსიმი“, ბლუზ პასკალის „აზრები“, არუტკოვის „აზრების ნაყოფი“ და სხვა. მათ დღესაც დიდი მნიშვნელობა აქვთ, მაგრამ არ არსებობს ფილოლოგიური მეცნიერების დარგი, რომელიც შეისწავლის და ნათელს მოჰყენს აფორიზმის არაერთ დაფარულ საიდუმლოს. ეს მეცნიერება არის აფორისტოლოგია, რომელიც განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაქცევს.

აფორისტოლოგია საშუალებას გვაძლევს, შევიგრძნოთ ადამიანის აზროვნების მასშტაბები. მისი ამოცანა იმაში მდგომარეობს, რომ გამოხატოს ბუნების დამკვიდრებული იდეა და შეხედულება ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით. აფორისტოლოგიის არსის გასარკვევად საჭიროდ მიგვაჩნია, ყურადღება გავამახვილოთ აფორიზმის სინონიმურ მნიშვნელობებზე.

ინგლისური სინონიმების ლექსიკონში აფორიზმის შესახებ გვითხუჯობთ „აფორიზმი, ანდაზა, მაქსიმი, გამონათქვამი, ხატოვანი თქმა, ანდაზური ხატოვანი თქმა, დამრიგებლური გამონათქვამი, აპოთეგმა, ხატოვანი სიტყვა, მორალის შემცველი აფორისტული თქმა“.¹

იგივეს ეკათხულობთ ვებსტერის ლექსიკონშიც: „აფორიზმი, ანდაზა, მაქსიმი. გამონათქვამი, დარიგება, ხატოვანი თქმა, დევიზი, ანდაზური ხატოვანი თქმა, ენამახვილი გამონათქვამი, საზრიანი გამონათქვამი,

¹ Soul's Dictionary of English synonyms, Printed in the United States of America. p. 26

აქსიომა, ტრუიზმი, აპოთეგმა, ეპიგრამა, დამრიგებლური გამონათქვამი, ხალხური გამონათქვამი, ბრძნული გამონათქვამი“.¹

როგორც ვხედავთ, ორივე ლექსიკონის თანახმად, აფორიზმის სინონიმად ინგლისურ ენაში მიჩნეულია ანდაზა, მაქსიმა, გამონათქვამი, ხატოვანი გამონათქვამი, დამრიგებლური გამონათქვამი, აპოთეგმა, მორალის შემცველი აფორისტული თქმა, ღვეიზი, აქსიომა, ტრუიზმი, ეპიგრამა, ხალხური გამონათქვამი.

განვიხილოთ თითოეული ცალ-ცალკე.

ჩვენშიც და საზღვარგარეთში გამოცემულ თითქმის ყველა ლექსიკონში აფორიზმის მნიშვნელობას ძალზედ უახლოვდება ანდაზის არსი. როგორც „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“ ვკითხულობთ: ანდაზა არის „ზეპირისიტყვიერების ჟანრი. ხალხში გავრცელებული მოკლე გამონათქვამი, რომელიც ნართაულად, იგავური მინიშნებით, მხატვრული ფორმით განაზოგადებს მრავალმხრივ ცხოვრებისეულ გამოცდილებას. უპირატესად დამრიგებლობითი შინაარსისაა. აზრს გამოხატავს ერთი წინადადებით“.² ეს განმარტება, მართალია, ახასიათებს ანდაზას, მაგრამ მის სრულ განსაზღვრებად არ გამოდგება. უფრო ზუსტადაა განმარტებული ანდაზა „საბჭოთა ენციკლოპედიურ ლექსიკონში“: ანდაზა – ფოლკლორის ჟანრი, აფორისტულად შეკუმშული, სახეობრივი, გრამატიკულად და ლოგიკურად დამთავრებული გამონათქვამი სამოძღვრო აზრით, რითმულად ორგანიზებული ფორმით“.³

ანდაზის თითქმის ანალოგიურ განმარტებებს ვხვდებით „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“.⁴ „ლიტერატურის თეორიის მცირე ლექსიკონში“ ანდაზა ასეა განმარტებული: „ანდაზა ხალხური შემოქმედების ერთ-ერთი ძირითადი ჟანრი, ბრძნული გამოთქმა, ლაკონურად გამოხატული ცხოვრებისეული გამოცდილება, ჭეშმარიტება, უპირატესად პრაქტიკული ხასიათისაა. ანდაზაში მოცემულია დამრიგებლობა, დიდაქტიკური იდეები“.⁵

როგორც ვხედავთ, ანდაზისათვის, ისევე როგორც აფორიზმისათვის დამახასიათებელია ლაკონურობა, შემეცნებითი მნიშვნელობა, დიდაქტიკურობა, იგი ბრძნული გამონათქვამია, რომელიც ემყარება ცხოვრების ღრმა ცოდნასა და გამოცდილებას. ამ ნიშნებით ანდაზა ძალზედ

¹ Webster's New World Thesaurus prepared by Charlton Gaird, New American Library, 1975. p.26

ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია 1, 1975. გვ. 440

Советский Энциклопедический словарь, М. 1989. стр; 1056

⁴ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბ. 1990 გვ. 69

⁵ ლიტერატურის თეორიის მცირე ლექსიკონი, თბ. 1972. გვ 11

უახლოვდება აფორიზმს. აფორიზმიც „ანდაზის მსგავსად გამოხატავს ჭეშმარიტებას“. ადვილი მისახვედრია, რომ ანდაზასა და აფორიზმს ბევრი რამ აქვს საერთო, მაგრამ არის ერთი მკვეთრი ნიშანი, რაც მათ ერთმანეთისაგან განასხვავებს.

ე. ტელიორის აზრით, ანდაზა არის მტკიცედ შეკრული ფორმულა, რომელიც ისტორიის ვრცელ მანძილზე უცვლელი სახით მომდინარეობს.¹ ეს განმარტება კარგად გამოხატავს არა კონკრეტულად ანდაზის, არამედ საზოგადოდ, ბრძნული გამონათქვამის არსს. მაშ როგორ განვასხვაოთ ერთმანეთისაგან აფორიზმი და ანდაზა? ამ თვალსაზრისით საინტერესოა პროფ. ფ. ერთელიშვილის დაკვირვება. მეცნიერის შენიშვნით, ანდაზასა და აფორიზმს ერთმანეთისაგან განასხვავებს ალგორითულობა. „აფორიზმი არის ზოგადი ხასიათის აღმზრდელობითი გამონათქვამი, რომელიც ერთ წინადადებაშია მოქცეული (და რომელშიც დამრიგებლობითი შინაარსი უშუალოდ გვეძლევა. ანდაზა კი არის „აღმზრდელობითი ხასიათის ალგორითული გამონათქვამი, რომელიც ერთ წინადადებაშია მოქცეული და რომელშიც დამრიგებლობითი შინაარსი მინიმუმით გვეძლევა“.²

ფ. ერთელიშვილის თვალსაზრისს იზიარებს მკვლევარი ფ. ზანდუკელი, მისი დაკვირვებით, „ყოველი მარტივი წინადადება მაშინ იქცევა ანდაზად, როცა მასში ძლიერად გამომჟღავნდება განზოგადება-აბსტრაქტიზების ტენდენცია, რომ ანდაზისთვის არსებითია გადატანითი მნიშვნელობა“.³

ამავე თვალსაზრისს ემხრობა მკვლევარი ლ. ბერძენიშვილი, რომელიც შენიშნავს: „ცხოვრებაზე ხანგრძლივი დაკვირვების განზოგადება ხალხის მიერ დაკანონებული თვალსაზრისის მიხედვით, ერთგვარად დამახასიათებელია აფორიზმისა და ანდაზისათვის, მაგრამ ისინი იდენტური როდია. ანდაზის სპეციფიკა ნართაულობაა, ე. ი. იგი გადატანითი მნიშვნელობით ითქმის. ანდაზა ერთ მოტივზეა აგებული და გადატანითი მნიშვნელობით იგი სხვადასხვა ვითარებაში გამოიყენება. აფორიზმი კი პირდაპირი მნიშვნელობითაა ნათქვამი. მასში ერთი რომელიმე დიდი შინაარსის აზრია განზოგადოებული“.⁴

ანდაზის საინტერესო განმარტებას იძლევა მკვლევარი ლ. ლეჟავა. იგი წერს: „ანდაზა ხალხური შემოქმედებაა, მხატვრული ნაწარმოებია, მაგრამ იგი საგრძნობლად განსხვავდება სხვა ჟანრის ნაწარმოებთაგან. ანდაზა

¹ Э. Теллор, Первообытная культура, 1896, стр. 79. ამ საკითხებზე საინტერესოა И. Потебня, Из лекции по теории словесности Харьков, 1930, стр. 87

² შათობი, 1958, №5, გვ. 165-166

³ შათობი, 1960, №8, გვ. 130

⁴ ცისკარი, 1973, №4, გვ. 126

ერთი წინადადებით არის გადმოცემული. ცხადად, ლაქონურად გადმოცემა აზრისა, გადმოსაცემი შინაარსის ერთ წინადადებაში ჩაქცევა ანდა აზრისა-ვის მეტად ნიშანდობლივია“.¹

ნათელია, რომ ანდაზაც და აფორიზმიც მოკლედ გამოთქმული ბრუნული გამონათქვამია, მაგრამ მათ ერთმანეთისაგან განასხვავებს შინაგანი სტრუქტურული სახესხვაობა, ანდაზა ნართაულად, მინიშნებით გამოხატავს სათქმელს, აფორიზმი კი პირდაპირ, მკვეთრად, ნართაულ-ობის გარეშე.

აფორისტიკის მეცნიერების შესწავლის საგნად უნდა იქცეს აგრეთვე მსოფლიო აზროვნებაში ფართოდ გავრცელებული ჟანრი — მაქსიმა, ანუ „უმაღლესი პრინციპი. ამა თუ იმ ავტორის განზოგადოებული, ღრმა, ლაქონური და დახვეწილი აზრი, ლოგიკური აზროვნებისა და ზნეობრივი ქცევის სახელმძღვანელო წესი“.² მითუქტეს, რომ ინგლისურ ენაში მაქსიმა მიჩნეულია აფორიზმის სინონიმად: „აფორიზმი — მოკლე, ბრძნუ-ლი გამონათქვამი, მაქსიმა“.³

მაქსიმის უფრო ზუსტი განმარტებაა მოცემული „საბჭოთა ენციკლო-პედიურ ლექსიკონში“: „მაქსიმა არის მოკლე გამონათქვამი, რომელშიც ფორმულირებს ზნეობრივი ცხოვრებისეული წესი. ამ ენაში მისი ან-დაზებშია და ენათესავენა აფორიზმებს“.⁴

როგორც ამ განმარტებიდან ჩანს, მაქსიმის საწყისი ანდაზებშია საძიე-ბელი. ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა „უცხო სიტყვათა ლექსი-კონში“ მოცემული განმარტება, რომლის თანახმადაც მაქსიმა არის ძირი-თადი წესი, უმაღლესი პრინციპი. ლოგიკური, ან ეთიკური პრინციპი, წე-სი, ნორმა, რომელიც გამოთქმულია მოკლე ფორმულის სახით“.⁵ ამ გან-მარტებიდან გამომდინარე, მაქსიმა ადამიანის ზნეობრივი ქცევის გარკ-ვეული სახელმძღვანელო წესია, რომელსაც თავისი გამოკვეთილი ფორმა აქვს. ე. ი. მაქსიმა თავისი მასშტაბებით შედარებით შეზღუდულია, ვიდრე აფორიზმი, რადგან მისი იდეური არეალი მხოლოდ ერთ სფეროს მოი-ცავს. მისი ინტერესის საგანში მხოლოდ ადამიანი და მასთან დაკავშირე-ბული ზნეობრივი ქცევის ფორმები შემოდის. ამავე დროს, იგი შეიცავს საზოგადო ჭეშმარიტებას, თუმცა „მაქსიმა შეიცავს არა მარტო საზოგა-

¹ ხალხური სიბრძნე. V. ტომი შეადგინეს: ანდაზები და ლექსიკონი ლ. ლეჟავამ, მახვილ-სიტყვაობა ა. ცანავამ, გამოცანები მ. ჩიჭოვანმა და ჯ. ბარდაველიძემ, თბ. 1965. გვ. 9

² ქსე, 6. თბ. 1983, გვ. 501

³ Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English by A. S. Hornby, Oxford Univer- sity Press. Oxford, 1982. გვ. 31

⁴ СЭС, М. 1989. стр. 759

⁵ უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, დასახ. გამოცემა, გვ. 229

დო ჭეშმარიტებას, არამედ რიყა-დარიგებასაც, ან რაიმე შენიშვნას¹. ასევე იგი გაგებული „ინგლისური ენის პრაქტიკულ ლექსიკონში“.²

ვ. კუპრავას დაკვირვებით „მაქსიმა არის რიყა-დარიგება, აზროვნებისა და მოქმედებისათვის გარკვეული მიმართულების დამდგენი წესი, უმთავრესად ზნეობრივი ხასიათისა, გამოხატული სხარტი და მიმზიდველი ფორმით, როგორც წესი, რომელიმე ავტორის ძიერ“.³

აზრის საილუსტრაციოდ მკვლევარს იქვე მოაქვს მაქსიმის რამდენიმე ნიმუში: „დრო იხელთე მტერზე ადრე“ (ამენოშე) „მშობლებს ისე მოეყარი, როგორც ამას შენი შეილებისგან მოელი“ (ქეი-ქაუსი).

მაქსიმის კლასიკური ნიმუშებია მოცემული სახელგანთქმული ფრანგი მწერლისა და მოაზროვნის ფრანსუა დე ლაროშფუკოს (1613-1680) წიგნში „მაქსიმები და ფიქრები ზნეობის შესახებ“. მაგალითად: „ხშირ შემთხვევაში, ენება ჭკვიან კაცს ბრიყვად აქცევს და ასევე ხშირად აჭკვიანებს ბრიყვს“. ან „მათ შორის, ვინც მადლიერების ვალს იხდის, ყველას როდი აქვს უფლება მადლიერ კაცად იწოდებოდეს“.⁴

მაქსიმის მიზანი ნათელია: ადამიანს დაანახოს თავისი ნაკლი და დაეხმაროს მის გამოსწორებაში. ამიტომაც, რომ ამ ჟანრმა დიდი პოპულარობა მოიპოვა ევროპაში. მაქსიმის განვითარებასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული მისი შემქმნელი ერის გემოვნების განვითარება. სამართლიანად შენიშნავდა ლაროშფუკოს მაქსიმების შესახებ ვოლტერი: „ესაა ერთი იმ ქმნილებათაგანი, რომლებმაც ყველაზე მეტად შეუწყვეს ხელი ერის გემოვნების ფორმირებას... ის აზროვნებას გვაჩვენებს“.⁵ მართლაც, მაქსიმები ღრმად უკავშირდება იმ ერის ცხოვრებას, ყოფასა და მორალს, რომლის წიაღშიც იგი შეიქმნა. სწორედ ეს გარემოებაც უნდა ჰქონდეს მხედველობაში ჰენრი ფრანკფორტს როდესაც წერს: „ცხოველთა და მეფეთა გაღმერთება, პირამიდები, მუმიფიკაცია, აგრეთვე ზოგიერთი სხვა, ეგვიპტური ცივილიზაციის, ერთი შეხედვით ერთმანეთთან ნაკლებად დაკავშირებული ნიშანთვისებანი, მისი მორალური მაქსიმები, მისი პოეზიისა და პროზის ფორმები — ყველაფერი ეს შეიძლება გააზრებულ იქნას როგორც იმ ძირითადი რწმენის შედეგი, რომ მხოლოდ უცვლელს აქვს ჭეშმარიტი მნიშვნელობა“.⁶

¹ Fowler's Modern English Usage. p. 31

² Practical English Dictionary, Holland and Ennerprises LTD London, p. 28

³ სიბრძნის საუნჯე, ღასახ. გამოცემა. გვ. 6

⁴ ლაროშფუკო, მაქსიმები, თარგმნა ბაჩანა ბრეგვაძემ, თბ. 1991, გვ. 5

⁵ იქვე, გვ. 28

⁶ H. Frankfort. The Birth of Civilization in the Near East Lond. 1951 გვ. 20

მაქსიმის, როგორც ლიტერატურული ჟანრის არსებობა საუკუნეებს მოიცავს. ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე იქმნებოდა მაქსიმები და მომავალ თაობებს გადაეცემოდა, როგორც დარიგება ამა თუ იმ საყოფაცხოვრებო წესისა თუ ზნეობის შესახებ. როგორც „ლიტერატურათმცოდნეობის“ ავტორები ანდრო და რამაზ ჭილაიები შენიშნავენ: „მაქსიმის მაგალითებია სახარების ათი მცნება“.¹ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მაქსიმისათვის დამახასიათებელია ერთი ტენდენცია. მისი ავტორი იძლევა არა საზოგადო მითითებას, როგორც ეს დამახასიათებელია სენტენციისათვის, არამედ ძირითადად, აქ ფიგურირებს პირველი და მეორე პირი. ჩნდება შთაბეჭდილება, რომ მაქსიმა იქმნება ცოცხალი კონტაქტის დროს ერთი ადამიანისა მეორესთან, უფრო სწორად - მეორესთვის, რათა მან გაითვალისწინოს ეს კრეოლ თავის ცხოვრებასა და საქმიანობაში.

ადრეული ხანის ქართულ მწერლობაში მაქსიმის ნიმუშებს ეხვდებით „შიოს ცხოვრებაში“. ესაა ქრისტიანული მორალის შემცველი დარიგებანი ადამიანის, მორწმუნის სულიერი განწყობისა და ყოველდღიური საქმიანობის შესახებ: „ნუ ხარ უსახო ქრისტესაგან და ნუ ესაუთ სიმდიდრესა და მოგებასა და სახმართა, რამეთუ ესე არს დედა ყოველთა ბოროტთა“.² „ნუ მიაყენებთ გონებასა თქვენსა ბოროტთა გულის სიტყუათა“.³

მაქსიმის ნიმუშად უნდა ჩაითვალოს ატენის სიონის კედელზე გაკეთებული წარწერა. პროფ. ზ. ალექსიძემ ამ წარწერებზე ღრმა დაკვირვების შედეგად მეცნიერულად დაასკვნა, რომ ტაძრის სამხრეთი აფსიდის აღმოსავლეთი კალთის მოხატულობის ქვედა რეგისტრში წარწერილია ორი ლექსი. მეცნიერის ვარაუდით, ეს ლექსები წარწერილი უნდა იყოს IX საუკუნეში. მათგან ჩვენთვის მნიშვნელოვანია პირველი ლექსი, რომელსაც ზ. ალექსიძე პირობითად უწოდებს „წავა ვითარცა ჟამი“. ლექსი უხვად შეიცავს აფორისტულ ნააზრევს:

„იხილეთ ესე ჟამი
წავა ვითარცა წამი
აწვე გაეწმიდით გუამი
მერმისა არა გუაქს ქრთა/მი/,
ჩუენდა ვაცადოთ სამი
ზორ/ცსა დაუტეო/თ/...
ჩუენ მოვიძულოთ ეცეზლი/
რ/ათო/ა არაი გუეუ /ფ/ლ/ოს/
არა ეთქუათ მუნ

¹ ა. ჭილაია, რ. ჭილაია, ლიტმცოდნეობის ცნებები, თბ. 1994, გვ. 198

² საქართველოს სამოთხე. შეკრებილი ზრონოლოგიურად და გადმოცემული საბინის მიერ. პეტერბურლი, ჩყბ წელსა, გვ. 274

³ იქვე

რ/ათო/ა არა ვიხილოთ ჭირი/
ჯოჯოხეთი ბნული შეუვალი/
მუნ არს ჭირი მრავალი/
აწუ/ჩ/ევბ.... ლი
ჩ/უენდ/ა გუუდ...“¹

ლექსის პირველი და მეორე სტრიქონი წარმოადგენს აფორიზმს სოფლის სიმუხთლის, მისი წარმავლობის შესახებ, რაც ასე ტიპურია ძველი ქართული აფორისტული ნააზრევისათვის. მესამე სტრიქონიდან კი ლექსი ფაქტობრივად, არის მაქსიმათა მცირე კრებული ადამიანის (მორწმუნის) შესახებ. პირველი მაქსიმა „აწვე გაეწმინდოთ გუამი, მერ-მისა არა გუაქვს ქრთამი“ დაფუძნებულია სწორედ აფორიზმზე, რომლის თანახმადაც ეს სოფელი წამივით მალე გაქრება. /ეს შედარება გვხდება ფოლკლორშიც და მწერლობაშიც/. რაკი ეს წუთისოფელი მალე გაქრება ადამიანის ცხოვრება უნდა იყოს ზნეობრივი. სწორედ ამ იდეას შეიცავს პირველი მაქსიმა, რომლის მიხედვით ადამიანი აქვე უნდა განიწმინდოს, რადგანაც სასუფეველს სხვა გზით (ვერც ქრთამით) ვერ დაიმკვიდრებს. ამას მოსდევს სტრიქონი „ჩუენდა ვაცადოთ სამი“, ხოლო შემდეგი ორი სტრიქონი მშვენიერი მაქსიმებია: „ხორცსა დაუტეოთ“, „ჩუენ მოვიტულოთ ვეცხლი“.

თავისთავად ის ფაქტი, რომ IX საუკუნეში შესრულებულ ამ წარწერებში უკვე გვაქვს მაქსიმათა ნიმუშები, უკვე იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ეს ჟანრი საქართველოში ადრიდანვე ყოფილა პოპულარული. საინტერესოა ისიც, რომ იქვე წარწერილია სახარების ცნობილი შეგონებები რომლებიც, როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, მაქსიმათა ნიმუშად უნდა მივიჩნიოთ:

1. ნეტარ იყვენნ წმინდანი გულითა, რამეთუ მათ ღმერთი იხილონ.
2. ნეტარ იყვენნ მშვიდობის მყოფელნი, რამეთუ ისინი ძედ ღმრთისად იწოდნენ.
3. ნეტარ იყვენნ ღვეწულნი სიმათლისათვის, რამეთუ მათი არს სასუფეველი ცათაი.
4. ნეტარ იყვენთ თქვენ, რაჟამს გაყუედრიდენ და გდვენიდენ.
5. გიხაროდენ და მხიარულ იყვენით, რამეთუ სასყიდელი თქუენი ფრიად არს ცათა შინა.²

თავისთავად ეს ფაქტი უკვე მყარად ამკვიდრებს თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ ქართველი ერი ბრძნულ ნააზრევს განსაკუთრებული პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა, სახარებისა თუ „ვეფხისტყაოსნის“ სიბრძნეს

¹ ზ. ალექსიძე, ატენის სიონის ოთხი წარწერა, თბ. 1983, გვ. 12

² ზ. ალექსიძე, დასახ. წიგნი, გვ. 19

ჩვენი წინაპრები არა მარტო 'იზუპირებდნენ', არამედ ტაძრის კედლებზედაც სწერდნენ და ამ სახითაც უანახავდნენ მომავალ თაობას.

მაქსიმები გვხვდება შემდგომი პერიოდის ლიტერატურულ ძეგლებში. ამ თვალსაზრისითაც განსაკუთრებით უხვ მასალას იძლევა „ვეფხისტყაოსანი“. საერთოდ „ვეფხისტყაოსანი“ ესაა აფორისტული მეტყველების ერთგვარი სინთეზი, რომელშიც თავს იყრის ყველა სახის ბრძნული გამონათქვამი. მაქსიმათა ნიმუშებია: „არას გარგებს შეჭირვება, რომ სჭმუნვიდე რა გერგების“, „არას გარგებს სიმძიმელი, უსაგებლო ცრემლთა ღენა“, „თუ სიმდიდრე გაიხარე, სიგლახაკეც დაითმინე“, „გლახაკთა მიერ საჭურჭლე, ოქრო, ვეცხლი და რვალია“ და სხვა.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ დღემდე გამოცემული ყველა ბრძნული გამონათქვამი მიჩნეულია აფორიზმად, ან სენტენცია-შეგონებად. არ მომხდარა მათი დაყოფა აფორისტული მეტყველების ამა თუ იმ სახეობად, რაც მომავლის ამოცანად გვესაზება.

მაქსიმის ნიმუშებს ვხვდებით არჩილის (მწარე თუ გესმას სხვისაგან, შენ სიტკბოებით შენელი“, „ნუ ხან უსახო იმისი, ვისაც აქვს უხვად წყალობა“) ვახტანგ მეექვსის („არ წახდე, ისე ეცადე ამხანაგისა რგება-სა“, „კაცი კარგა გამოსცადე, ისე უყავ ზეგობრობა“) დავით გურამიშვილის („ავს ნუ იქმ და ავისაგან თქმულა. ნუღარა გაქვს შიში“, „ღარიბს აჭმევდე, მშიერსა მწყურვალს ასმევდო, შიშველს შემოსდე უძღურსა, სნეულს ნახევდო“) ოტია ფავლენიშვილის („ავს სიტყვას ყური არიდე, მტერი არ შექმნა სმინებით“, „ავის ქმნელს კარგი მიუწყე, არამც თუ დაამხო ცემით“.) მსგავსი მაგალითების მოტანა ქართული მწერლობიდან უხვად შეიძლება.

მაქსიმა შეიძლება იყოს როგორც პროზაული, ისე პოეტური. თუმცა, ჩვეულებრივ ლექსიკონებსა და ენციკლოპედიებში მოაქვთ პროზაული სახის მაქსიმათა ნიმუშები, მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ ეთქვათ, ერთი და იმავე იდეის შემცველი ზნეობრივი მითითება მხოლოდ პროზაული სახით მივიჩნიოთ მაქსიმად. ამ შემთხვევაში, მთავარია ნათქვამის მიზანდასახულობა, პრინციპი და არა გამოსახვის ფორმა.

მაქსიმის სინონიმად, არაერთ ლექსიკონში, მიჩნეულია „პრინციპი“ და „ნორმა“. „საბჭოთა ენციკლოპედიურ ლექსიკონში“ პრინციპი ასეა განმარტებული: „პრინციპი (ლათ. principium – დასაწყისი, ძირი) ძირითადი საწყისი მდგომარეობა თეორიის, სწავლების, მეცნიერების, მსოფლმხედველობის პოლიტიკური ორგანიზაციის.

ადამიანის შინაგანი რწმენა, რომელიც განსაზღვრავს მის დამოკიდებულებას და ქცევის ნორმებს სინამდვილეში¹. პრინციპის შესამეცნებლად განსაკუთრებით საინტერესოა განმარტების მეორე მუხლი, რომლის თანახმადაც პრინციპი არის ადამიანის შინაგანი რწმენა. სწორედ ეს უკანასკნელი განსაზღვრავს ადამიანის დამოკიდებულებას გარესამყაროსადმი, სინამდვილისადმი.

პრინციპის გაგებას უახლოვდება „ნორმის“ შინაგანი სტრუქტურა. ნორმა (ლათინური norma წესი, სახე, საწყისი) ესაა დაკანონებული დადგენილება, აუცილებელი წესი. მაგალითად, როდესაც ვამბობთ — „ბოროტება ადამიანის დამღუპველია“, ეს ნამდვილად ასეა და არ შეიძლება მასში ეჭვის შეტანა. პრინციპსა და ნორმას ბევრი რამ აქვთ საერთო, მათი გაგება ერთი საწყისიდან ამოდის, მაგრამ მათ შორის არის განმასხვავებელი ნიშანი. ჩვენი აზრით, პრინციპი ინდივიდუალურ ასპექტში უნდა იქნეს გაანალიზებული. ის, რაც ერთ ადამიანს მიაჩნია პრინციპად, შესაძლებელია მეორე ადამიანმა არ გაიზიაროს, მაგრამ ნორმა ესაა საუკუნეთა განმავლობაში დაგროვილი გამოცდილების შედეგად მიღებული წესი, რომელსაც ადამიანი უნდა დაემორჩილოს, იგი ყველასათვის მისაღებია. შესაძლებელია ვინმემ არ გაიზიაროს, ეთქვას, დავით გუოამიშვილის პრინციპი „მე თუ გინდა თავი მომჭრან, ტანი გახდეს გასაბურად, ვინც არა პაავს კასაბერსა, მე ვერ ვიტყვი კასაბურად“, მაგრამ ვერავინ უარყოფს შოთა რუსთაველის ამ ნორმას: „ვერ დაიჭირავს სიკდილისა გზა ვიწრო ვერცა კლდოვანი, მისგან გასწორდეს ყოველი სუსტი და ძალგულოვანი, ბოლოდ შეყარნეს მიწამან ერთგან მოყმე და მხცოვანი, სჯობს სიცოცხლესა ნაზრახსა, სიკდილი სახელოვანი“ (800).

როდესაც რუსთაველი აფორიზმში აყალიბებს თავის თვალსაზრისს ცრუ და მოღალატე ადამიანის შესახებ „კაცი ცრუ და მოღალატე ხამს ლახვრითა დასაჭრელად“, ან „ვემბო კაცსა აუგინასა ცრუსა და ღალატინასა“, ეს მისი პრინციპია, მისი მსოფლმხედველობის ანარეკლია. ისევე როგორც პრინციპის კლასიკურ ნიმუშად შეიძლება ჩაითვალოს დ. გურამიშვილის ბრძნული გამონათქვამი:

„პირი-ფერობა, უკან ძრახვა არა თქმულა საფარსაგო,
სჯობს ტყეილით ქვე ყოფნასა ზე სიმართლით ავიბარგო,
ეაზის მრგველთან ის არ ეაჭო, ვინც მის ნაცვალად ძეხვი დარგო,
მასზე სული არ წარვსწყმინდო, რა გინდ ზორციო დავიკარგო.“

¹ СЭС დასახ. გამოცემა, გვ. 1071

ციტირებული გამონათქვამები კარგად გამოხატავს მათი ავტორის ზნეობრივ სახეს, მათ დამოკიდებულებას ამა თუ იმ საკითხისადმი. პრინციპი ცხოვრებისადმი ავტორის პირადი დამოკიდებულების, მისი მსოფლმხედველობის გამოხატვის საუკეთესო საშუალებაა. ამასთან, იგი მკვეთრად ინდივიდუალური მოვლენაა. შესაძლებელია ის, რაც ერთ ადამიანს პრინციპად ესახება, მეორისათვის არ იყოს მისაღები, მაგრამ პრინციპის მიზანდასახულობა უთუოდ ანგარიშგასაწვევი და საყურადღებოა მწერლის პიროვნული თუ მსოფლმხედველობრივი ძირების ძიებისას.

ნორმის არაერთ ნიმუშს ეხვდებით „კეფხისტყაოსანში“. პრინციპისაგან განსხვავებით, ნორმა ყველასათვის მისაღებია. იგი ცხოვრების გარღვევალობის შედეგად მიღებული დასკვნაა. მაგალითად, როდესაც შოთა რუსთაველი ამბობს „მას არა ეკგავ ასრე, ვითა მე სხვა კაცი არა მგავსა“, ან „მაშინ ღზინი ამო არის, რა გარდიხდის კაცი ჭირსა“, ამ გამონათქვამებში საღაო არაფერია, იგი ყველასათვის თანაბრად მისაღებია.

პრინციპი და ნორმა ბუნებრივია, აფორისტიკის შემადგენელ ნაწილად უნდა მივიჩნიოთ, მაგრამ აფორიზმის, მაქსიმისა და სენტენციისაგან განსხვავებით, იგი მოკლებულია დამოუკიდებლობას. პრინციპი და ნორმა ეს იგივე აფორიზმი, სენტენცია ან მაქსიმია. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, პრინციპი და ნორმა არაა განყენებული ბრძნული გამონათქვამი. ისინი ბრძნული გამონათქვამების ბუნების განმსაზღვრელები არიან. შესაძლებელია, რომელიმე აფორიზმი იყოს ან არ იყოს პრინციპი ან ნორმა. აქედან გამომდინარე, მართებულია, შემოვიტანოთ ტერმინები, რომლებიც აფორიზმის სახეობებს გააფართოვებენ. ესენია: აფორიზმი-პრინციპი და აფორიზმი-ნორმა.

აფორიზმთან კავშირში უნდა განვიხილოთ სენტენცია. ინგლისურ ენაში, გნომასთან ერთად სენტენცია მიჩნეულია აფორიზმის სინონიმად. სენტენციის განმარტებისას ყურადღება მახვილდება იმ გარემოებაზე, რომ იგი არის „ზნეობრივი ხასიათის სხარტი გამონათქვამი, დამრიგებლური ხასიათის მოკლე შეგონება. სენტენციები დამახასიათებელია დიდაქტიკურადმზრდელიობით და იგავარაკული ხასიათის ნაწარმოებისათვის. ხშირად იყენებენ ორატორულ ხელოვნებაში და ცოცხალ სასაუბრო ენაში“. ¹ თითქმის ყველა ლექსიკონსა თუ ცნობარში იგი მიჩნეულია ქცევის წესების, ან ზნე-ჩვეულებების სასწავლებელ გამონათქვამად. ² ამ განმარტებათა მიხედვით, ძნელია ზღვარის გავლება მაქსიმასა და სენტენციას შორის.

¹ ქსე, 9, გვ. 289

² Словарь Русского языка, М, 1953, стр. 656, ასევე, СЭС დასახ. გამოცემა, გვ. 1208

უფრო მეტიც, ფაქტობრივად, ეს ორივე ჟანრი თითქმის ერთნაირადაა განმარტებული.

სენტენცია შინაგანი აქსესუარით ჰგავს მაქსიმას, მაგრამ მისგან განსხვავდება მნიშვნელოვანი დეტალით. სენტენცია არის ზოგადი ბრძნული დასკვნა ადამიანის ზნეობრივი მოქმედების შესახებ, ხოლო მაქსიმა არის შეგონება, რაც მიზნად ისახავს ადამიანის ზნეობრივ მოქმედებას. მაქსიმისაგან განსხვავებით, სენტენცია ზოგადი ხასიათის დასკვნაა, იგი მოკლებულია კონკრეტულობას. აქ არა სჩანს კონკრეტული პიროვნება, ვისაც იგი მიემართება. იგი ეხება ყველას. აქ არ ფიგურირებს მთქმელი და მსმენელი, იგი ყველას გასაგონად ითქმება, საზოგადო მითითებაა.

ისე, როგორც აფორიზმი, სენტენციაც არაერთგვაროვანია, რაც საშუალებას გვაძლევს, გავარჩიოთ მისი რამდენიმე სახეობა. ესენია: ბანმარტამაითი — „ამა საქმესა მიჯნური ნუ უხმობს მიჯნურობასა, ღლეს ერთი უნდეს ზვალე სხვა, სთმობდეს გაყრისა თმობასა. ესე მღერასა ბედითსა ჰგავს ვაჟთა ყმაწვილობასა, კარგი მიჯნური იგია, ვინ იქმს სოფლისა თმობასა“, კატამო(ური)ული: „ხამს, თუ კაცმან გონიერმან ძნელი საქმე გამოაგოს, არ სიწყნარე გონებისა მოიძულოს, მოიძაგოს“, „გონიერი ხამს აროდეს არ აჩქარდეს, რაცა სჯობდეს, მოაგვაროს, საწუთროსა დაუწყნარდეს“. ამ სახის სენტენციებში მკვეთრად იკვეთება ავტორის დამოკიდებულება დასმული პრობლემისადმი. აქოლმეიქური: „უხანოს სოფლის სიკეთე ვის შეუსრულდა სრულაო, მისნი მიმდღონი ყოველნი მისგანვე გაბასრულაო, მისგან ნაკოდთა გულ-ღვიძლთა საწამლოთ ეს მოსულაო, მოთმინება სჯობს ყველასა, თუ ვინმე დაისრულაო“ („ქილილა და დამანა“). სანტანცია შადამით. ამ შემთხვევაში ბრძნული გამონათქვამის ავტორი არ კმაყოფილდება მხოლოდ დიდაქტიკური ტონით და შეგონების შეუსრულებლობის შედეგად მიღებულ სურათსაც წარმოგვიდგენს: „სხვისა ბოროტის მოქმედი თავსა შესძინებს აეებსა, შერების, ვერ ხედავს რასა იქმს, მას მისსა დანაშაუებსა, ხრანცვისა მთხრელი სხვისათვის, რა რითმე გაათაუებსა, სხვა გადარჩება, ჩაიგდებს შიდა თავისა თავებსა“. (ქილილა და დამანა).

სენტენცია აფორისტული მეტყველების თითქმის ყველაზე გავრცელებული სახეობაა. მას მიმართავენ ყველა დროის მოაზროვნენი. იგი ქართული აფორისტუკის მიღებული და პოპულარული სახეა. სენტენციის არაერთი ნიმუში გვხვდება ადრეული ხანის ქართულ მწერლობაში.

არც თუ იშვიათად, თავისი სენტენციის გასამაგრებლად ქართველი მწერლები მიმართავენ რომელიმე ცნობილი მთარული გამონათქვამის დამოწმების ხერხს, რასაც ავტორი აკეთებდა იმისათვის, რომ მის სენტენციას უფრო მეტი დამაჯერებლობა შეეძინა. დავიმოწმებთ რამდენმე

მაგალითს: „კაცი რომ იყოს სიმაღლით გოლიათ, დიდად გორკბით, მრავალთ მებრძოლთა თავები მას ექმნას განაგორებით, კაცეუ მანსაც ზეობს: საქმენი ჭკუით და მოსაგონებით, თქმულა: მოცდა სამს ჟამისა, არათუ განაგორებით“ (ი. სააკაძე) „ავის მოქმედის ბოლოსა ჭკვიანნი ავსა ველითა, ფუტკარი სხვისა მცემელი თავსა მოიკლავს ხელითა, ღვარძლის მთესველი ვერ მომკის იფქლსა ბასრისა ცელითა, ანწლი არ მოგცემს ყურძენსა, ეს არაკი მაქვს ძეგლითა“. („ქილილა და დამანა“).

სენტენცია აფორისტიკის შემადგენელი ნაწილია, ამიტომ იგი მეცნიერების ამ დარგის შესწავლის საგნად უნდა იქცეს.

აფორიზმის სინონიმად, არაერთ ლექსიკონში, მიჩნეულია აპოთეგმა (ბერძ. *apophtegma* — სხატრი, ღრმააზროვანი გამონათქვამი). მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში არსებობს „ფილოსოფოსთა და გამოჩენილ ადამიანთა გამონათქვამების, აგრეთვე მათი ცხოვრების ამსახველი ამბებისა და თქმულებების ძველი კრებულები, რომელთა მიზანი იყო მკითხველთა ზნეობრივი დარიგება და განსწავლა“.¹

აპოთეგმის სამშობლო საბერძნეთია. მას საფუძველი ანიტკურ პერიოდში ჩაეყარა და შემდეგ ფართოდ გავრცელდა როგორც ძველ სამყაროში, ისე შუა საუკუნეებში.

აპოთეგმების ჟანრში შემოდის როგორც რომელიმე ფილოსოფოსის ბრძნული გამონათქვამების, ასევე იმ ფილოსოფოსთა ცხოვრების ამსახველი საინტერესო ამბებისა და თქმულებების კრებულები. ინგლისური ენის ზოგიერთ ლექსიკონში შენიშნულია, რომ „სხვა სიტყვები, რომელთაც აფორიზმის მნიშვნელობა აქვთ, არის: მაქსიმა, აპოთეგმა, ხატოვანი გამონათქვამი, თუმცა ზოგჯერ მნიშვნელობით ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან: აპოთეგმა რიტორიკულია და ნაკლებად იხმარება გაბმულ მეტყველებაში“.²

მკვლევარი ლალი ბოწენიძე შენიშნავს, რომ აპოთეგმათა ეს განსაზღვრებანი არ უნდა მივიჩნიოთ ამოწურავად, ვინაიდან ხშირად, ძალიან ხშირად, სიტყვა აპოთეგმა გულისხმობს რაიმე კალამბურს, ზოგჯერ მას ახასიათებს თავისებური სიმბოლიზმი („სიმბოლური სიტყვების ხმარება რომელნიც ჩვეულებრივ იქვე არიან ახსნილნი“).³

აპოთეგმებზე მსჯელობისას პირველ რიგში უნდა დადგეს საკითხი მისი არსის გარკვევის შესახებ. იმ ნიშნით, რომ აპოთეგმა მოკლე,

¹ ქსე, I, თბ. 1975, გვ. 516

² Fowler's Modern English Usage, p. 31

³ ლ. ბოწენიძე, „რუსული აპოთეგმატას ქართული რედაქციები“, თბ. 1959 გვ. 8

სხარტი გამონათქვამია, მისი გამოყოფა სხვა ჟანრებისაგან შეუძლებელია. ამიტომ საჭიროა, გაირკვეს, თუ რა არის აპოთეგმა და აპოთეგმატა.

აპოთეგმის საინტერესო განმარტებას იძლევა აბულ-ფარაჯი: "В храме мудрости все годится и ничто не отвергается из того, что изощряет ум, просвещает нравы, утешает и отвлекает мысли от горя и недугов... Нет здесь ни одного малозначительного и глупого рассказа из которого нельзя было бы извлечь пользу добравшись до его смысла".¹

აპოთეგმა თავის თავში გულისხმობს ყოველგვარ ბრუნულ გამონათქვამს, ის არ განასხვავებს ერთმანეთისაგან აფორიზმსა და სენტენციას, მაქსიმსა და გნომას. „აპოთეგმათა ცნებაში ფართო გაგებით იგულისხმება გამონათქვამიც და უბრალო ცნობაც რაიმე ამბავზე, მოკლე აფორიზმებიც და პატარა შენიშვნაც, შედარებით ვრცელი მოთხრობაც რომელიც წმინდა მამისა ან ფილოსოფოსისა, ან სხვათა ნაამბობი ამ ცნობილ ადამიანზე.

როგორც ვხედავთ, აპოთეგმათა კრებულების ცნებაში უნდა ვიგულისხმოთ არა მხოლოდ გამონათქვამების ჯამი, არამედ ისეთი კრებულები, რომლებიც შეიცავენ როგორც გამონათქვამებს, ისე ამბებსა და თქმულებებს საეკლესიო მოღვაწეთა, მწერალთა, მხედართმთავართა და გამომჩენილ ადამიანთა ცხოვრებასა და მოღვაწეობაზე.“²

როგორც ცნობილია, ძველ საბერძნეთში დაიწყო კრებულების შედგენა, რომელშიც შეიტანეს სხვადასხვა ავტორის ბრძნული გამონათქვამები. ამავე კრებულებს აპოთეგმატა უწოდეს, ხოლო მასში შეტანილ მასალას, განურჩევლად ჟანრისა – აპოთეგმა. კრებულებს მკვეთრად განსაზღვრული მისია გააჩნდათ. მათ ძირითადად იყენებდნენ წმინდა პედაგოგიური მიზნით, რათა სკოლებში მოსწავლეებისათვის მიეწოდებინათ შერჩეული ადგილები ამა თუ იმ ავტორთა თხზულებებიდან.

როგორც ლ. ძოწენიძე შენიშნავს, „ელინიზმის ეპოქაში გამოჩნდნენ მწერლები და ორატორები, რომლებიც თავიანთი მოძღვრებით ემზრობოდნენ ძველ სოკრატულ სკოლებს – კინიკოსებს და კირინეელებს. მათ შექმნეს განსაკუთრებული ლიტერატურული ფორმა დიათრიბა, ხრია და აპოთეგმა“.³

ამ სახის კრებულებმა შემდგომი განვითარება და პოპულარობა კპოვა სტოელების ეპოქაში. სტოიციზმის წარმომადგენელმა ფლავიოს არიანემ

¹ Абул-фарадж, Книга занимательных историй, М. 1958, стр. 231

² ლ. ძოწენიძე, დასახელებული წიგნი, გვ. 10

³ იქვე, გვ. 4

შეადგინა წიგნი თავისი მასწავლებლის ეპიტეტის შესახებ, რომელსაც „ეპიტეტის განსჯანი“ უწოდა. ნაშრომი 8 წიგნისაგან შედგებოდა, აქედან ჩვენამდე პირველმა ოთხმა მოაღწია. ესაა ბრძნული საუბრების კრებული, რომლის მიმართ ინტერესი საუკუნეთა განმავლობაში არ განელეზულა.

ერთ-ერთ უძველეს აპოთეგმურ კრებულს წარმოადგენს პერიპატელთა სკოლის მეთაურის თეოფრასტეს თხზულება „ზნობრივი ხასიათები“. ესაა მნიშვნელოვანი ნაშრომი ადამიანთა ზნობრივი ნაკლოვანებების შესახებ.

ელინისტურ ხანაში დაიწყო ეკლექტიკური კრებულების შედგენა. ამ მხრივ აღსანიშნავია ელიანის „ჭრელი მოთხრობები“ ათენეოს ნაეკრატიდელის „სოფისტების ნადიმი“ (15 წიგნად) ფილოსტრატების მიერ შედგენილი კრებულები „ფილოსოფოს აპოლონტიანელის ცხოვრება“, ფლავიანე ფილოსტრატეს „სოფისტების ცხოვრება“, მაქსიმე ტორელის თხზულება „მივცეთ თუ არა უპირატესობა კინიკური ცხოვრების წესს“, მეორე სოფისტური სკოლის წარმომადგენლის ლუკიანეს „მენიპოვის დიალოგები“, მარკუს ავრელიუსის „თავის თავისადმი“ („აზრები“).

აპოთეგმური კრებულების ერთ-ერთ დიდ მოამაგედ და შემდგენელად მიჩნეულია პლუტარქე, რომელმაც შექმნა მნიშვნელოვანი ტრაქტატები. ასევე საინტერესოა ამიონ ქრისტოსომის „დიოგენი ანუ სიმამაცის შესახებ“, სოტიონის „ფილოსოფოსთა მეგკვიდრობა“, დიოგენე ლაერტელის „ფილოსოფოსთა ცხოვრებანი და სკოლების შესახებ“.

II საუკუნის დასასრულს შეადგინეს კრებული „ძველი დროების უწესობის შესახებ“, რამაც განაპირობა შექმნილიყო იმ დროის ბარობაზე საკმაოდ საინტერესოდ შედგენილი კრებული იოანე სტობელისა, რომელიც შედგება ორი ტომისაგან და შეიცავს ძველი დროის 200-ზე მეტი გამოჩენილი ადამიანისა და მწერლის გამონათქვამს.

ეპოქათა ცვლასთან, ერთად იცვლებოდა აპოთეგმათა შედგენილობა, თემატიკა. ელინისტურ და ბიზანტიურ ეპოქაში მოახდინეს ერთგვარი სინთეზი. აპოთეგმათა კრებულებში თავი მოუყარეს სხვადასხვა ფილოსოფიური სკოლის წარმომადგენელთა გამონათქვამებს, რომლებსაც უმატებდნენ ანტიკური ხანის სენტენციებს, ბიბლიურ იგავებს, სხვადასხვა გამონათქვამს სახარებიდან, სოლომონის წიგნებიდან და სხვა.

ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ აპოთეგმური კრებულების სტრუქტურა და შინაარსი რამდენადმე შეიცვალა. მისი მთავარი ღერძი გახდა უაღრესად მკვეთრად ჩამოყალიბებული მორალური ტენდენცია. ამ დროს შეიქმნა ქრისტიანულ-ასკეტიკური კრებულები პატერიკები და მატერიკები.

ბიზანტიურ ლიტერატურაში გაჩნდა ბრძნულ გამონათქვამთა შერეული სახის ანთოლოგიები. ცნობილია, რომ IX საუკუნეში მოღვაწე ბერძენმა პოეტმა ქალმა კასიამ თავის შემოქმედებაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო მორალურ-ეთიკურ გამონათქვამებს.¹

რომაულ ლიტერატურაში ცნობილია კატონის გამონათქვამები. გარდა ბერძნული მწერლობისა, ასეთი კრებულები და გამონათქვამები შექმნეს ებრაელებმა. ფაქტობრივად „სოლომონის იგაეები“ წარმოადგენს ბრძნულ გამონათქვამთა უმნიშვნელოვანეს კრებულს.

აპოთეგმათა არაერთი კრებული შეიქმნა არაბულ ლიტერატურაში, რომელთაგან განსაკუთრებით საინტერესოა მაჯმა-ულ-ამსალ მეიდანისა (გარდაიცვალა 1128 წ.), რომელიც შეიცავს შეიდი ათას ანდაზას, ზამარშარის (გარდ. 1143 წ) ატვაკ-აზ-ზაჰაბ („ოქროს მანიაკი“).

ამ მიმართებით, ასევე საინტერესოა სირიული მწერლობა. ცნობილმა სირიელმა მწერალმა და მოაზროვნემ აბულ ფარაჯმა (1226-1286 წწ.) შეადგინა მნიშვნელოვანი კრებული „წიგნი გასართობ ისტორიათა“, რომელშიც თავი მოუყარა როგორც გამოჩენილ მოაზროვნეთა და მწერალთა ბრძნულ ნააზრევს, ასევე ეგვიპტის მეუღაბნოე მამათა და ბერძენი ფილოსოფოსების გამონათქვამებს.

სპარსულ ლიტერატურაში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ქეიქუსის „ყაბუს-ნამე“ (1080). მასში აღმოსავლეთის მთელი სიბრძნეა ჩადებული. ასევე დიდი პოპულარობით სარგებლობდა აღმოსავლური სიბრძნის ორი ბრწყინვალე ნიმუში „გოლესთანი“ („ვარდის ბაღი“) და „ბუსთანი“ („ხილის ბაღი“).

აპოთეგმათა კრებულები უცხო არაა ევროპის სინამდვილისათვის. ამ თვალსაზრისით ესპანურ ლიტერატურაში საინტერესოა პეტრე ალფოსის ლათინური თხზულების გადამუშავება, რომლის სათაურია „დარიგება სასულიერო პირთათვის“, ზოლო ფრანგულ ლიტერატურაში XIII საუკუნეში ჩნდება მორალურ გამონათქვამთა არაერთი კრებული. შუა საუკუნეების ევროპაში პოპულარობა მოიპოვა ბიბლიიდან ამოკრეფილმა სენტენციათა კრებულებმა.

აპოთეგმებმა დიდი გავრცელება ჰპოვა საქართველოში. ამ საკითხზე ვრცლად ვისაუბრებთ ქვემოთ, აქ კი გვსურს, დავასკვნათ, რომ აპოთეგმა ეს იგივე აფორიზმი, მაქსიმა, სენტენცია, ან სხვა სახის ბრძნული გამო-ნათქვამია, რომლებსაც თავი აქვს მოყრილი სპეციალურ კრებულში — აპოთეგმატაში. საკმარისია აპოთეგმათა კრებულიდან გამოვაცალკევოთ

¹ Е. Э. Липшиц, О светских течениях в Византийской культуре IX в - Византийский восток IV, 1951 стр. 111

რომელიმე ბრძული გამონათქვამი, რომ იგი აფორისტიკის რომელიმე ჟანრად წარმოგვიდგეს. ამიტომაც რომ, აპოთეგმურ კრებულებში ვხვდებით ყველა სახის ბრძულ გამონათქვამს, ამავე დროს, პატარა ნოველებს ფილოსოფოსთა და ისტორიულ პირთა ცხოვრების შესახებ. ასე, რომ აპოთეგმატა ბრძული გამონათქვამების ერთგვარი კრებულია, ხოლო აპოთეგმა ასეთ კრებულებში შეტანილი ყველა სახის ბრძული გამონათქვამი, თუ ცნობილ მოღვაწეთა საინტერესო ცხოვრებისეული ეპიზოდები.

ინგლისურ ენაში აფორიზმის სინონიმებად იხმარებოდა ტერმინები *sentenc* და *gnome*. სენტენციის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა მსჯელობა, რაც შეეხება გნომას, იგი ასევე სერიოზული მოვლენაა აფორისტიკის მეცნიერებაში. ზემოთხსენებულ ინგლისურ ლექსიკონში ვკითხულობთ: „აფორიზმის მოძველებული სახელწოდებები სენტენცია და გნომა ახლა ხმარებიდან ამოღებულია“.¹

გნომა (ბერძ. *gnome* აზრი) არის „ბრძული გამონათქვამი, დიდაქტიკური შეგონება, გადმოცემული ლექსად, ან რიტმული პროზით. გავრცელებულია ძირითადად აღმოსავლურ ლიტერატურაში. პოპულარული იყო ძველ საბერძნეთში... გნომებს დიდაქტიკურ-აღმზრდელობითი მნიშვნელობა აქვთ: ისინი მკითხველს ზნეობრივად ამაღლებენ, აცნობენ ცხოვრების აკარგს, აჩვენებენ ფილოსოფიურ აზროვნებას, უყალიბებენ მეტყველებას და ლაკონურად წერის სტილს.“²

ანდრო და რამაზ ჭილაიების მიერ შედგენილ „ლიტერატურათმცოდნეობის ცნებებში“ გნომის ნიმუშებად მოტანილია შოთა რუსთაველისა და სულხან-საბა ორბელიანის ბრძული გამონათქვამები:

ყარდა კითხეს: „ეზგომ ტურფა რამან შეგქნა ტანად, პირად?
მიკერის, რად ზარ ეკლიანი? პოვნა შენი რად არს ჭირად?
მან თქვა: „ტკბილსა მწარე პპოვებს, სჯობს, იქმნების რაცა ძვირად;
ოღეს ტურფა გაიაფდეს, არღარა ღირს არცა ჩირად.“

(878)

დიდსა მაღალსა, ნათელსა შზესა
მცირე ღრუბელი შეუცვლის ზნესა.“³

მიუხედავად იმისა, რომ გნომის შესახებ არსებული განმარტებები ერთმანეთისაგან რამდენადმე განსხვავდება, უმრავლეს შემთხვევაში აღნიშნულია, რომ გნომისათვის დამახასიათებელია დიდაქტიკური ტონი

¹ Fowler's Modern English Usage. p. 31

² ქსე, 3, თბ. 1978, გვ. 193

³ ა. ჭილაია, რ. ჭილაია, დსახ. წიგნი., გვ. 59

„იგი არის ორ ან ოთხ ტაეპიანი ლექსი, რომელიც შეიცავს ლაკონურად გამოთქმულ მორალურ-ფილოსოფიურ აზრს“.¹

ქართულ ლიტერატურაში ტერმინი „გნომი“ ცნობილი ყოფილა ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელების დროიდან. ფერემ მცირეს თქმით, ეს ცნობილი მოღვაწენი ამ სიტყვას თარგმნიდნენ „კითარცა ადგილსა შეეტყუებოდის“, მაშასადამე კონტექსტის შესაბამისად.²

გნომის ვრცელი განმარტება გვხვდება იოანე დამასკელის „გარდამოცემაში“. როგორც ცნობილია, ეს თხზულება ქართულად გადმოთარგმნეს ფერემ მცირემ (XI ს) და არსენ იყალთოელმა (XI-XII სს). უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ორ თარგმანში გნომის მნიშვნელობა გაგებულია რამდენადმე განსხვავებულად.

ფერემ მცირის თარგმანში ვკითხულობთ: „ხოლო ესე საცნაურ იყავნ, კითარმედ ცნობისა, გინა მეცნიერებისა, ანუ განზრახვისა სახელი მრავალ სახე არს და მრავალთა პირთა მომასწავებელი, რამეთუ ოდესმე სწავლასა მოასწავებს, კითარ-იგი საღმრთოი მოციქული იტყვის, კითარმედ: ქალწულთათვის ბრძანებაი უფლისა მიერ არა მაქუს, ხოლო განზრახვისა მივსცემ და ოდესმე ზრახვისა, კითარ იგი წანაისწარმეტყველი დავით იტყოდის, კითარმედ: ერსა ზედა ხმაცუვიდეს, ზაკუვით ზრახეს. ხოლო ოდესმე განჩინებისა, კითარ-იგი დანიელ იტყვის ვისთვისმე, კითარმედ: გამოხდეს განჩინებაი ურცხვინოებით. ხოლო ოდესმე სარწმუნოებისათვის, ანუ ნებისა, ანუ განზრახვისა და რაითა ერთბაშად მარტივად ეთქუა: ოცდა რვა სახედ მოიღებვის სახელი ესე რომელსა ღნომი უწოდიან. და შემოკლებულად ითქმოდიდ დანიშნულთაებრ მოიღებვის სახელი ჯერჩინებისაი“ (ა-24, ფ. 94 ე)

არსენ იყალთოელის თარგმანში ეს განმარტება ასეა ფორმულირებული: „ხოლო შესწავებაი სახმარ არს, კითარმედ ჯერჩინებისა სახელი მრავალ სახე და მრავლისა დამნიშვნელი არს. რამეთუ ოდესმე თანა სათნოყოფასა ცხად-ჰყოფს, კითარც იტყვის საღმრთოი მოციქული, კითარმედ: ქალწულთათვის ბრძანებაი უფლისაი, არა მაქუს, ხოლო ჯერჩინებასა მივსცემ, ხოლო ოდესმე ზრახვასა კითარ იგი რაჟამს იტყოდის წინაისწარმეტყველი დავით, კითარმედ: ერსა შენსა ზედა მომცაუეს ჯერჩინებაი უსახური, და ოდესმე სარწმუნოებისათვის, ანუ თნებისა, ანუ ცნობისა და შემოკლებულად ითქმოდედ, დანიშნულთაებრ მოიღებვის სახელი ჯერჩინებისაი“, (ს- 1963 ფ. გვ 3).

¹ ა. ჭილაია, რ. ჭილაია, დასაზ. წიგნი., გვ. 59

² თ. ჭყონია, ერთი ძველი გნომური ლიტერატურისა., კ. კეკელიძის სახელობის ზეღნაწერთა ინსტიტუტის მოაზბე, V, 1963, გვ. 102-106

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში „ჯერჩინება“ ასეა განმარტებული: „სათნო უჩნდეს, სათნო უჩნდესავით“.¹ მაშასადამე, გნომის განმარტებაში ჩადებულია აზრი იმის შესახებ, რომ მას ადამიანში სათნოების დამკვიდრების მისია ეკისრება.

გნომისადმი ინტერესი ქართულ ლიტერატურაში საკმაოდ დიდია. ამის დასტურად გამოდგება ის გარემოება, რომ გნომების სახელწოდებით ქართულად რამდენიმე ძეგლია თარგმნილი.

კ. კეკელიძის თვასაზრისით, ნილო სინელის ნაშრომი „ღნომანი სწავლათანი სარგებლად სულისა“, რომელიც ჩვენში ცნობილია ოთხი ხელნაწერით, თარგმნილი უნდა იყოს არა უადრეს XII საუკუნისა.

საინტერესოა ერთი გარემოებაც. როგორც თ. ჭყონია მიუთითებს: „A ხელნაწერ კრებულში ამ თხზულების ტექსტს ერთვის „შეისწავლე“, რომელიც შეიცავს გნომის ზოგად განმარტებას: „შეისწავლე, ვითარმედ ღნომი ეწოდების ესე ვითარსა სიტყვათა, ვითარ ესე არიან ამის საკითხავისანი მოკლედ და მკუთრად მეტყველთა და ძალი ესე არს ღნომისაი, ზოლო შედარებით თარგმნაი მისი, რომელსაც ბერძნულად ოცდა ორი ძალი აქუს, უღონო არს, ამისთვის ბერძნულადვე დაიდვა“ (გვ. 285).²

ჩვენი ყურადღება მიიქცია ერთმა გარემოებამ, რომლის სწორი ახსნაც ვფიქრობთ რამდენადმე ცვლის ნილო სინელის თხზულებაზე აქამდე გამოთქმულ თვალსაზრისს. როგორც თ. ჭყონია აღნიშნას, უ. მინის მიერ გამოცემულ ნილო სინელის თხზულების ბერძნულ ტექსტს „განსხვავებული სათაური აქვს „ΚΕΦΑΛΑΙΑ Η ΠΑΡΑΝΕΣΙΣ“. ქართული მთარგმნელი, ალბათ, ისეთი ნუსხით სარგებლობდა, რომელშიაც ნილო სინელის ამ თხზულებაზე წარწერილი იყო სათაურად გნომი, ამიტომ დაურთო მან თარგმანს გნომის განმარტება“.³

არაკონკრეტული სათაური აქვს თხზულების რუსულ ტექსტსაც. თარგმანი შესრულდა XIX საუკუნეში და მისი სათაურია „Творения Нила Синаанского“.

ბუნებრივად იბადება კითხვა, რამ განაპირობა ამ თხზულების სათაურის ასეთი სხვაობა, ჟანრული თვალსაზრისით რას უნდა მივაკუთვნოთ ნილო სინელის თხზულებას?

გნომაზე საუბრისას ზემოთ ყურადღება გავამახვილეთ იმ გარემოებაზე, რომ გნომა არის „დიდაქტიკური შეგონება, გადმოცემული ლექსად, ან რიტმული პროზით“. მაშასადამე, მიღებული განმარტებით, გნომისათვის

¹ ს. ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II, თბ. 1993, გვ. 456

² თ. ჭყონია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 105

³ იქვე, გვ. 193

დამახასიათებელია რიტმულობა. იგი ძირითადად გვხვდება პოეზიაში, აგრეთვე პროზაშიც, რომელშიც რიტმი გადამწყვეტ როლს ასრულებს.

ნილო სინელის თხზულება პროზის სახითაა წარმოდგენილი, რომლისთვისაც რიტმულობა არაა დამახასიათებელი. ესე იგი ამ პრინციპიდან გამომდინარე, თხზულება არ შეიძლება მივიჩნიოთ გნომათა კრებულად.

ნილო სინელის თხზულება, ესაა ჩვეულებრივი სწავლა-დარიგება, ან მაქსიმათა კრებული, რომელშიც პირველი პირი მოუწოდებს, ან უკრძალავს მსმენელს რაიმეს. მაგ: „შიში ღმრთისაი გაქენდინ და სურვილი და ყოველთა მიმართ განწმენდილად იხუმვედ წამებასა სეინდისისასა“ (1), „განსაცდელთა შინა ეკრძალებოდე, რამეთუ მრავალნი უაღრესნი მათ მიერ იმზილნეს“. (12) ყველა მონაცემით ეს თხზულება არის მაქსიმათა კრებული. რაც შეეხება მისი სათაურის არასწორ კვალიფიკაციას, როგორც ჩანს, თხზულების ქართულ მთარგმნელს გნომის მნიშვნელობა უფრო ფართოდ აქვს წარმოდგენილი. ანუ როგორც შენიშნულია: „ქართულ ლიტერატურაში ღნომებს უწოდებენ ქართულ მასალაზე შედგენილ ან უცხო ენიდან თარგმნილ სენტენცია-აფორიზმებისა და მოსწრებულ კითხვა-მიგებათა კრებულებს“.¹

გნომის მსგავსად, აფორიზმთან ძალზე ახლოსაა დეფინიცია (ლათ. definitio) ამა თუ იმ ცნების მოკლე განმარტება. ი. კანტის განსაზღვრით „დეფინიცია არის ლოგიკურად სრულყოფილი ცნება“² განასხვავებენ დეფინიციის სახეებს, ესენია: ფორმალური, მეცნიერული, მეტაფორული, იუმორისტული. დეფინიციის არსის ჩაღრმავება იმის თქმის საფუძველს იძლევა, რომ დავაკონკრეტოთ მისი მიზანი, ესაა რომელიმე ცნების ზუსტი აფორისტული განსაზღვრა. მაგ: „მსოფლმხედველობა არის სამზარეულო, სადაც ყოველგვარ სიმათლეს დაკლავენ, გაპუტავენ, შერუჯავენ, შეწვავენ და შეკაზმავენ ზოლმე“. (ლ. ბორნე)².

დეფინიცია თავისი არსით იგივეა რაც განსაზღვრება, ამიტომაც, რომ ლექსიკონებსა და ენციკლოპედიებში ეს ტერმინები სინონიმურადაა მიჩნეული: Дефиниция то же, что определение³ ზოლო განსაზღვრებას მინიჭებული აქვს ასეთი კვალიფიკაცია: “Определение (дефиниция) 1. уставление смысла названного термина (слова) с помощью терминов (слов) знакомых и уже осмысленных (номинальное о) или путем включения в контекст знакомых слов (контекстуальное о) или явного формулирования равенства (явное, или нормальное о), в левую часть к-ого входит определенни *термин, а правую –

¹ ქსე. III. თბ. 1978, გვ. 193

² სიბრძნის საუნჯე, დასახ. გამოცემა, გვ. 6

³ СЭС დასახ. გამოცემა, გვ. 384

определяющее выражение, содержащее только знакомые термины.
2. Уточнение предмета рассмотрения, однозначная его характеристика (реальное о)"¹

ციტირებული სტატიიდან ჩანს, რომ განსაზღვრების, ანუ დეფინიციის დანიშნულება ყოფილა ცნების ზუსტი განსაზღვრა მისი ყველაზე არსებითი ნიშნების საშუალებით. ეს კი იმაზე მიგვანიშნებს, რომ დეფინიცია (განსაზღვრება) აფორისტიკის მეცნიერების შემადგენელ ნაწილად მივიჩნიოთ.

დეფინიციის ნიმუშები უხვად გვხვდება ქართულ მწერლობაში. ეს განსაკუთრებით ითქმის შოთა რუსთაველის აფორისტულ ნააზრევზე. როდესაც შოთა რუსთაველი განსაზღვრავს პოეზიასა და მიჯნურობას, იგი ამ განსაზღვრების ძირითად ფორმად იყენებს სწორედ დეფინიციას. დეფინიციებით ასევე მდიდარია „მეფეთა სალარო“: „სამართალი ქვეყნის მამულებელი არის და ბნელთა გულთა განმანათლებელი“. ან: „სიმაართლე ქვეყნის აღმაშენებელი არის და სალაროს ამავსებელი და ციხე-ქალაქთ გამამგრებელი“.

დეფინიციები უხვად გვხვდება სულხან-საბა ორბელიანის ბრძნულ ნააზრევში. ეს განსაკუთრებით ითქმის მწერლის მიერ შედგენილ „სიტყვის კონაზე“, სადაც მრავალი სიტყვა განმარტებულია სწორედ დეფინიციის მოდელით, თუმცა როგორც ამას ე. კასირერი შენიშნავს: „ფილოსოფიური ცნების შემთხვევაში საერთოდ, დეფინიცია უფრო პრობლემა, ვინმემ პრობლემის გადაწყვეტა. მისი ჭეშმარიტი აზრი შეიძლება მიუწვდომელი დარჩეს მანამდე, სანამ კვლევა ჯერ კიდევ პირველ, იმპლიციტურ სტადიაში იმყოფება.“²

აფორისტიკის მეცნიერების ინტერესის სფეროში უნდა შემოვიღეს აგრეთვე პარადოქსი (ბერძნ. paradoxos – მოულოდნელი, უცნაური) პარადოქსი ისეთი დებულებაა, რომელიც შინაარსით ან ფორმით საგრძნობლად განსხვავდება აღიარებული ან გაბატონებული დებულებისაგან. მის შესახებ საინტერესო განმარტებაა მოცემული „საბჭოთა ენციკლოპედიურ ლექსიკონში“: „პარადოქსი-მოულოდნელი, მიუღებელი, ტრადიციისაგან განსხვავებული დასკვნა, განსაზღვრება ან დამტკიცება.“

ლოგიკაში – წინააღმდეგობა, რომელიც მიღებულია ლოგიკურად სწორი განსჯისაგან, რომელსაც მიეყვართ ურთიერთსწინააღმდეგო დასკვნებთან“.³

¹ ЦЭС დასახ. გამოცემა, გვ. 943.

² ე. კასირერი, რა არის ადამიანი, დასახ. გამოცემა, გვ. 128

³ ЦЭС დასახ. გამოცემა, გვ. 978

ეჭვს არ იწვევს ის გარემოება, რომ პარადოქსი ესაა გარკვეული აზრი, მსჯელობა, რომელიც გამოირჩევა თავისი ორიგინალობით, მკვეთრად განსხვავდება აღიარებული აზრისაგან. ვფიქრობთ, გასაზიარებელია ე. კუპრავას თვალსაზრისი, რომ “ამგვარი დაპირისპირებით, მოულოდნელი ფეხქით, პარადოქსი მეტად საცნაურყოფს ამა თუ იმ ჭეშმარიტებას თუ სიბრძნეს და ამიტომაც იგი სრული უფლებით უნდა მივაკუთვნოთ ბრძნულ ნათქვამთა წყებას.”¹

ო. უაილდის შენიშვნით, „პარადოქსის გზა — ეს არის გზა ჭეშმარიტებისაკენ.”² ზოლო ფ. მოიტელროკის დეფინაციით „პარადოქსი ის არის, როცა რაიმე თავდაყირა უნდა დააყენო, რათა მას სწორი მდგომარეობა შეუნარჩუნო”,³ ან გოეთეს „ზელოვნება მეორე ბუნებაა, ასევე საესე იდუმალებით, მაგრამ უფრო გასაგები, რადგან იგი გონებიდან მომდინარეობს”.⁴ მართლაც, ჭეშმარიტების შესაცნობად, მისი საპირისპირო ცნების ღრმად გაანალიზებაცაა საჭირო, რათა ურთიერთმიმართების შედეგად გაარკვიო, რომელია უფრო ჭეშმარიტი. სწორედ ეს ფუნქცია აკისრია პარადოქსს. „პარადოქსი მაშინ წარმოიშობა, როცა ადრე მომწიფებული შემეცნება მისი ღრვის უაზრობას შეეჯახება“, — წერს კ. კრაუსი.⁵

პარადოქსის ნიმუშად გამოდგება შოთა რუსთაველის ცნობილი გამო-ნათქვამი „რასაცა გასცემ — შენია, რაც არა დაკარგულია“. საღ აზრთან წინააღმდეგობა აქ მხოლოდ ერთი შეხედვით უჩნდება მკითხველს. სინამდვილეში ეს პარადოქსი გვასწავლის ჭეშმარიტების შეცნობას. პარადოქსია ცნობილი გამონათქვამი „შუშანიკის წამებიდან“: „ვინ განაბნია გლახკათათვის, შეკრიბა“, დ. გურამიშვილის „მოკვდა და თავის ანდერძით აწ ისევ ცოცხლობს მკედარიო“, ი. ჭავჭავაძის „ზოგჯერ მოკლე სიტყვაც გრძელია“.

პარადოქსის საპირისპიროა აქსიომა (ბერძნ. axiom — აღიარებული დებულება). ამ ტერმინის ავტორად ასახელებენ არისტოტელეს. მის ღროს ეს ტერმინი მეცნიერებიდან გადავიდა ჩვეულებრივ სასაუბრო ენაშიც, როგორც სინონიმი ცხადი დებულებისა. აქედან გამომდინარე, აქსიომა არის დებულება, რომელიც არ საჭიროებს დამტკიცებას, რადგანაც მისი ჭეშმარიტება ცხადზე-ცხადია: „აქსიომა — მდგომარეობა, რომელიც

¹ სიბრძნის საუნჯე, დასახ. გამოცემა, გვ. 7

² იქვე

³ იქვე

⁴ ე. კასირერი, რა არის ადამიანი, დასახ. გამოცემა გვ. 264

⁵ იქვე, გვ. 258

მიღებულია ლოგიკური დასკვნის გარეშე, უშუალო დასკვნით, თეორიის ნამდვილი მდგომარეობით“.¹

აქსიომა, ფაქტობრივად, არის არა მარტო მეცნიერული მტკიცება ჭეშმარიტებისა, არამედ სწორი შეხედულება, დებულება ამა თუ იმ მოვლენასთან დაკავშირებით. მაგალითად, აქსიომაა შოთა რუსთაველის სენტენცია: „ვინ მოყვარესა არ ეძებს, იგი თავისა მტერია“. ამ ნააზრევში მოცემულია ჭეშმარიტება, რომელსაც მტკიცება არ სჭირდება, რადგანც იგი ცხოვრების სიბრძნითაა დამტკიცებული. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ აქსიომა არ არის დამოუკიდებელი ჟანრი, რადგანაც პრინციპისა და ნორმის მსგავსად, აქსიომა ამავედროულად არის აფორიზმი, სენტენცია, მაქსიმა და სხვა.

როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, აფორიზმის ძირები დაკავშირებულია სიმბოლიკასთან, პერალდიკურ დასახელებებთან. ყველა გერბს ჰქონდა თავისი წარწერა, ანუ დევიზი (ფრანგ. devise) – დევიზი არის „მოკლე გამონათქვამი ან სიტყვა, რომელიც გამოხატავს ვისიმე ქცევის ან მოქმედების სახელმძღვანელო წესს, იდეას... პერალდიკაში: მოკლე წარწერა გერბზე, ფარზე, ორდენზე და სხვა“.² დევიზში ფაქტობრივად ჩადებულია ერის, ან ადამიანთა ჯგუფის სულიერი მისწრაფება, ხასიათი, ზნე-ჩვეულება. „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“ დევიზს ასეთი განმარტება აქვს: „წარწერა ან ემბლემა გერბზე თუ ფარზე. მოკლე, სხარტი გამოთქმა, რომელიც გამოხატავს მოქმედების მთავარ წამყვან იდეას, მის მიზანს, ანდა პროგრამას“.³ შესაძლებელია, დევიზი სრულად ვერ პასუხობდეს აფორიზმის ბუნებას, მის შინაგან კანონს, მაგრამ თავისი გააზრებით იგი აფორისტიკის მეცნიერებას უნდა მიეკუთვნოთ. პერალდიკა, ანუ გერბმცოდნეობა ფართო მეცნიერებაა, იგი სწავლობს გერბებს, დროშებსა და, საერთოდ, პერალდიკურ სიმბოლოებს, ჩვენ კი გვაინტერესებს გერბის მხოლოდ ერთი კომპონენტი – დევიზი, რამდენადაც იგი ძალზედ უახლოვდება აფორიზმის ჟანრს.

აფორისტიკის შესწავლის საგნად უნდა იქცეს ფილოსოფიურ-ესთეტიკური და დიდაქტიკურ-სატირიკული ორბწკარედები დისტიქები, ანუ ქსენიები (Xenien). ძველი ბერძნები ქსენიებად მიიჩნევდნენ სუფრის საჩუქრებს, ხოლო მოგვიანებით I-II საუკუნეთა ცნობილმა რომაელმა სატირიკოსმა მარციალემ ეს სახელი უწოდა თავისი ეპიგრამების კრებულს.

¹ ЦЭС დასახ. გამოცემა, გვ.30

² უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, დასახ: გამოცემა, გვ. 117

³ ქსე, ვ. თბ. 1977, გვ. 435

ცნობილია, რომ ქსენიების ჟანრს საკმაოდ დიდი ყურადღება დაუთმეს გერმანული ლიტერატურის ორმა დიდმა წარმომადგენელმა შილერმა და გოეთემ... პირველად მათი ქსენიები 1797 წელს გამოქვეყნდა შილერის ჟურნალ „მუზების აღმანახში“.

როგორც ცნობილია, გოეთემ და შილერმა მრავალი ქსენია თუ აფორიზმი ან ბრძნული გამონათქვამი ერთობლივი მუშაობის შედეგად შექმნეს. ამის შესახებ გოეთე შენიშნავდა: „მრავალი დისტიქი დაგვიწერია ერთობლივად. ან მე ვიტყოდი და შილერი გალექსავდა, ან პირიქით ხდებოდა, ხანაც შილერი ერთ ლექსს დაწერდა, მე კი მეორეს.“¹ ასე შეიქმნა ამ ორი დიდი მოაზროვნის არაერთი ბრძნული გამონათქვამი. მრავალთაგან მოვიტანთ ორ მაგალითს: „ნურც ერთი ნურავის დაემსგავსება, ყველა ემსგავსოს ოღონდ უმაღლესს.

ეს ვით შევიძლოთ? — სრულქმნას ყველამ თავისი თავი“.²

„რა არის წმინდა; — ღიახაც იგი, რაიც მრავალ სულს ერთმანეთთან ჰკრავს, ისე მსუბუქად ჰკრავდეს თუნდაც, ვით ლელი კონას“.³

როგორც შევნიშნეთ, თავდაპირველად ქსენიებთან გაიგივებული იყო აგრეთვე ეპიგრამები (epigramma — წარწერა) ანუ „წარწერები შენობებზე, ტაძრებზე, ქანდაკებათა პოსტამენტებზე, ღმერთების შესაწირ საგნებზე. ამ წარწერებმა თანდათან ლექსის ფორმა შეიძინა და იქცა ლირიკული პოეზიის მცირე ჟანრად“.⁴

ქსენიებთან მიმართებაში საინტერესოა აღმოსავლური ბაიათი და რობაი. რა თქმა უნდა, ყველა რობაი და ბაიათი არ შეიძლება მიჩნეულ იქნას ბრძნულ გამონათქვამად, მაგრამ ამ ჟანრის ნაწარმოებთა საკმაოდ დიდი ნაწილი სწორედ ბრძნული გამონათქვამია. ეფიქრობთ, ამის დასტურად გამოდგება ცნობილი ქართული ხალხური ბაიათი:

კარგი ყმა მაშინ კარგია, ხმალი რომ შევლენ ელვასა,
მოციქულობდნენ ისარნი, მშვილდნი აძლევდნენ ენასა.⁵

უმრავლეს შემთხვევაში ბრძნულ გამონათქვამად აღიქმება რობაი. მათში აღმოსავლეთის პოეტები ატყევენ დიდ აზრს, რასაც ადამიანის სულიერ და ზნეობრივ სამყაროზე მნიშვნელოვანი გავლენის მოხდენა შეეძლო. ამის საილუსტრაციოდ მოვიტანთ ომარ ხაიამის რამდენიმე რობაის:

¹ გოეთეს საუბრები ეკერმანთან, ბათუმი, 1988, გვ. 179

² გერმანული ფილოსოფიური ლირიკა, თარგმანი და კომენტარები ოთარ ჯინორიასი, თბ. 1981, გვ. 29

³ იქვე

⁴ ა. ჭილაია, რ. ჭილაია, ლიტმცოდნეობის ცნებები, დასახ. გამოცემა, გვ. 83

⁵ იქვე

ვინც იყო ქვეყნად, ვინ გადარჩა აქ უცოდველი
ვინც არ შესცოდა, როგორ განვლო წუთისოფელი?
მე ვეჭნი ცული და შენც ცულით გადამიხადე,
მაშინ საღლა განსხეაება – მე კასუნს ველი.¹

ან:

ეცადე არეის ესროლო ღვარძლის ლოდი და გუნდა,
გული საკუთარ ნაღველში ამოგვედლოს თუნდა,
მუდამ ეცადე, სიხარბე რომ ღაიოყო შენი,
უნდა ჯვარს ეცვა მაგრამ სხვას ენება აშორო უნდა.²

და ბოლოს, თავისი პირენადელი გააზრებით ბრძნულ გამონათქვამებთან ახლოს დგას მინიატურა, რომლის უმთავრეს ნიშანს წარმოადგენს ფორმის სიმცირე და აზრის ფილოსოფიური განზოგადება.

თუ ზემოთთქმულს შევაჯამებთ და მას მეცნიერების ერთი დარგის კვლევის საგნად ვაქცევთ, მივიღებთ ფილოლოგიური მეცნიერების მართლაც საინტერესო განშტოებას, რომელშიც თავს მოიყრის ყველა ზემოხსენებული ჟანრი. მაშასადამე, აფორისტიკა არის მეცნიერება ლაკონურად გამოთქმული, ბრძნული აზრების შესახებ. აფორისტიკა მეცნიერების ძალზე ღრმა და მრავალსახოვანი დარგია. წარმოდგენილია მოძებნო ადამიანის ცხოვრების რომელიმე სფერო, რომელიც ასახული არ იქნებოდა ბრძნულ გამონათქვამებში. იგი ძალზე უნივერსალური და მოცულობითი დარგია.

აფორიზმთა კრებულების წინასიტყვაობებსა თუ საერთო მსჯელობის დროს, ხშირად ერთმანეთთანაა გაიგივებულია აფორიზმი და აფორისტიკა. ამ უკანასკნელს არც თუ იშვიათად ნათლავენ როგორც ჟანრს, რაც, რა თქმა უნდა, არ არის სწორი. აფორიზმი არის ჟანრი, რომელიც გვასწავლის, თუ „როგორ შევკუმშოთ სიტყვა, როგორც თითები მუშტში“ (მაქსიმ გორკი) მაგრამ აფორისტიკა არის მეცნიერება, რომელიც აერთიანებს ყველა სახის ბრძნულ გამონათქვამს: აფორიზმს, სენტენციას, მაქსიმას, ანდაზას, გნომას და სხვა. საჭიროა აფორიზმისა და აფორისტიკის ერთმანეთისაგან გაიმიჯნა. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ უნდა დამკვიდრდეს დებულება, რომლის თანახმადაც აფორიზმი, ანდაზა, მაქსიმა და სხვა ბრძნული გამონათქვამი ჩაითვლება ჟანრებად, ხოლო აფორისტიკა მეცნიერებად, რომელიც ამ ჟანრებს შეისწავლის.

აფორიზმის, მაქსიმის, გნომის, სენტენციის, აპოთეგმის და სხვა ამ ჟანრების ძირითადი არსი მათ ფილოსოფიურ სიღრმეში მდგომარეობს, სწორედ ამის გამო, თვით ღრმად ინდივიდუალური წარმოშობის აფორიზ-

¹ ირანული პოეზია, შუადგინა, შესავალი წერილი და შენიშვნები დაურთო ვ. კოტეტი-შვილმა. თბ. 1977, გვ. 300

² იქვე, გვ. 303

მეტიც კი ღებულობენ თეორიულ და პრაქტიკულ მნიშვნელობას და მკვიდრ ადგილს იკავებენ ხალხის ცხოვრებაში. აფორისტიკა აერთიანებს ამ აზრებს, მიაკუთვნებს მათ ამა თუ იმ ჟანრს, სწავლობს ამ ჟანრების საერთო და განმასხვავებელ ნიშნებს. აქედან გამომდინარე, ეროდ აღებული ბრძნული, ლაკონური გამონათქვამები ქმნის აფორისტიკას, რაც იმაზე მიგვითითებს, რომ ერთი რომელიმე მწერლის ნააზრევზე მსჯელობის ობიექტში უნდა შემოვიდეს ამ მწერლის ყველა სახის ბრძნული გამონათქვამი და მათ სათანადო კვალიფიკაცია მიეცეს.

ცნობილი მეცნიერი მ. ბახტინი მიიჩნევდა, რომ რომანის ჟანრი ისტორიულად უნდა შევისწავლოთ. აფორისტიკის ჟანრებიც ისტორიულ მიდგომას საჭიროებს. ამ ღებულების გათვალისწინებით ს. სერებრიაკოვი შენიშნავს, რომ „ეს ღებულება უთუოდ თანაბრად ეხება ლიტერატურის ყველა ჟანრს“¹

აფორისტიკა ფილოლოგიური მეცნიერების კომპლექსური დარგია. ამიტომ მისი კვლევა-ძიება უნდა წარიმართოს მრავალ დისციპლინასთან კავშირში, ესენია ლინგვისტიკა, ლიტმცოდნეობა, შემოქმედების ფსიქოლოგია, ეთნოგრაფია, ფილოსოფია. აფორისტიკა არის მეცნიერების დარგი, რომელიც თავს უყრის ყველა ზემოთჩამოთვლილ მეცნიერებას და მის შემაკავშირებელ რგოლს წარმოადგენს. აქედან გამომდინარე, მისი შესწავლა ყველა ამ მეცნიერების ფონზე უნდა მიმდინარეობდეს.

¹ ს. სერებრიაკოვი, დროისა და ჟანრის პრობლემებისათვის „ვეფხისტყაოსანში“ თბ. 1990 გვ. 88

თავი 2

ქართული აფორისტული მმტყველების ტერმინოლოგია

ქართული აფორისტული მმტყველების საკითხების კვლევა-ძიებისათვის აუცილებლად მიგვაჩნია მისი ტერმინოლოგიის დადგენა. აფორიზმის ტერმინოლოგიის განსაზღვრისათვის კი უმდიდრეს მასალას გვაწვდის კლასიკური ქართული მწერლობა.

ამთავითვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ბრძნულ გამონათქვამს ქართველი მწერლები რამდენიმე ტერმინით გამოხატავენ. მათგან, ქართული ლიტერატურის ადრინდელ ძეგლებში აფორიზმის აღმნიშვნელად გამოყენებულია ტერმინი „სიტყვა“, რაც თავის მხრივ არაერთმნიშვნელოვანია. სულხან-საბა ორბელიანის განამარტებით „სიტყვა ეწოდების ერთსა სიტყვასა (სიტყვათა) თქმულსა სიბრძნითა თვისთა“.¹

ტერმინი „სიტყვა“ ძველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში გაგებულია, როგორც საკუთრივ სიტყვის, ისე რაიმეს მოხსენების (ერცელი სიტყვის), აგრეთვე ბრძნული გამონათქვამის მნიშვნელობით.

პროფ. ნ. კანდელაკი შენიშნავს, რომ „მამათა სწავლანში“ დაცულია ტერმინი „სიტყუა“, რაც აქ უფრო ვრცელ გამონათქვამს აღნიშნავს, ვიდრე ორატორულ სიტყვას. მაგალითად ასე: „ამონაის სიტყვანი“, ან „სიტყუანი მამათანნი შიშისათვის ღმრთისა“. ამ სათაურების ქვეშ წარმოდგენილია ცალკეული გამონათქვამები. უფრო მოგვიანებით ეს ტერმინი იქცა დამოუკიდებელი ორატორული ნაწარმოების აღმნიშვნელად და როგორც ცნობილია, ღღემდე იხმარება ამ მნიშვნელობით“.²

როგორც ზემოთ ვთქვით, სასულიერო მწერლობაში მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი სახარებისეული სიბრძნის ციტირებას. ამ ბრძნული გამონათქვამების განმსაზღვრელად ძველ ქართულ მწერლობაში გამოიყენება ტერმინი „სიტყვა“. ამის ნათელსაყოფად მოვიტანთ რამდენიმე მაგალითს. „აბო ტფილელის მარტილობა“: „რამეთუ მოიხსენა მან სიტყუაი იგი წმიდისა მოციქულისაი ვითარმედ „კეთილ არს ბაძვაი კეთი-

¹ ს. ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით. მოაშადა, გამოკლეა და საძიებელი დაუთმო ი. აბულაძემ, თბ. 1993. გვ. 95

ნ. კანდელაკი, ქართული მჭევრმეტყველება, თბ. 1968, გვ. 54

ლისათვის მარადის“.¹ „მარტილობა ცხრათა ძმათა კოლაელთა“: „ხოლო მან მოიხსენია სიტყუაი იგი სახარებისაი, რომელ თქუა უფალმან ჩუენმან იესუ ქრისტემან: „რომელმან არა დაუტევოს მამაი თვისი და დედაი თვისი და დანი და ძმანი, ცოლი და შეილნი და არა აღიღოს ჯუარი თვისი და შემოიღგეს მე, იგი არ არს ჩემდა ღირს“.²

„გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ: „ხოლო წმინდაი ეფრემ იყო დღითა უზუცეს, რომლისთვისაცა თქუა ნეტარმან გრიგოლ სიტყუაი იგი ღავეითისი ვითარმელ: „განცხადებთ ღმრთისა სიტყუაი განმანათლებელ არს და გონიერ ჰყოფს ჩვილთა“.³

ტერმინი „სიტყვა“ ბრძნული გამონათქვამის მნიშვნელობით გამოიყენება იოანე მოსხიის „სამოთხეში“: „მივემთხვიე მე სიტყვასა მას ჰრქუა უფალმან მოწაფეთა თვისთა, ვითარმელ: „რომელსა არა აქუს მახვილი, განყიდენ სამოსელი თვისი და მოიგენ თავისა თვისისა მახვილი“.⁴

ტერმინი „სიტყვა“ აფორიზმის მნიშვნელობით დასტურდება „ვეფხისტყაოსანში“:

მე სიტყვასა ერთსა გაადრებ, პლატონისგან სწავლა-თქმულსა:
„სიცრუე და ორპირობა ავნებს ზორცსა, მერმე სულსა“.⁵

შენვე საჭი ეგე სიტყუაო კაცისა ბრძნად სწავლულისა:
ღმერთსამცა ვით არ შეცდეს კელა განკურნება წყლულისა?
იგაა მზრდელი ყოვლისა, დანერგულ-დათესულისა.⁶

ქალმან ჰკადრა: „მოგახსენებ მე სიტყვასა ღანაყებლსა:
ჰე მეფეო! რად უზღუდვი ანუ ღმერთსა, ანუ ბელსა?
რად დასწამებ სიმწარესა ყოველთათვის ტბილად მზელსა?
ბოროტიმცა რად შეეცმნა კეთილისა შემოქმედსა?“⁷

ოდეს მტერსა მოირო, ნულარ მოკლავ, დაიყოვნე,
გინდეს სრული მამაცობა, ესე სიტყვა დაიხსოვნე.⁸

ყველა დამოწმებულ ტაეპში ტერმინი „სიტყვა“ სწორედ აფორიზმის გაგებას შეიცავს. ცნობილი ტაეპი „სიცრუე და ორპირობა ავნებს ზორცსა, მერმე სულსა“ ერთი ბრძნული გამონათქვამია, ერთი აფორიზმია, ესე იგი ერთი სიტყვაა („მე სიტყვასა ერთსა გაადრებ“).

¹ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომატია, I, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, I, თბ. 1946, გვ. 62

² იქვე, გვ. 62

³ იქვე, გვ. 116

⁴ ქართული მწერლობა, I თბ. 1987, გვ. 367

⁵ შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბ. 1957 გვ. 168

⁶ იქვე, გვ. 198

⁷ იქვე, გვ. 29

⁸ იქვე, გვ. 333

როგორც ზემოთ ვთქვით, ტერმინი „სიტყვა“ სინონიმურია და „ვეფხისტყაოსანში“ აფორიზმთან ერთად იძლევა რამდენიმე გაგებას: 1. საუბარი – „გრძელი სიტყვა საწყიროა, ასრე მოკლელ მოგახსენო“ (237)“... სხვა ჩემებრი ვერა ჰპოვო, ცათამდისცა ხელი აჟყო, ესე სიტყვა დაასრულა, ყმა ატირდა სულთქმა აჟყო“. (528) 2. რაიმე აზრი – „ეგე სიტყვა მოიგონე ღია რამე უკეთესი“ (252) 3. საკუთრივ სიტყვა – „მონათა და ამა ასმათს სიტყვა ვუთხარ შეიდი, თუ რვა: „ვიცი, რომე დამირჯიხარო, ღია გმართებს ჩემი მღურვა“ (650).

ტერმინ „სიტყვას“ აფორიზმის მნიშვნელობით ტვირთავს არჩილიც:

რად არ იცი, ესე სიტყვა ბრძენსა უთქვამს ვისმე ძეულსა,
მოყვარესა მატყუარსა ენება მოაქვს, არ ჰირ-მოქელსა,
მართლის მთქელის მტერისაგან უფრო. ნახე სარგებულსა,
ქკუის ახლო მოყვანილი გამოყარდი კიდეც კელსა“.¹
ესე მაშინც დაიჯერე, სიტყვა არის სოლოძონის,
თუცა ღიდი ბრძენი იყო, ზრახვა ღეთისა არც მან წონის.²
ამ სიტყვასა სწორად გეტყვის ბოლდანს კითხავ, ანუ თუ ვლახს,
ნუ დაუფენ ღორს მარგალიტს, თორ, უწოდე, ფერხით დალახს.³

ტერმინი „სიტყვა“ აფორიზმის მნიშვნელობით გვხვდება დავით გურამიშვილის აფორისტულ ნააზრევშიც:

მე ღმერთს წინაშე უცილოდ სიტყვის მთქელი ვარ მართლისა,
სწორედ გარჩევა საქმისა წესისა მოსამართლისა.⁴

ერთს სიტყვას გეტყვი, მისმინე, ყმაწვილო, შესს მორჩენასა!
თვალს ნუ ახეხებ ბნელთათვის, ნუ ჰკარგავ, ნათლით ჩენასა,
ნუ ეშურები ფეხითა უკეთურთაყე რბენასა,
ხმა მოუდაბლე ორღანოს, აშიყ-მაშიყად სტეესასა.⁵

ეს სიტყვა ჩემთვის სხვას უთქვამს, ახლა მოუფირობ მეც სხოსა:
უნდა მეღვინემ საღვინე კარგვარად გამორეცხოსა,
განაყრეინოს, გაწმინდოს, რაც შიგნით მწიკცლად ეცხოსა.⁶

როგორც ვხედავთ, ტერმინი „სიტყვა“ სინონიმურია და იგი შეიცავს რამდენიმე გაგებას: 1. ზოგადი საუბარი; 2. რაიმე აზრი, მონათქვამი; 3. საკუთრივ სიტყვა; 4. ბრძნული გამონათქვამი.

¹ არჩილიანი, თხზულებათა სრული კრებული ორ ტომად, ატ. პარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, 1, თბ. 1936, გვ. 40

² არჩილიანი, დასახ. გამოცემა, გვ. 40

³ იქვე, გვ. 85

⁴ ქართული პოეზია, 4, თბ. 1975, გვ. 91

⁵ იქვე, გვ. 53

⁶ იქვე, გვ. 144

„სიტყვასთან“ ერთად ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში აფორიზმის სინონიმურ ტერმინად გამოყენებულია ტერმინი „სწავლა“.

სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, „სწავლა არს ქადაგება“, ზოლო პროფ. ნ. კანდელაკის შენიშვნით, სწავლა ეწოდება „სასულიერო ორატორიის ნაწარმოებს“.¹ „სწავლას“ ძველ ქართულ ლიტერატურაში აქვს რამდენიმე მნიშვნელობა:

1. რაიმე ამბის გაგება, ცნობის მიღება: „მათ მასწავლეს, მძა რომელთა სულ-მობრძაყი სამე, გლახა“ (ვეფხ. 291) „აწ მე მუნ მივალ, მასწავლე გზა მძალ-ფიცისა შენისა“ (ვეფხ. 946) „მე მეფესა თქვენსა ვეძებ, მასწავლეთ, თუ სით წავიდე“ (ვეფხ. 972). 2. წვრთნა – „მასწავლნეს მათნი საქმენი მახლტუნებდიან მწერთიდიან“ (ვეფხ. 1394) „კაცი არ არის, სითგანცა საბრძანებელი ჩენია, რომე მას ჩემგან ესწავლნეს სამამაცონი ზნენა“ (ვეფხ. 62), „დავარ იყო და მეფისა, ქერივი, ქაჯეთს გათხოვილი, მას სიბრძნისა სასწავლელად თვით მეფემან მისცა შვილი“ (ვეფხ. 330) 3. წვალება, დასჯა – „და შუალემასა ოდენ (ლაღად ყო) და მოეგო ცნობასა ტიროდა და იტყოდა: „ვאי ჩემსა ამას შეუწყნელობასა, ვითარღა მსწავლის ცოდვაი ჩემი“ („ცხოვრება თეოდორესი“)². დასჯის მნიშვნელობით ტერმინი სწავლა დასტურდება დავითის ფსალმუნებშიც: „უფალო, ნუ გულის-წყრომითა შენითა მსწავლი მე“³

როგორც პროფესორი შ. ქურდაძე წერს „ძველ ქართულ წერილობით წყაროებში ცნება „სწავლას“ შინაარსი ნაირსახოვანი ტერმინებითაა გადმოცემული. ეს ტერმინებია „წურთა“, „სწავლება“, „მოძღურება“, „მოძღურა“, „მცნება“, „ქადაგება“, „გამოძიება“, „განცდა“ და სხვა.⁴

ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა სწავლასთან ტერმინების „მცნებისა“ და „ქადაგების“ კავშირი.

ტერმინი „სწავლა“ აფორიზმის მნიშვნელობით ძველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში არაერთგზისაა გამოყენებული. „მარიამის ცხოვრებაში“ (XI საუკუნის ხელნაწერის მიხედვით) ვკითხულობთ: „სადა არიან სწავლანი იგი ეფრემისანი მოყუსისა მისისანი, რაჟამ მასწავებდ მე და მეტყვიედ: „ეკრძალე თავსა შენსა და დაუმარხე სული შენი შეუგინებლად სიძესა მას უკუდავსა, რამეთუ სიძე იგი შენი წმინდა არს“.⁵

¹ ნ. კანდელაკი, დასახ. წიგნი, გვ. 53

² ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 310

³ დავითნი, ტფ. 1879, გვ. 95

⁴ შ. ქურდაძე, პედაგოგიური ტერმინოლოგიის ლექსიკონ-ფრაზეოლოგიური მასალები ქართულ და ოსურ ფოლკლორსა და მწერლობაში, ცხინვალი, 1987, გვ. 64

⁵ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, დასახ. გამოცემა, გვ. 313

ამავე მნიშვნელობითაა გამოყენებული აღნიშნული სიტყვა იოანე მოსხის „სამოთხეში“: „ესმა რაი ესე ბერსა, ვითარმედ ნისტორი არს შეწუნნა ფრიად წარწყმელისა მისისათვის, იწყო სწავლად მისა და რქუა:

– განეშორე ბოროტისა მისგან წეალებისა, მოვედ მართალსა სარწმუნოებასა და ეზიარე კათოლიკე ეკლესიასა“.¹

შოთა რუსთაველის პოემაში ტერიმინი „სწავლა“ აფორიზმის მნიშვნელობითაცაა გამოყენებული. ამავე დროს იგი მოძღვრება-დარიგების (შეგონების) გაგებასაც იძლევა.

გამოიყვანა რა უკიდურესად დებრესიული მდგომარეობიდან ტარიელი (ლომთან და ვეფხეთან ბრძოლის შემდეგ) აეთანდილმა უთხრა:

არას გარგებს სწავლულება, თუ არა იქმ ბრძენთა თქმულსა:

არ იხმარებ, რას ზელსა ჰხდი საუნჯესა დაფარულსა?

არას გარგებს შეჭირვება, რომ სჭმუნვიდე, რა გერგებისა

არ ლუ იცი, უგანგებოდ არა კაცი არ მოკვდების?

შვისა შექთა მოძლოდინე ვარდი სამ დღე არ დაჰნების.

ბედი, ცდა და გამარჯვება, ღმერთსა უნდეს, მო-ცა-გზეულების.²

როგორც ვხედავთ, ეს, მართლაც, მთელი მოძღვრებაა, რომელიც აეთანდილმა დარიგების სახით მისცა, რათა ტარიელისათვის განეახლებინა და განემტკიცებინა რწმენა სიცოცხლისა და გამარჯვებისა. ამ შეგონებაში თითქმის ყველა ცალ-ცალკე აღებული ტაეპი აფორიზმია.

ტარიელმა აეთანდილს პასუხად მოახსენა:

„... ეგე სწავლა ჩემთვის ყოვლად სოფლად ღირდეს, –

გონიერსა მწერთნელი უყვარს, უგუნურსა გულსა ჰგმირდეს.“³

მაშასადამე, ეს ბძნული შეგონება არის სწავლა, რომელსაც ადამიანის ერთგვარი აღზრდის (მხედველობაშია სულიერი გარდატეხა) მისია ეკისრება.

როდესაც როსტევეანი თინათინს მოძღვრავს, მამის დარიგებას პოეტი აქცევს ორ მშვენიერ ბრძნულ გამონათქვამში, რომლებიც ერთმანეთს მოსდეს:

ვარდთა და ნეხეთა ვინათგან მზე სწორად მოეფინების,

დიდთა და წერილთა წყალობა შენცა ნუ მოგეწყინების,

უხვი ახსნილსა დაბბამს, იგი თვით ების, ვინ ების,

უხვად გასცემდი, ზღვათაცა შესდის და გაედინების.

მეფეთა შიგან სიუხვე, ვით ედებს ალვა, რგულია,

¹ ქართული მწერლობა. I დასახ. გამოცემა, გვ. 356

² შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, დასახ. გამოცემა, გვ. 191

³ იქვე

უხესა ჰმორჩილობს ყოველი, იგიცა, ვინ ორგულისა,
სმა-ჰამა — ღიდად შესარგი, დება რა საჟარგულია?!
რასაცა გასცემ, შენია, რას არა, ღაკარგულია!!

ეს ორი სტროფი თითოეული ცალ-ცალკე ბრძნული გამონათქვამია. აქედან პირველში ერთი მთელის გარდა (მთლიანი სტროფი) მე-3 და მე-4 სტრიქონები ცალცალკე აფორისტული ნააზრევია, ხოლო მეორე სენტენცია, თავის მხრივ, შეიცავს ოთხ დამოუკიდებელ გამონათქვამს (პირველი სტრიქონი აფორიზმია, მეორე — ასევე აფორიზმი, მესამე — სენტენცია, მეოთხე — მაქსიმა). თითოეული მათგანი და ყველა ერთად თინათინისათვის არის სწავლა, რასაც იგი სიამოვნებით ისმენს: „ამა მამისა სწავლასა ქალი ბრძნად მოისმინებდა“. ამ ბრძნული ნააზრევის მოსმენა თავისთავად აღმზრდელობითი პროცესია, წერტნაა „ყურსა უგდებდა, უსმენდა, წერტასა არ მოიწყინებდა“ (51).

პროფ. ნ. კანდელაკი შენიშნავს, რომ ტერმინი „სწავლა“ თავისი შინაარსით იგივეა, რაც ტერმინი მოძღვრება „ქადაქების მსგავსი ტერმინები“, სწავლა და მოძღვრება, რომლებიც აღნიშნავენ საჯარო ზეპირი სიტყვით სწავლებას და საჯარო ზეპირად წარმოსათქმელ ნაწარმოებსაც.²

აფორიზმის მნიშვნელობით ტერმინი „სწავლა“ გეხვდება დავით გურამიშვილთანაც:

უსწავლელი ძალი კარში ყვეს და გარეშაშოს ჰფარავს,
ნადირს აფრთხობს, ქურდს აშინებს, ძელად რასმე მას მოჰარავს;
ბრიყვი კაცი წამოწევის, ღამით კარსაც არ მისჯარავს!
თვით იქნების გასაკმარი, ვინც ამ სწავლას გამოჰმარავს.³

იგივე დატვირთვა აქვს ტერმინ „სწავლას“ ოტია ფაეღენიშვილის ნააზრევშიც:

კარგად შეიმცნ სწავლანი, ჰმენ ყურით გასაგონარი,
ზღვა უფსკრული არს, ჭკუითა იქნების გასაფონარი.⁴

აფორიზმის სინონიმურ ტერმინად ძველ ქართულ მწერლობაში არცთუ იშვიათად გამოიყენება ტერმინი „არაკი“. ამ თვალსაზრისით, უპირველეს ყოვლისა, ანგარიშგასაწევია „ვეფხისტყაოსანი“. რუსთაველი აფორიზმს არაკს უწოდებს:

¹ შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, დასახ. გამოცემა, გვ. 16

² ნ. კანდელაკი, დასახ. წიგნი, გვ. 53

³ ქართული პოეზია, 4, გვ. 47

⁴ ლიტერატურული ძეგანი, IV, თბ. 1947, გვ. 216

ესე არაკი მართალი ჩინს ჭვას ზედა სწერია:
„ეინ მოყვარესა არ ეძებს, იგი თავისა მტერია“.¹

როგორც ვხედავთ, არაკი ეწოდება ტაეპს „ეინ მოყვარესა არ ეძებს, იგი თავისა მტერია“. ეს ტაეპი კი ბრწყინვალე აფორიზმია, თუმცა, გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ „არაკი“ „ვეფხისტყაოსანში“ სინონიმური ტერმინია: „ამად არაკად კაცი არ გაწილელულა“ ე. ი. ჩემს მსგავსად, ჩემი მაგალითისებურად არავინ გაწილელულაო, ამბობს აეთან-დილი (1511) ასევე უმაგალითოს (მსგავსის არმქონეს), სამაგალითოს ნიშნავს უარაკო (879) და საარაკეც (558).

არაკი აფორიზმს აღნიშნავს სულხან-საბა ორბელიანთან: „ანწლი არ მოგცემს ყურძენსა — ეს არაკი მაქვს ძველითა“.²

არაკთან დაკავშირებულია მისი მეორე სინონიმური ტერმინი იგავი. (არაკი-იგავი)³ არაკი არის „ზღაპრული შინაარსის იგავი“.⁴

როგორც ვხედავთ, არაკი და იგავი შინაარსობრივად უახლოვდებიან ერთმანეთს. სულხან-საბა შენიშნავს: „არაკი სომხურად იგავს ჰქვია“.⁵

იგავი მოკლე ალეგორიული მოთხრობაა, ან ლექსი, რომელიც შეიცავს ზნეობრივ-დამრიგებლურ შინაარსს. სულხან საბა ორბელიანის მიხედვით, იგავი არის „სიტყვით მაგალითი, გინა საჩვენებელი, გინა მოსანიშნავი“.⁶ მაშასადამე, იგავი სანიმუშო, სამაგალითო, საჩვენებელი სიტყვაა, რომელმაც ადამიანს ხელი უნდა შეუწყოს სულის გაკეთილშობილებაში, ფორმირებაში. ამდენად, მისი ფუნქცია ძალზე უახლოვდება აფორიზმის დანიშნულებას. ალბათ ამიტომაც, რომ „აფორიზმის“ სინონიმურ ტერმინად ძველ ქართულ მწერლობაში გამოყენებულია „იგავიც“. ამ გაგებით აღნიშნული ტერმინი პირველად გვხვდება „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“: „ხოლო წმინდაი იგი ეტყოდა: „გონიერად ისმინე, მთავარო იგავი ესე, რამეთუ მარგალიტნი და თუალნი პატიოსანნი მიმოგაბნეულ რაი იყვნენ თანააღრევით მიწასა, არა ესრეთ ბრწყინავენ წინაშე თუალებსა ხილვის მოყუარეთასა, ვითარ — იგი რაჟამს გამოიხურვნენ და განწმნდნენ და ოქრო-თხზულებით შეიწყვნენ კეთილთა მიერ მჭედელთა, მაშინლა გამოჩნდეს ბრწყინვალეობა მათი და იქოს მუშაკი და შუენიერებაი მათი“.⁷

„იგავს“ ორგვარი გაგება აქვს. დ. გურამიშვილის ნააზრევში. ერთ შემთხვევაში იგი ნიშნავს გადატანითი მნიშვნელობით ნახმარ სიტყვას „ნუ მეუბნები იგავით, გამოიმცხადე სწორადო“, ან: „შენ რომ მომითხრობ

¹ შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, დასახ. გამოცემა, გვ. 182

² ს. ს. ორბელიანი, თხზულებანი, I, გვ. 240

³ ნეიმანი, ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი, თბ. 1978, გვ. 25

⁴ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, თბ. 1990, გვ. 73

⁵ ს. ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, თბ. 1960, გვ. 58

⁶ ს. ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, თბ. 1991, გვ. 322

⁷ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, გვ. 90

ვედრებისა, ცეცხლ-ქარ და მიწა წყალობა, რა იგავია, არ ვიცი, მიყავთ თარგმნის წყალობა“.

მეორე შემთხვევაში იგავში იგულისხმება აფორიზმი:

თუ გწადს, ამ იგავს აგიხსნი წასულსა, წინასწარებსა:
სადაც რომ ვირი დაეფულის, იმ გზაზედ აღარ წარებსა.¹

ერთს კიდევ ვიტყვი იგავსა, თქვენგნით ღმერთის თუ ნება:
ზოგს კაცსა საკლამდ მიუჩანს თვისი სიმყარალის სუნება,
რაგინდ ბევრს აესა შერებოდეს, არა აქვს მისი წუნება,
ხარჭას გულ-ტკობლად უყოებს და ცოლს კი ეუბზღუნება.²

აღნიშნულ ტერმინს აფორიზმის მნიშვნელობით ხმარობს ვახტანგ
შექვაძე:

იგავად არის ნათქვამი: წყლის ზომა უნდა ზიდა.³

იგავად უთქვამს: ღირს მიეც, მიიღე ღირსეულობით.⁴

ძველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში აფორიზმის მნიშვნელობით იხმარება ტერმინი „მცნება“. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ამ ტერმინის გასწვრივ ვკითხულობთ: 1. რელიგიური ზნეობრივი ხასიათისაა აზხარების ათი მცნება. 2. ვინმესთვის რაიმე სახელმძღვანელო დებულება“.⁵ მაშასადამე, მცნება არის ზნეობრივი გამონათქვამი, ან დებულება. ეს განმარტება უახლოვდება აფორიზმის არსს. ამიტომაც, რომ ეს ტერმინი ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში გვხვდება აფორიზმის მნიშვნელობადაც. საილუსტრაციოდ შეიძლება არა ერთი მაგალითის მოტანა:

„ევესტათი მცხეთელის მარტვილობა“;

„პირველი მცნებაი ესრეთ: შეიწყარეთ უფალი ღმერთი თქუენი ყოვლითა გულითა თქუენითა და ყოვლითა სულითა თქუენითა“.⁶

„სიბრძნე ბალავარისი“: ესე არს მცნებაი ღმრთისაი, რაითა რომელი გინდეს თავისა შენისა, უყო მოყუასსაცა შენსა და რომელი შენ არა გინდეს, სწუასა არა უყო“.⁷

ასეა გაგებული აღნიშნული ტერმინი დავით გურამიშვილთანაც „დავითის მცნება“ გაგებული უნდა იქნას, როგორც დავითის სიბრძნე, მისი აფორისტული, ანუ ბრძნული ნააზრევი.

¹ ქართული პოეზია. 4, გვ. 245

² იქვე, გვ. 56

³ ვახტანგ შექვაძე, ლექსები და პოემები, თბ. 1975, გვ. 113

⁴ იქვე

⁵ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, II თბ. 1990, გვ. 783

⁶ ძველი ქართული ლიტერატურის კრესტომათია, I, თბ. 1946, გვ. 49

⁷ იქვე, გვ. 287

ისმინე, სწავლის მძებნელო! მოვედ ღაითის მცნებასა,
ჯერ შწარე ჭამე, კლავე ტკბილი, თუ ეძებ გემოვნებასა,
თავს სინანული სჯობია ბოლოვამ დანაწებასა, –
ჭირს მყოფი, ღვინში შესული, შევბად მიითელი ენებასა.¹

ციტირებულ სტროფში „ღაითის მცნებაში“ მოქცეულია სამი მშვენიერი აფორისტული გამონათქვამი, რომლებშიც ნათლად ცნაურდება ავტორის შეხედულება. მამასადამე, აფორისტულად გადმოცემული აზრი ესაა მცნება. ეს თვალსაზრისი კიდევ უფრო მკვეთრად იგრძნობა შემდეგ სტროფში:

ამას კი ვიტყვი რჩეითა, დაუდებ ერთსა მცნებასა,
კაცი ზომ ვერცად წაუა სიკდილსა, ღეთის ბრძანებასა,
მაგრამ ნურავინ შეიყრის თავისის ნებით სნებასა.²

ან:

ის გრწამდეს, ვინც რომ დაგბადა, მოგცა ჭკუა და გონია,
მას სთხოვე, ყველა მან მოგცეს, არს შენი რაც სარგონია!
შორს წამსულელი ხარ, შხად გაქნდეს ნუხლი და საბარგონია,
ღაითის მცნება ისმინე, განაგე გასაგონია!³

აფორიზმის სინონიმად თავისი შინაარსითა და ომონიმური ბუნებით ძველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში გვხვდება ტერმინი „თქმული“ – ნათქვამი, გამონათქვამი.

„თქმული“ აფორიზმის აღმნიშვნელი ერთ-ერთი გავრცელებული ტერმინია. ძველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში იგი ძირითადად აღნიშნავს სასულიერო წიგნებიდან აღებული ბრძნული გამონათქვამის (აზრის) გაგებას.

„მესმა მე წმიდისა საზარებისაგან თქმული იგი მაცხოვარი ჩუენისა მიერ, ვითარმედ „არავინ აღანთის სანთელი და შედგის იგი ქუეშე ზვიმირსა, არამედ ზედა სასანთლესა გადგიან, რაითა ენთებოდეს ყოველთა, ვერე ბრწყინეოდინ ნათელი თქუენი წინაშე კაცთა“. („მარტვილობა ჰაბოისი“),⁴ „რამეთუ ესმინა თქმული იგი პავლეს მოციქულისა, ვითარმედ „უკუეთუ ვინმე თვისთა და უფროის-ღა სახლელულთა არა მოლუაწე იყოს, სარწმუნოებაი უარ უყოფიეს მას და არს იგი ურწმუნოთა უძვირეს“. (მარტვილობა კონსტანტი კახისა)“⁵

აღნიშნული ტერმინი აფორიზმის გაგებით გვხვდება „ვეფხისტყაოსანშიც:

¹ ქართული პოეზია, 4, დასახ. გამოცემა, გვ. 47

² იქვე, გვ. 158

³ იქვე, გვ. 124

⁴ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, გვ. 63

⁵ იქვე, გვ. 75

ჩემი აწ ეს ნათქვამი მათი სახე და ღარია:
რა ზედა წვიმდეს ღრუბელნი და მათა ატყდეს ღვარია,
მოვა და ხვეთა მოგრაგნის, ისმის ზათქი და ზარია,
მაგრა რა ზღვათა შეერთვის, მაშინ ვერცა წყნარია.¹

ზემოგანხილულ ტერმინებთან ერთად, თუმცა იშვიათად, მაგრამ მაინც, აფორიზმის სინონიმად გვხვდება ტერმინი „საკითხავი“. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ ისევ „ვეფხისტყაოსანი“:

ბრძნთა ეინჲ მოსწაულემან საკლხავი ესე ეპონენ;
ესეო მამაცისა პეტის-პეტი სიგულონენ;
„ოდეს მტერსა მოურიო, ნულარ მაქლავ, ღაიფონენ,
გინდეს სრული მამაცობა, ესე ჰიტყვა ღაიხსონენ“²

ამ სტროფში აფორიზმის მნიშვნელობით რუსთაველი იყენების ორ ტერმინს – „საკითხავი“ და „სიტყვა“. ამათგან პირველი დასახელებულია სტროფის პირველ სტრიქონში და ავტორი გვეუბნება, რომ ის, რაც სტრიქონში უნდა ითქვას, არის საკითხავი. თავისთავად ეს საკითხავი კი მაქსიმიზა. მეოთხე სტრიქონში ავტორი მოუწოდებს მკითხველს დაიმახსოვროს ეს სიტყვა, ანუ ბრძნული გამონათქვამი.

ასევე იშვიათად, მაგრამ მაინც, აფორიზმის სინონიმურ ტერმინად გა-
მოყენებულია ანდაზა. როგორც ზემოთ ვთქვით, ძველ საქართველოში ყველა სახის ბრძნულ გამონათქვამს ჰქონდა ერთი საერთო სახელი – ანდაზა. მასში იგულისხმებოდა როგორც საკუთრივ ანდაზა, ისე აფორიზ-
მი, სენტენცია, მაქსიმა და სხვა.

ლიტერატურულ ძეგლებში ტერმინი „ანდაზა“ გავხვდება დავით გუ-
რამიშვილთან:

იტყვიან ერთსა ანდაზას; ნემს-მახათს ნუ სცემ ჭიღებსა,
შეგერკმის, ზელთა დანახვე, წაგიხდენ მკელაუთა ჭიღებსა.³

ვეფიქრობთ, თავისთავად ის ფაქტი, რომ აფორიზმის სინონიმად ძველ ქართულ აზროვნებაში იხმარება ათამდე სხვადასხვა სიტყვა, კიდევ ერთხელ მიგვანიშნებს ქართული ენის უმდიდრეს ლექსიკურ ქსოვილზე და, რაც მთავარია, ამ ტერმინთა ნაირსახეობაში კარგად ისახება ქართველი

¹ შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, დასახ. გამოცემა გვ. 293

² იქვე, გვ. 333

³ ქართული პეზია, 4, დასახ. გამოცემა, გვ. 103

ერის დამოკიდებულება აფორიზმის, რიგორც უმნიშვნელოვანესი ლიტერატურული ჟანრისადმი.

თავი III

მედიკალური აფორიზმული მითყველების განვითარების გზა

ქართული აფორიზმი თავისი არსებობის იმდენ საუკუნეს ითვლის, რამდენსაც ჩვენი ორიგინალური მწერლობა. საუკუნეების განმავლობაში ხეყდა და აკონკრეტებდა ქართველი კაცი თავის თვალსაზრისს ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით. საუკუნეების განმავლობაში იქმნებოდა არაერთი ბრძნული გამონათქვამი, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემოდა როგორც ერის სულიერი საგანძური.

პირველივე ორიგინალურ ძეგლში „წამება წმიდისა შუშანიკისა“ ნათლად გამოვლინდა ავტორის დამოკიდებულება ბრძნული გამონათქვამებისადმი. თხუთმეტი საუკუნეა იმეორებს ქართველი კაცი „შუშანიკის წამებაში“ გამოყენებულ სიბრძნეს ცხოვრების წარმავლობის შესახებ: — „ესე ყოველი ცხოვრებაი ვითარცა ყუავილი ველთაი წარმავალ არს და დაუდგრომელ“. ამ გამონათქვამში ჩადებულია ადამიანის ტკივილიც, სევდაც, გაღებაც ამ წუთიერი ცხოვრების გამო.

რაკი აქვეყნიური ცხოვრება წარმავალია და „დაუდგრომელ“, ადამიანს რჩება არჩევანი: „ვინ სთესა — მოიმკო და ვინ განაბნია გლახაკათვის — შეიკრიბა, და რომელმან წარიწყმიდოს თავი თვისი, მან ჰოოს იგი, რომელმან აღიდა იგი“. ესაა ბიბლიური სიბრძნის ინტერპრეტაცია, რომელიც ასე მოხდენილად, თავისთავადობის ტიფრით, ქმნადობის სრულყოფილებით წარმოადგინა იაკობ ცერტაველმა. „კაცი, ვითარცა თივა (არიან დღენი მისნი, ვითარცა ყუავილი ველისა ივრე აფუკავდეს, რამეთუ განვლო, სულმან მის შორის და არღარა იყოს და არც იცნას აღგილი მისი).¹

ინტერესი აფორიზმული ნააზრევისამდის დაჩახასიათებელია მთელი ქართული მწერლობისათვის. ძველი ქართველი მწერლები არა მხოლოდ ქმნიდნენ ცხოვრების ღრმა ცოდნით აღბეჭდილ ბრძნულ გამონათქვამებს, არამედ, თავიანთ ნაწარმოებებში უხვად სარგებლობდნენ მანამდე შექმნილი სენტენცია-აფორიზმებით, თუ სხვა სახის ბრძნული გამონათქვამებით. ამ

¹ დავითნი, დასახ. გამოცემა, გვ. 219

თვალსაზრისით განსაკუთრებით მდიდარია ქართული აგიოგრაფია, სადაც დიდი ოსტატობით გადავიდა ბიბლიის ბრძნული ნააზრვეი.

მეათე საუკუნიდან ქართულ მწერლობაში შემოდის აპოკრიფებისა კრებული. აკად. კ. კეკელიძე წერს: „ბავშვები სწავლობენ უფროსებისაგან, კაცობრიობა აწინდელი ღრისა სწავლობს წარსულისაგან, – ისტორიისაგან, ამისთვის ის მუდამ ცდილობდა შეენახა ნაყოფი თავისი გამოცდილებისა, რა სახითა და ფორმითაც უნდა ყოფილიყო ის. მაგრამ ლიტერატურულ ფორმათაგან ამ გამოცდილების შესანახად ანდასვებსა და აფორიზმებს არც ერთი არ შეედრება, ამიტომ მოკლე და ჩამოსხმული თქმულებანი, ან უკეთ, ნაკვესები დიდი აღამაჩნებისა, მუდამ ავტორიტეტით იყო მოსილი, იმათ სერიოზულად ეპყრობოდნენ, გულდადებით და ბევრითად სწავლობდნენ.“¹

როგორც ითქვა, აპოკრიფებისა თავისებურება ისაა, რომ მათში შეტანილია არა მარტო ბრძნული გამონათქვამები, არამედ მათი შექმნის პირობებიც, ასევე თქმულებები ფილოსოფოსებისა თუ გამოჩენილ აღამაჩნთა შესახებ. აქედან, როგორც აკად. კ. კეკელიძე ასკვნის, „ტიპიურია აქ ის რედაქცია, რომელიც ბერძნულიდან ლათინურად უთარგმნიათ მეექვსე საუკუნის პირველ მეოთხედში რომის დიაკონს პელაგისა და კერძოდ იაკონს იოანეს... ეს რედაქცია შედგენილია ბერძნულ ენაზე მეხუთე საუკუნის ნახევარში. შემდეგ საუკუნეებში ის თანდათანობით შეუვსიათ, ასე რომ მეცხრე საუკუნეში ფოტი პატრიარქს ხელთ ჰქონია ეს კრებული,² რომელიც საქართველოში სამი სხვადასხვა რედაქციითაა ცნობილი, აქედან ორი მათგანი ნაკლებია. კ. კეკელიძის თვალსაზრისით პირველი რედაქცია ნათარგმნია მეათე საუკუნეზე გაცილებით ადრე. ესაა თხზულების მეორე თავი, რომლის სათაურია „სწავლანი ანტონისანი“.

მეორე რედაქცია ექვთიმე ათონელს ეკუთვნის. იგი თარგმნილია მეათე საუკუნის გასულს. ამ თხზულებიდან მხოლოდ 13 თავია გადარჩენილი.

მესამე რედაქცია კი ეკუთვნის თეოფილე ხუცესმონაზონს... მისი სათაურია „წიგნი წმიდათა და ნეტართა მამათა ჩუენთა ცხოვრებისათვის და მოქალაქეობათა“.

აკად. კ. კეკელიძე ღრმად უკვირდებოდა რა ასკეტიკური კრებულების ღირებულებას, შენიშნავდა, რომ ამ კრებულებს უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდათ საზოგადოების სულიერი, ზნეობრივი ფორმირებისათვის. „მათ დიდი გასავალი ჰქონიათ ბერ-მონაზონთა წრეში. ისინი შეადგენდნენ დაუშვრეტელ წყაროს მათი გონებრივი და ზნეობრივი აღორძინებისა და

¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ. 1980, გვ. 518

² იქვე, გვ. 519

წარმატებისას¹. სწორედ ეს ინტერესი განაპირობებდა, რომ ასეთი კრებულების თარგმნა აუცილებელ და საჭირო საქმედ მიაჩნდათ.

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია შენიშნული, ასკეტიკური ლიტერატურის ერთ-ერთი ყველაზე ძველი და ანგარიშგასაწვეი ჟანრი არის "Apophthegmata Patrum". იგი შეიცავს ასკეტების, ეკლესიის მაიჰების, სა-მონასტრო მოღვაწეთა ბრძნულ გამონათქვამებს. ასეთი კრებულები, განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდნენ საეკლესიო წრეებში. ამიტომაც ისინი ბერ-მონაზონთა ზნეობრივ აღზრდაში უდიდეს როლს ასრულებდნენ.

დროთა ცვლასთან ერთად ეს კრებულები მდიდრდებოდა ახალი მასალით. არცთუ იშვიათად, ცალკეულ მონასტერში ასეთ კრებულებს ამდიდრებდნენ იქაურ ბერ-მონაზონთა აპოვთეგმებით, თუ მათი ცხოვრების საინტერესო ეპიზოდებით. სწორედ ამის გამო შეერქვა ამ კრებულებს „პატერიკები“, ანუ „მამათა ცხოვრება“. „ძალიან ადრე ჩამოყალიბებული ეს კრებულები ასევე ადრე ითარგმნა მრავალ ენაზე. უკვე VI საუკუნეში შესრულდა მისი ლათინური თარგმანი, უფრო გვიან კი ითარგმნა კოპტურ, არაბულ, სირიულ, ქართულ, სომხურსა და სლავურ ენებზე“²

დღათა მონასტრებში შესაბამისად იქმნებოდა „პატერიკები“.

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშიცაა შენიშნული, აპოვთეგმათა კრებულებს დიდი ამაგი დასდო ვ. ბოისეტმა. მან შეისწავლა და სისტემური სახე მისცა ბერძნულ, ლათინურ, კოპტურ, სირიულ, სომხურ აპოვთეგმებს. ეს იყო დიდი და სერიოზული სამუშაო, რამაც ნათელი მოაწინა ბევრ საკითხს, მაგრამ როგორც ვ. ბოისეტის ნაშრომზე დაწერილ რეცენზიაში პ. პეტერსი შენიშნავდა, მკვლევარს მხედველობიდან გამორჩა აპოვთეგმათა ქართული რედაქციები, რომლებიც „უეჭველად უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე სირიული რედაქციები ადრე ზანისა“³.

მკვლევარმა გაიმ დიდძალი მასალის შესწავლის შედეგად გამოყო აპოვთეგმური კრებულების ჯგუფები: 1. ჩვეულებრივი ანბანურ-ანონიმური კოლექცია, რომელიც თავის მხრივ შეიცავს სამ ქვეჯგუფს: ა) სრული ანბანური ბ) შემოკლებული ანბანური, გ) ანონიმური. 2. ჩვეულებრივი (ნორმალური) სისტემატური კოლექცია, 3 თავისებური კოლექციები (მომდინარე ორისაგან).

¹ კ. კიკელიძე, დასახ. წიგნი, გვ. 519

² ქართული პატერიკის ერთი ძველი რედაქციის ექვთიმე ათონელის თარგმანი XI ს. ხელნაწერის მიხედვით, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა და ლექსიკონი დაურთო მანანა დვალმა. წიგნში: „შუა საუკუნეების ნოველების ძველი ქართული თარგმანები, თბ. 1966, გვ. 07

³ იქვე.

რაც შეეხება ქართული აპოთეგმურ კრებულებს, არსებობს მისი 6 ძირითადი ნუსხა. I. ანბანურ-ანონიმური კოლექციისა: 1. ათონი - 12, 2. სინ. 35, ვ. სინ - 8, II: სისტემური კოლექციისა: 1 A-35, 2. A-1105 3. ათონი - 17.

შევხვით თითოეულ მათგანს ცალ-ცალკე.

ათონი - 12. ეს ხელნაწერი თარიღდება X საუკუნის მიწურულთა და XI საუკუნის დამდეგით. იგი გადაუწერია ვინმე სიმეონს. ნ. მარი ამ ხელნაწერის შესახებ წერდა: В данной рукописи мы имеем дело с переводом одной редакции греческого памятника об египетских монахах известного под заглавием 'Αποφθίγματα τῶν ἱψάν πατέρων (Migne, P. G. LXV გვ. 71-440) особенность редакции грузинского перевода состоит в значительно меньшем числе отцов, деяния которых описывается и порою в ином изложении и содержании самых descriptions. К этому надо прибавить и порядок, несколько отличный в перечне отцов, зависящий от порядка грузинского алфавита"¹.

Sin - 35 მათე საუკუნის ხელნაწერია. ისიც ნაკლულია, აკლია ორი ფურცელი. ეს კრებული იწყება ანტონის თხრობით. მთავრდება ქომის აპოთეგმებით. იგი შედარებით მოკლეა, ვიდრე ათონი 12 კრებული.

Sin - 8 XI საუკუნის ხელნაწერია, ნაკლულია. აქ მასალა წარმოდგენილია ანბანური რიგით. მისდევს ათონი №12 კრებულს.

ათონი - 17 ძირითადად აგიოგრაფიული მასალის შემცველი კრებულისა. აპოთეგმები იწყება 216 გვერდიდან. იგი ვინმე ბასილის გადაუწერია X საუკუნის მიწურულს და XI საუკუნის დამდეგს.

A-1105 - XII საუკუნისაა, მისი მთარმნელია თეოფილე, ზოლო გადამწერი - ბერი კლიმბი.

A - 35 მათე საუკუნისაა. იგი უთარგმნია ექვთიმე ათონელს. ხელნაწერი ბოლონაკლულია. შეიცავს მხოლოდ 13 თავს. მ. დვალის შენიშვნით, „ექვთიმეს ხელთ ჰქონია ბერძნული აპოთეგმების იგივე რედაქცია, რაც თეოფილეს განკარგულებაში ყოფილა, ოღონდ ამ რედაქციიდან ექვთიმეს მისთვის ჩვეული წესის მიხედვით, გამოუკრებია მასალა და ამ გზით შეუქმნია იმავე რედაქციის შემოკლებული ვარიანტი“.²

როგორც პროფ. ი. ლოლაშვილი წერს: „ადრიდანვე ქართველებისათვის ცნობილი გამხდარა ევნატე დიაკონის სულიერ სწავლათა რამდენიმე რედაქცია, ნილო სინელის შგონებანი - „ღნომანი სწავლათანი სარგებლად სულისა“ და „ღნომანი განმაცნებელნი გახრწნადთაგან და შემაერთებელი უხრწნელთა თანა“, იოანე ოქროპირის „ფუტკარი“, იოანე

¹ Н. Марр. Агиографические материалы по грузинским рукописям, стр. 35

² შუა საუკუნის ნოველების ძველი ქართული თარგმანები, დასახ. გამოცემა. გვ. 934

მოსხის „სამოთხე“ და სხვა მახვილსიტყვაობის ნიმუშები.¹ იქვე ი. ლოლაშვილი შენიშნავს, რომ კლასიკურ სანაში (XI-XII საუკუნეებში) შექმნილა და გავრცელებულა „გარეშე წიგნთაგან“ გამოკრებილი გნომების რამდენიმე კრებული“.²

აქედანვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს კრებულები, რომელთა შესახებაც ქვემოთ გვექნება საუბარი, ტიპური აპოთეგმებია და მათში ჩვეულებრივად შეტანილია ყველა სახის ბრძნული გამონათქვამი, ასე რომ ამ გამონათქვამთა შინაგანი მხოლოდ გნომებად არასწორია. მითუმეტეს, რომ სადაა ასეთ კრებულებში გნომების არსებობის საკითხი, რასაც ქვემოთ შევეხებით.

ჩვენში ცნობილია აპოთეგმათა რამდენიმე ორიგინალური და თარგმნილი კრებული. ესენია „სიტყუანი და სწავლანი სამეცნიერონი“, „სწავლანი ბრაველთა ფილოსოფოსთანი შეუნიერნი“, „სიბრძნისაგან ფილოსოფოსთანი“, „საპარსულიდან ნათარგმნი „ყაბუს ნაჰეს“ ქართული პროზაული გალექსილი რედაქციები“, „სწავლანი ბრძნთა და ფილოსოფოსთანი“, „შეგონებანი ახიკარ ბრძნისანი“, „აპოთეგმათა ანუ სიტყვისაგება სოგრატიისი და სხვათა ფილოსოფოთა“.

„სიტყუანი და სწავლანი სამეცნიერონი“ 475 ბრძნულ გამონათქვამს შეიცავს და ერთ-ერთი სრულყოფილ აპოთეგმურ კრებულს წარმოადგენს ამ სახის თხზულებათა შორის. ამ ძეგლის შექმნის დროის შესახებ ქართულ ფილოლოგიურ მეცნიერებაში სხვადასხვა აზრია გავრცელებული. აკად. კ. კეკელიძეს მიაჩნდა, რომ ეს ძეგლი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ბატონიშვილ ბაქარის დავალებით თარგმნა უცნობმა მთარგმნელმა.

პ. ინგოროყვა ამ ძეგლს კლასიკური პერიოდის (XI-XIII სს.) თხზულებად მიიჩნევდა. ტრ. რუხაძემ თავდაპირველად თხზულება XVII-XVIII საუკუნეებით დაათარიდა: „სიტყუანი და სწავლანი სამეცნიერონი“ ანუ „წიგნი სამეცნიერო“ ქართულ მწერლობაში არ შეიძლება გაჩენილიყო უადრეს XVII საუკუნის გასულისა და XVIII საუკუნის დამდეგისა“.³ ხოლო შემდეგ მან ეს ძეგლი XVI საუკუნეში თარგმნილ თხზულებად მიიჩნია.⁴ მაშასადამე, სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ ძეგლის შექმნისა და წარმომავლობის შესახებ გაჩნდა სამი სხვადასხვა მოსაზრება.

თხზულების შესახებ საფუძვლიანი თვალსაზრისი აქვს გამოთქმული პროფ. ი. ლოლაშვილს. მან შეისწავლა რა ამ ძეგლის ხელნაწერები,

¹ სწავლანი და სიბრძნეი ფილოსოფოსთანი, თბ. 1969, გვ. 3

² სწავლანი და სიბრძნეი ფილოსოფოსთანი, დასახ. გამოცემა გვ. 3

³ ლიტერატურული ძიებანი, IV, თბ. 1947, გვ. 290

⁴ ტრ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ. 1960, გვ. 282

ყურადღება გაამახვილა თხზულების ყველაზე ძველ (67) ხელნაწერზე არსებულ ჭკირინშებზე და ეს ხელნაწერი XII საუკუნის დასაწყისით დათარიღა. მან დაასაბუთა, რომ „სწავლანი სამეცნიერონი“ შედგენილია „გარდამოცემის“. თარგმნის დროიდან „დოღმატიკონის“ დამთავრებამდე ე. ი. დაახლოებით XI საუკუნის 90-იანი წლებიდან XIII საუკუნის 20-იან წლებამდე¹. მისივე მოსაზრებით, „სწავლანი სამეცნიერონის“ შემდგენელი უნდა იყოს არსენ იყალთოელი.

„სიტყვანი და სწავლანი სამეცნიერონი“ შედგება ორი ნაწილისა და 476 აპოთეგმისაგან. იგი არის ერთ-ერთი სრულყოფილი აპოთეგმური კრებული, რომელშიც დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი როგორც საკუთრივ აფორიზმები, ასევე მაქსიმები, შეგონებები, ღეფინაციები, სენტენციები და სხვა. იგი ასევე მრავალფეროვანია თემათა მიხედვით. აქ საუბარია ისეთ მნიშვნელოვან მოვლენებზე, როგორიცაა ღუმილი, სიკვდილ-სიცოცხლე, სიკეთე, ღმერთი, სიმაბლე, ზომიერება და სხვა.

მეორე აპოთეგმური კრებული, „სიბრძნისაგან მრავალთა ფილოსოფოსთაისა ძუელნი“ („სიბრძნენი ძუელნი“) აკად. კ. კეკელიძის ვარაუდით, უნდა იყოს რუსთაველის ეპოქაში შემოსული აპოთეგმური კრებულის „სიბრძნენი ფილოსოფოსთაის“ ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი. კ. კეკელიძე შესაძლებლად მიიჩნევს კრებულის ქართულ წარმომავლობასაც, ხოლო რაც შეეხება მის სახელწოდებას, მეცნიერის ვარაუდით „ძუელნი“ მას უწოდეს იმიტომ, რომ აქ მოტანილია ძველი ბერძენი ფილოსოფოსების ბრძნული გამონათქვამები.

პ. ინგოროყვა ამ თხზულებას კლასიკური ხანის ძეგლად მიიჩნევდა. ტრ. რუხაძის დაკვირვებით, ძეგლი XVI საუკუნეზე უწინარეს უნდა შექმნილიყო.

პროფ. ი. ლოლაშვილი თვლის, რომ ეს ძეგლი რუსთაველის ეპოქაშია შექმნილი, მაგრამ არ იზიარებს თვალსაზრისს იმის შესახებ, თითქმის იგი რომელიმე ქართული აპოთეგმური კრებულის შემადგენელი ნაწილია. მისი აზრით, „იგი ისეთივე დამოუკიდებელი ძეგლია, როგორიც „სიტყვანი და სწავლანი სამეცნიერონი“ წარმოშობილია პეტრიწონულ სალიტერატურო სკოლაში დამოუკიდებლად სხვა ცნობილი აპოთეგმური კრებულებისაგან. სიტყვა „ძუელნი“ მიუთითებს არა იმას, რომ ძეგლში ანტიკური ხანის ფილოსოფოსთა აფორიზმებია შეტანილი, როგორც ამას ფიქრობენ კ. კეკელიძე და ტრ. რუხაძე, არამედ იმას, რომ ეს კრებული ძეგლია თავისი წარმოშობით. ის ქართულ მწერლობაში შემოსულა (თუ

¹ სწავლანი და სიბრძნენი ფილოსოფოსთანი, დასახ. გამოცემა. გვ. 10

შექმნილა) გაცილებით ადრე, ვიდრე სხვა ცნობილი საერო აპოთეგმები“.¹

ი. ლოლაშვილის დაკვირვებით „სიბრძნეი ძუელნი“ არის ბერძნულიდან ნათარგმნი ძეგლი. ის არ არის გამოკრებილი ქართული წყაროებიდან, თუმცა როგორც მეცნიერი შენიშნავს, „ორ აფორიზმს პარალელი მოეპოვება „სწავლანი სამეცნიერონის“ შეგონებიდან (ერთგან ეს აფორიზმები ავტორწარწერილია, მეორედგან არა).

„სწავლანი სამეცნიერონი“:

(სოკრატისი) ღმრთისაგან გეშინოდენ, მშობელთაგან გრცხუნოდენ, მოყუარეთა ერცხოდე, (I 422)

„სიბრძნეი ძუელნი“

„ღმერთს მარადის პატივს-სცემდ, მშობელთაგან გრცხუნოდენ, მოყუარეთა შეეწიე... (II 157)

„სწავლანი სამეცნიერონი“.

(დემოკრიტესი): ძალი და ზღუდე და საჭურველი ბრძნისა არს გონიერებაი (I,433)

„სიბრძნეი ძუელნი“:

ძალი და ზღუდე და საჭურველი და სიმდიდრე არს გონიერება ბრძნისა. (II 60)

პირველი პარალელი შემთხვევითი ჩანს, თუმცა აზრობრივი თანხედრა აშკარაა. მეორე ზუსტია, მაგრამ ასეთი გამეორება ერთ-ერთის გავლენით კი არ აიხსნება, არამედ იმით, რომ ორივე კრებულში ერთი და იგივე აფორიზმი სხვადასხვა წყაროდანაა შემოსული. მიუხედავად ამისა, „სწავლანი სამეცნიერონი“ და „სიბრძნეი ძუელნი“ ერთდროულად უნდა იყოს წარმოშობილი პეტრიწისა და იყალთოს ლიტერატურულ სკოლებში“ (პირველი შედგენილია ქართული თარგმნილი ძეგლებიდან ამოკრებილი აპოთეგმებით, მეორე ბერძნულიდანაა ნათარგმნი).²

აქვე ყურადღება გვსურს გავამახვილოთ მეცნიერის მიერ კვალიფიციურებულ აპოთეგმებზე. ი. ლოლაშვილი შენიშნავს, რომ „ორ აფორიზმს (ხაზგასმა ჩვენია) პარალელი მოეპოვება „სწავლანი სამეცნიერონის“ შეგონებებთან“. ამ აპოთეგმებზე დაკვირვება ნათელს ხდის, რომ მეცნიერი მათ აძლევს არასწორ კვალიფიკაციას. ორივე ძეგლის პირველი მაგალითები მაქსიმის ნიმუშებია და არა აფორიზმებისა, ხოლო მეორე მაგალითები სენტენციის ნიმუშად უნდა ჩათვალოს.

¹ სწავლანი და სიბრძნეი ფილოსოფოსთანი, დასახ. გამოცემა, გვ. 10

² იქვე, გვ. 12

„კლასიკურ პერიოდს მიეკუთვნება კიდევ ერთი აპოთეგმური კრებული „სიბრძნისაგან პლატონ ფილოსოფოსისა“. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია შენიშნული, ქართველ მწერლს პლატონის თხზულებიდან გამოუკრებია ბრძნული გამონათქვამები და შეუდგენია საინტერესო კრებული, რომელმაც ჩვენამდე ფრამენტული სახით მოაღწია.

პროფ. ი. ლოლაშვილის დაკვირვებით, ამ თხზულების სრული ტექსტი რომ ნაძვლივად უნდა არსებულიყო ჩანს „ისტორიათა და აზმათა“ ტექსტიდან, რომელსაც მოეპოვება პლატონის ერთი უცნობი აფორიზმი, ამოწერილი ალბათ, პლატონის აპოთეგმათა სხვა ქართული კრებიდან: „კეთილი კეთილისათვის არს კეთილ, გინა იგივე კეთილი ბოროტისათვის ბოროტ“.¹

თავის დროზე პ. ინგოროყვამ ყურადღება გაამახვილა იმ გარემოებაზე, რომ ეს კრებული ცნობილი ყოფილა რუსთაველისათვის, რომელიც გარკვეულ შეძისჯეკაში იყენებს კიდევ მის სიბრძნეს. (ამის შესახებ მსჯელობა გვექნება ქვემოთ).

აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს აპოთეგმური კრებულის „სწავლანი მრავალთა ფილოსოფოსთანი შუენიერნის“ („სწავლანი შუენიერნი“) შესახებ. მეცნიერთა ერთი ნაწილი თვლის, რომ ეს კრებული კლასიკურ პერიოდშია შექმნილი. პროფ. ი. ლოლაშვილის დაკვირვებით, ეს თხზულება აღორძინების პერიოდის „ნაყოფია“.

კრებული შეიცავს 120 ბრძნულ გამონათქვამს, რომელთა დიდი ნაწილი ამოკრებილია სოლომონის წიგნებიდან.. აქვია აპოთეგმები „მცირედი სულთა მარგებელი მოთხრობებიდან“ და აპოთეგმური კრებულებიდან. მასში შეტანილია აგრეთვე „სიბრძნე ბალავარისა“-ს მესამე იგავი. როგორც მიუთითებენ, შემდგენელს უსარგებლია კლასიკური ხანის აპოთეგმური კრებულებიდან. მათ შორის ყოფილა ისეთი თხზულებაც, რომელმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწია. ამის დასტურად პროფ. ი. ლოლაშვილს მოაქვს ერთი გონებაზაზვილური დიალოგი, რომელიც დიოგენ ბრძენს მიეწერება. „ერია სიტყვით „სწავლანი შუენიერნის“ წყაროთა განხილვა გვაფიქრებინებს, რომ XV-XVI საუკუნეებში არსებულა კლასიკურ ხანაში შექმნილი რამდენიმე საერო აპოთეგმური კრებული“²

კლასიკური ხანით ათარიღებენ კიდევ ერთ აპოთეგმურ კრებულს „სიბრძნისაგან ფილოსოფოსთანისა“, თუმცა ი. ლოლაშვილი მიიჩნევს, რომ ძეგლი შედგენილი უნდა იყოს აღორძინების ხანაში (XV-XVI სს.) პ. ინგოროყვას შენიშვნით, იგი „უმნიშვნელო ძეგლია და ნაკლებ საინტერესო“.

¹ სწავლანი და სიბრძნის ფილოსოფოსთანი, დასახ. გამოცემა, ვგ. 13

² იქვე, ვგ. 10

სო: იგი კლერიკალურ ტენდენციას შეიცავს.¹ როგორც ჩანს, მისი შემდგენელი საეკლესიო პირი ყოფილა, რომელიც შეუწყნარებლობას იჩენს პოეზიისადმი და ხელოვნებისადმი. თხზულების ავტორი იყენებს ძველსა და ახალ აღთქმას. ტრ. რუხაძის შენიშვნით, მას გამოუყენებია აგრეთვე „სიბრძნეი ძუელნი“ და „სიბრძნისაგან პლატონ ფილოსოფოსისა“... ამის დასტურად პროფ. ი. ლოლაშვილს მოაქვს რამდენიმე პარალელი და ასკენის, რომ „სიბრძნისაგან ფილოსოფოსთაისა“-ს შემდგენელი ქართულ წყაროებს იყენებს რამდენადმე თავისუფლად. კლასიკური ხანის აფორიზმებს მეტ-ნაკლებად სცვლის და კრებულში ახალი რედაქციით შეაქვს. მეცნიერის შენიშვნით, „ყოველივე ეს იმის დამასასიათებელი ნიშანია, რომ „სიბრძნისაგან ფილოსოფოსთაისა“ ვცნობ „აღორძინების ხანაში ქართველი ეპიგონი მწერლის მიერ შედგენილ კრებულად“.²

XVII საუკუნეში ქართველ მწიგნობარს შეუდგენია აპოთეგმური კრებული „სწავლანი ბრძენთა და ფილოსოფოსთანი“ („სწავლანი ბრძენთანი“), რომელიც ხელმწიფეთა საკითხავად ყოფილა განკუთვნილი. ამ კრებულის წყარო ძირითადად არის აღმოსავლური (მაჰმადიანური) ლიტერატურა-მორალური თხზულებანი. ზოგიერთი აპოთეგმის წყარო ქართულ ფოლკლორშიცაა საძიებელი. თხზულება შედგება 32 აპოთეგმისაგან და მასში, ძირითადად, გატარებულია მაღალი არისტოკრატიის თვალსაზრისი.

განსაკუთრებული ინტერესი აპოთეგმების მიმართ, როგორც შენიშვნით, შეიმჩნევა აღორძინების პერიოდში. აკად. კ. კეკელიძე შენიშნავს: „აღორძინების ხანის ქართულ მწერლობაში ჩვენ გვაქვს რამდენიმე ასეთი კრებული“,³ მათგან აღსანიშნავია „ამირნასარიანი“, რომელიც ეკუთვნის XI საუკუნის ირანელ პოეტს იბნ ისკანდერ ონსორულმე ალი ქეიქაუსს და სპარსულად მას ჰქვია „ყაბუს-ნამე“. ეს ნაწარმოები თავისი შემადგენლობით, მხატვრული დამუშავებით, მასში მიმოძნეული აზრებითა და სენტენცია-აფორიზმებით საკმაოდ საყურადღებო თხზულებაა.⁴

საქართველოში „ყაბუს-ნამესადმი“ ინტერესი ჯერ კიდევ XV საუკუნიდან შეინიშნება. იგი თარგმნეს თურქულ, თათრულ, რუსულ, ფრანგულ ენებზე.

ქართულ ენაზე ამ ძეგლის თარგმნა უკავშირდება ვახტანგ მეექვსის სახელს, რომელმაც თავისი გამგებლობის დროს (1703-1712) იგი პრო-

¹ რუსთაველის კრებული, ტფ. 1938, გვ. 67

² სწავლანი და სიბრძნეი ფილოსოფოსთანი, დასახ. გამოცემა, გვ. 11

³ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ. 1981, გვ. 483

⁴ გ. იმედაშვილი, ყაბუს ნამეს ქართული ეკრისა ამირნასარიანი, ლიტერატურული ძიებანი IX, თბ. 1955, გვ. 325

ზაულად თარგმნა, ხოლო მოსკოვში გადახვეწის შემდეგ კი გალექსა. ამის შესახებ ვახტანგი წერს:

ამირ-ნასრანის ნათქვამი გათავდა სპარსთა თქმულები,
ჯერ გამოვიღე ამაჲად ეარღი-ყოკობი რგულები,
აწ სეულის მოსაქარებლად ლექსად ვარ განმაგულები,
და ყველას დარჩება სოფელში გაუკურნებლად წყლულები.¹

გ. იმედაშვილის შენიშვნით, ინტერესი „ამ თხზულებისადმი საქართველოში უკვე ძველადვე არსებობდა და როგორც ჩანს, ის რაიმე ფორმით ცნობილი და შესაძლოა თარგმნილიც ყოფილიყოს ვახტანგ VI-ის კარგახნით ადრე, ჩვენი მწერლობის თვით კლასიკურ ხანაში“.²

ვახტანგ მეექვსეს გაულექსავს აგრეთვე „სიბრძნე მაღალობელი“, რომელსაც საფუძვლად უდევს ვახტანგის ამაღლის წვერის ერასტი თურქისტანიშვილის მიერ თარგმნილი „აპოთეგმატას“ მოკლე პროზაული ტექსტი. ამ თარგმანის გამომცემელი, მკვლევარი ლ. ბოწენიძე წერს: „როგორც ჩანს, ამ კრებულის არსებობა და მისი ასეთი პოპულარობა უყურადღებოდ არ დარჩენიათ იმ დროის ქართველ მოღვაწეებს და მომწიფებულა აზრი, მიეწოდებინათ იგი ქართველი მკითხველისათვის.“

მოსკოვის კოლონიის ერთ-ერთ მოღვაწეს ერასტი თურქისტანიშვილს, ვფიქრობთ, ვახტანგის თხოვნით (თუ დავალებით) უთარგმნია ეს კრებული ქართულად.

როდესაც ჩვენ ვეცნობით „აპოთეგმატას“ აგებულებასა და იდეალებს, გასაგები ხდება ვახტანგ მეექვსის საზოგადოებრივ-ლიტერატურული ინტერესი მისდამი. ვახტანგის მიზანი იყო, ეთარგმნა და შეედგინა პრაქტიკულად გამოსადეგი წიგნი ადამიანისათვის საჭირო ზნეობის წესების და ჩვევების სასწავლო სახელმძღვანელოდ.³

იგივე აზრისაა ამ საკითხთან დაკავშირებით პროფ. დ. ბრეგვაძე. იგი წერს: „ინიციატივა „აპოთეგმატას“ ქართულ ენაზე თარგმნისა ერასტის არ უნდა ეკუთვნოდეს. მთარგმნელი მოქმედებს ვახტანგის დავალებით“.⁴ ვახტანგს ბევრი უმუშავია ამ ნაწარმოებზე. ბ. დარჩიას დასკვნით „ვახტანგ მეექვსეს „სიბრძნე მაღალობელის“ მცირეზე მცირე ნაწილი (10-15 სტროფი) დაუმუშავებია ოთხი რედაქციით, დაახლოებით 120 სტროფი — სამი რედაქციით, თავიდან ბოლომდე გარდა მცირე გამონაკლისისა — ორი რედაქციით“.⁵

¹ ვახტანგ მეექვსე, ლექსები და პოემები, დასახ. გამოცემა, გვ. 95

² ლიტერატურული ძიებანი, IX, გვ. 325

³ ლ. ბოწენიძე, რუსული აპოთეგმატას ქართული რედაქციები, დასახ. გამოცემა, გვ. 43

⁴ დ. ბრეგვაძე, წარსულის სიახლოვე, ქუთაისი, 1980, გვ. 87

⁵ ბ. დარჩია, ვახტანგ მეექვსის პოეტური მემკვიდრეობა, თბ. 1986, გვ. 173

ვახტანგ მეექვსე თავისი დროის ქართველ მოღვაწეთა შორის ყველაზე მეტად იყო დაინტერესებული ბრძნული გამონათქვამებით (იდილარი ნაწარმებების თარგმნით). მოხდენილად შენიშნავს პროფ. ლ. მენაბდე: „მთავარი და არსებითი მისთვის მაინც ლექსში მოცემული ბრძნული აზრით, მასთან ჩაქსოვილი იდეა იყო. ამიტომ იზიდავდა მას „აძირნასარიანი“ - „სულისა და შვების მიმცემი, ფილოსოფოსთა გრძნობანი“, ამიტომ აჯადოებდა მას „ქილილა და დამანა“ - „ბრძენთა ნათელი, სხივით და პუქით მზიანნი“. ამიტომ მოჰყიდა მან ხელი ე. თურქისტანაშვილის თარგმანის გალექსვას“.¹

ბრძნული გამონათქვამებისადმი ინტერესი არ განელებულა გარდაშავალ ხანაშიც. ამის საილუსტრაციოდ ის ფაქტიც გამოდგება, რომ ცნობილმა მოღვაწემ დიმიტრი ბაგრატიონმა გალექსა ქართული ანბანები (12-ე ს. თეული).²

ბრძნული გამონათქვამებისადმი განსაკუთრებული დამოკიდებულება ჰქონდა არჩილს. მშობლიური ლიტერატურისა და ფოლკლორის საუკეთესო მცოდნე მეფე-პოეტი თავის ნაწერებში არაერთგზის იმოწმებდა და იყენებდა საღვთის მიერ საუკუნეთა მანძილზე შექმნილ ბრძნულ ფოლკლორს. როგორც პროფ. რ. ბარამიძე შენიშნავს: არჩილი „ხშირად იყენებდა საღვთურ აქმებსა და ანდაზებს. არჩილის მდიდარ ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში ქართული ზეპირსიტყვიერების კვალი განსაკუთრებით თეიმურაზისა და რუსთაველის გაბაასებაში შეიმჩნევა“.³ ამის დასტურად მეცნიერს მოაქვს ქართული ანდაზების არჩილისეული პერიფრაზირების საინტერესო მაგალითები და სამართლიანად დაასკვნის, რომ „გაბაასებაში“ შემონახული ქართული ანდაზები იმ მხრივაც მნიშვნელოვანია, რომ ისინი უნდა მივიჩნიოთ ადრეულად ფიქსირებულ ნიმუშებად“.⁴

ქართული აფორისტული მეტყველების მთელი განვითარების მანძილზე სრულიად გამორჩეული ბოლენაა შოთა რუსთაველის აფორისტული ნააზრვეი. თუმცა, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, რუსთაველამდე კარგად იყო ადრე ქართულ სინამდვილეში უკვე არსებობდა უმდიდრესი აფორისტული ნააზრვეი თავისი მრავალფეროვანი თემატიკითა და ქმნადობის მაღალი ოსტატობით.

როგორც ვთქვით, რუსთაველის ეპოქაში საკმაო პოპულარობით სარგებლობდა აპოვთევბური კრებულები, რომლებშიც არაერთი ძეგლი თუ

¹ ლ. მენაბდე, ვახტანგ მეექვსე, თბ. 1966, გვ. 146

² ტრ. რეზაძე, ქართული ეპოსი გარდაშავალ ხანის ლიტერატურაში, თბ. 1949, გვ. 127

³ რ. ბარამიძე, არჩილ ბაგრატიონი, თბ. 1983, გვ. 138-139

⁴ იქვე

შემდგომი ეპოქების ფილოსოფოსთა ასობით ბრძნული გამონათქვამი იყო შეტანილი.

როგორც ირკვევა, შოთა რუსთაველი არა მარტო იცნობდა ამ კრებულებს, არამედ თავის პოემაში იყენებდა კიდევ მათში შეტანილ გამონათქვამებს.

რუსთაველი ბრძნულ გამონათქვამებს ნაწარმოების არქიტექტონიკაში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს. როგორც ჩანს, აფორისტული ნააზრევი მას არა მხოლოდ ნაწარმოების სამკაულად, არამედ მის უპირველეს საუნჯედაც მიაჩნია. ამიტომაც, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ გაჯერებულია ბრძნული აზრებით, რომელთა სიბრძნე დროთა მდინარეებამ კიდევ უფრო ხელშესახები გახადა. პროფ. მ. თოდუას შენიშვნით, „ვეფხისტყაოსანში“ ბევრი აფორიზმია. ყველა ისინი შთამბეჭდავია არა მარტო იმით, რომ ბრძნულია, არამედ იმიტომაც, რომ მოტანილია თავის დროზე (ე. ი. საამისოდ მომზადებულია ნიადაგი და შექმნილია სიტუაცია, რომლის აპოთეოზად აფორიზმი აუცილებელიც ხდება). ესაა რუსთაველის გენიოსობის კიდევ ერთი დამადასტურებელი ნიშანი“.¹

აფორიზმი (საზოგადოდ ბრძნული გამონათქვამი) რუსთაველთან იმთავითვე გაგებულია, როგორც ადამიანის (საზოგადოების) ცოდნის, გამოცდილების, სიბრძნის ნაყოფი. აფორისტული გამონათქვამი – ეს ბრძენთა ნათქვამია, ბრძნული აზრია, რომელიც ცხოვრების ფილოსოფიური ცოდნის შედეგად იქმნება. საოცარია, რომ პოეტი ამ ცოდნას, დიდ აზრობრივ სიღრმეს უძებნის, ისეთ პოეტურ ფორმას, რაც მას კიდევ უფრო შთამბეჭდავს ქმნის.

მოისმინა რა, ტარიელის სევდიანი თავგადასავალი და აღივსო მისდამი თანაგრძნობით, ავთანდილმა ბრძნული აზრით გამოხატა თავისი დამოკიდებულება ტარიელისადმი. აქ რუსთაველმა შექმნა რამდენიმე შესანიშნავი აფორისტული ნათქვამი, სადაც ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ ბრძნულ გამონათქვამს ქმნის მხოლოდ გონიერი, ასევე ბრძენი ადამიანი:

რაცა გითხრა, მომისმინე, ბრძენი გეტყვი, არა ხელი:
ასი გმართებს გაგონება, არ გეყოფის, არ, ერთხელი,
კარგად ვერას ვერ მოიუღენს კაცი აგრე გულ-ფიცხელი.

(663)

რუსთაველი პირდაპირ აცხადებს, რომ ადამიანი სწორედ ამ ბრძნული აზრებით უნდა ხელმძღვანელობდეს, მისი ყოველი ნაბიჯი, მოქმედება, უნდა იყოს დაფუძნებული ბრძენთა გამოცდილებაზე, მათ შეგონებებზე. სწორედ ამიტომ უსაყვედურებს ავთანდილი ლომ-ვეფხვთან ბრძოლის

¹ მ. თოდუა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 6

შემდეგ გულშემოყრილ ტარიელს, რომ მან დაივიწყა ბრძენთა ნააზრევი, რომ ისე არ იქცევა, როგორც ეს გონიერ ადამიანებს მოეთხოვება, რომ სწავლეულებას არავითარი აზრი არა აქვს, თუ იგი არ იქნება განმტკიცებული ბრძნული აზრებით, თუ ადამიანი არ იხელმძღვანელებს ბრძნული, ზნეობრივი გამონათქვამებით:

არას გარგებს სწავლეულება, თუ არა იქმ ბრძენთა თქმულას:
არ იხმარებ, რას ხელსა ქმდი საუნჯესა დაფარულსა?

(902)

ამ გარემოებაზე რუსთაველი რამდენჯერმე ამახვილებს ყურადღებას. ტარიელი ბრძენი რაინდია, ასევე ბრძენია აეთანდილიც, მაგრამ სატრფოსთან განშორების გამო, ტარიელს გრძნობა მორევია და თითქოს უგულვებელუყვია ის სიბრძნე, რომლითაც იგია აღზრდილი, ამიტომაც აეთანდილი ხშირად მოაგონებს მას, რომ საჭიროა გონიერმა ადამიანმა ისე იმოქმედოს, როგორც ამას ბრძენთა გამონათქვამები მოგვიწოდებენ:

ბრძენი ზარ და გამოჩრევა არა იცი ბრძენთა თქმულებ,
მინდორს სტირ და შხეცთა ახლავ, რას წადილსა აისრულებ?
ვისთვის ქკელები, ვერ მიხვდები, თუ სოფელსა მოიძულებ,
თავსა მრთელსა რად შეიკრავ, წყლულსა ახლად რად იწყლულებ?

(876)

ეს ტაეპი აგრძელებს უკვე დაწყებულ კამათს ტარიელთან. აეთანდილი ცდილობს სწორედ ამ ბრძნული აზრების საშუალებით გამოიყვანოს ტარიელი სულიერი კრიზისიდან. ის ხშირად შეახსენებს მას, რომ ისე უნდა მოიქცეს, როგორც ბრძენს შეჰფერის, რომ ფილოსოფოსთა ნააზრევით უნდა იხელმძღვანელოს:

თუ ბრძენი ზარ, ყოვლინ ბრძენნი აპირებენ ამა ჰირსა:
ხაშს მამაცი მამაცური, სჯობს, რაზომცა ნელად ტირსა.
ჭირსა შიგან გამაგრება ასრე უნდა, ვით ქეიტკირსა.
თავისისა ცნობისაგან ჩავარდების კაცი ჭირსა;

(875)

შოთა რუსთაველის დამოკიდებულება ბრძნული გამონათქვამებისადმი მკაფიო და ნათელია. მას მიაჩნია, რომ ადამიანის ცხოვრებაში, აღზრდასა თუ ყოველდღიურ საქმიანობაში მათ უმნიშვნელოვანესი როლი ეკისრება. „ვეფხისტყაოსანი“ ადამიანის სულის ამამალლებელი პოემაა, ხოლო ამ საქმეში აფორისტული ნააზრევის როლი განსაკუთრებით დიდია. ამ პრინციპით ქმნის შოთა რუსთაველი 300-მდე აფორისტულ გამონათქვას, რომელთა შინაგანი მიზანმიმართულება, საერთო ჯამში, სწორედ ადამიანის სულიერი ფორმირებაა.

ის გარემოება, რომ რუსთაველი თავის პოემაში სახელდებით მოიხსენიებს ძველი ფილოსოფოსების პლატონის („მე სიტყვასა ერთსა გკადრებ პლატონისგან სწავლა-თქმულსა“ 789), დიონისე არეოპაგელის ბრძნულ ნააზრევს („ამ საქმესა დაფარულსა ბრძენი დიენოს გააცხადებს: ღმერთი კარგსა მოავლინებს და ბოროტსა არ დაბადებს“ 1492) თვალნათლივ მიგვანიშნებს, რომ მისთვის აფორისტული გამონათქვამი მხატვრული ნაწარმოების მნიშვნელოვანი ატრიბუტია.

რუსთაველის აფორისტული ნააზრევის გარკვეული ნაწილი, როგორც ამაზე ქვემოთაც ვისაუბრებთ, საზრდოობს სწორედ გასული ეპოქების ფილოსოფოსთა სიბრძნით და, თუმცა, ხშირად შოთა კონკრეტულად არ ასახელებს ამა თუ იმ აფორისტული გამონათქვამის პირველწყაროს, მაინც მიუთითებს, რომ ეს სიბრძნე მანამდე ნათქვამი, ძველ მსოფლიოს შეუთვისებია და თვითონაც გვერდი არ აუვლია მისთვის.

შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ აფორისტული ნააზრევის ჭეშმარიტი საგანძურია. როგორც ცნობილი რუსი ლიტერატურათმცოდნე ი. კ. ლუპოლი შენიშნავს: Во всей истории мировой литературы едва ли сыщется поэт, который был бы столь же, если так можно выразиться афористичен, как великий Шота Руставели. В его поэме „Витязь в тирровой шкуре“ рассеяно свыше двухсот афоризмов в один, два, три и четыре стиха. В этом отношении Шота Руставели из всех классиков эпической и героической поэзии, начиная от легендарного Гомера и кончая крупнейшими представителями эпической поэзии XVII-XVIII веков, стоит на одном из первых мест¹. მეცნიერის სამართლიანი დაკვირვებით, შოთა რუსთაველი თავის ფილოსოფიურ შეხედულებებს შესანიშნავად გამოხატავს აფორიზმებში, სადაც იგი იძლევა საფუძვლიან, ღრმა კონცეფციებს ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით. „В это время, как у других классиков мировой литературы, например, у Данте, у Гете, философская идея должна быть подчеркнута из произведения в целом, у Руставели, кроме этого, основные идеи даны еще в философско-поэтических афоризмах. В них, в частности, заключение и то, что не всегда может быть выражено через сюжет - ответы на центральные метафизические вопросы“.²

მკვლევარი შ. ონიანი სამართლიანად წერს, რომ რუსთაველის აფორიზმებმა „აღრიდნეუ კპოვეს გავრცელება ქართულ საზოგადოებაში. ეს

1 И. К. Лупол, Образы и идеи Шота Руставели Литературные этюды. М. 1940, стр.

177

2 И. К. Лупол, Нам. кн. стр. 178

ასახულია წერილობითაც“.¹ ამის საილუსტრაციოდ მეცნიერს მოჰყავს სამი ფრაგმენტი XIV-XV საუკუნეების ხელნაწერთა მინაწერებიდან: ბერთის „სახარების“ (თარიღდება XV საუკუნით) ერთ-ერთი ფურცლის კიდეზე ვინმე ცოდვილ იორდანეს წაუწერია შოთას ცნობილი აფორიზმი: „მართლად იტყვის მოციქული: შიში შეიქს სიყვარულსა“ (1045). იმავე საუკუნის დასაწყისით ათარიღებენ აგრეთვე ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატთან „ძეგლი ერისთავთა“-ზე გაკეთებულ წარწერას „ვეფხისტყაოსნიდან“:

ბრძენთა ვინმე მოსწაულემან საკითხავი ესე ეპოვნე:
ესეაო მამაციას მუტის მუტი სივულოვნე;
„ოღეს მტერსა მოერიო, ნულარ მოკლავ, ღაიფოვნე,
გინდეს სრული მამაცობა, ესე სიტყვა დახსოვნე.

მესამე ფრაგმენტი მიწერილია „სადღესასწაულოს“ ხელნაწერის აშმაზე, მხედრული ხელით. ამ მინაწერის თარიღად მკვლევარები ასახელებენ XIV საუკუნეს.² ესაა რუსთაველის ცნობილი აფორიზმი:

ვა, სოფელო, რაშვიან ზარ, რას გუბრუნებ, რა ზნე გჭირსა!
ყოელი შენი მონდობილი ნადავსა ჩემებრ ტირსა.³

როგორც შ. ონიანი წერს: „ეს სამი მაგალითი იმაზე მიგვითითებს, რომ XIV-XV საუკუნეების საქართველოში რუსთაველის აფორიზმები ფართოდ იყო გავრცელებული და დიდი პოპულარობითაც სარგებლობდნენ. რაც შეეხება XVI-XVIII საუკუნეებს, რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნისა“ და მისი აფორიზმების პოპულარობა კიდევ უფრო დიდია, თითქმის კულტად ქცეული“.⁴

რუსთაველის აფორიზმების სიბრძნით შთაგონებული აღორძინების ხანის ქართველი მწერლები, არაერთხელ იმოწმებენ მათ და ცდილობენ თავისი აფორიზმები შოთას ბრძნულ ნააზრევზე დააშენონ. ამ ოვალ-საზრისით საინტერესოა პროფ. რ. ბარამიძის ნაშრომი „არჩილ ბაგრატიონი“, რომელშიც გაანალიზებულია მეფე-პოეტის ბრძნული ნააზრევის მიმართება „ვეფხისტყაოსნის“ სიბრძნესთან⁵, ასევე საყურადღებოა პროფ. ლ. მენაბდის დაკვირვებები ვახტანგ მეექვსის ბრძნულ ნააზრევზე.⁶

¹ შ. ონიანი, შესავალი წერილი წიგნისა „რუსთაველის აფორიზმები“, თბ. 1991, გვ. 4

² თ. ბრეგვაძე, ვეფხისტყაოსნის კიდევ რამდენიმე ტაბი ძველ ხელნაწერთა მინაწერებში, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, IX, თბ. 1968, გვ. 93-94

³ შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, დასახ. გამოცემა, გვ. 203

⁴ შ. ონიანი დასახ. ნაშრომი, გვ. 5

⁵ რ. ბარამიძე, არჩილ ბაგრატიონი, დასახ. გამოცემა გვ. 149-150

⁶ სკოლა და ცხოვრება, 1975, №12 გვ. 54

რუსთაველის ცნობილ აფორიზმს „ვარდთა და ნეხვთა ვინათგან მზე სწორად მოეფინების...“ თეიმურაზ პირველი ასეთ კონტექსტში მოაქცევს: „შოთამ თქვა სწორად მიდგომა მზისაგან ვარდთა ნეხვისა“. ხოლო სხვაგან ასე დაიმოწმებს რუსთაველის სიბრძნეს: „რუსთველმან თქვა: „ნურვინ თქვასო სიტყვა ცუდულ წასახდომი“. რუსთაველის გაელენა თეიმურაზის პოეზიაზე მეცნიერულად გაანალიზა პროფ. მ. გუგუშვილმა და მრავალი მაგალითის დამოწმებით ნათელყო, რომ თეიმურაზის შემოქმედება დიდადაა დავალებული რუსთაველის სიბრძნით.¹

თეიმურაზზე ადრე მისმა მამამ დაეითმა „ქილილასა და დამანას“ თარგმანში გამოიყენა რუსთველური სიბრძნე „რუსთველი იტყვის ვითა ლექსი „სხვამან სხვისა უკეთ იცის სასარგებლო საუბარი“.²

დიდი პოეტის იგივე თვალსაზრისი გვხვდება „იოსებ ზილიხანიანში“: „თქვენცა იცით, სხვავე არგებს, დასწეულდეს რა აქმისა“.

როგორც ჩანს, რუსთაველის აფორიზმმა სწეული ექიმის მკურნალობის შესახებ აღორძინების პერიოდის ქართულ მწერლობაში დიდი პოპულარობა მოიპოვა. ზემოთ ციტირებული მაგალითების გარდა, რუსთველურ სიბრძნეს იყენებს იოსებ სააკაძე თავის „დიდმოურავიანში“

დაუთნეს თუ: „რას გარგებს, აბა გჯანდეს მარტო ისი,
გვერცა არეინ მოვიდგებით, შემოგმარცოთ მძა და თვისი!
თქმულა: სიტყვა სასარგებლო უკეთ იცის სხვამან სხვისი,
ერთი კაცი ქვეყნისათვის წახდეს კარგი, თუნდა მქისი!“³

მსგავსი მაგალითები მრავლად გვხვდება აღორძინებისა და შემდგომი ხანის ქართულ მწერლობაში.

შოთა რუსთაველის ბრძნული ნაზრევის როლზე ქართველი ერის ისტორიაში უადრესად საინტერესო მოსაზრებები გამოთქვა აკაკი წერეთელმა. საუკუნეთა განმავლობაში ქართველი ხალხი გაჭირვების ჟამს სწორედ რუსთაველის სიბრძნეს იშველიებდა და ასე იადვილებდა მრავალ განსაცდელსა თუ უბედურებას.

თელავში წარმოთქმულ სიტყვაში აკაკი წერეთელი ხაზგასმით აღნიშნავდა: „მაჰმადიანობამ დაამონა ბიზანტია, დაიმონა სლავიანის ქვეყნები და ამ პატარა ქვეყნის კუთხეს კი ბოლო ვერ მოუღო... ჩვენმა მამა-პაპებმა გადაიწერეს პირველარი, შესძახეს ერთმანეთს: „ჭირსა შიგან გამაგრება ისე უნდა ვით ქვიტიკირსაო და სარწმუნოებისათან ერთად შეხორცებული ეროვნება გაამტკიცეს“.⁴ იგივე აზრი გაიმეორა აკაკიმ ილიას

¹ მ. გუგუშვილი, თეიმურაზ პირველი, თბ. 1981 გვ. 155-178

² ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბ. 1932 გვ. 234

³ ქართული პოეზია, თხუთმეტ ტომად, 5 თბ. 1976, გვ. 58

⁴ ა. წერეთელი, თსკ, XIII, გვ. 295

ცხდართან: „მაჰმადიანობამ მუსრი გაავლო ქრისტიანობას: ღიღებული ბიზანტია სრულიად დაამხო, სლოვანთა ქვეყნები დაიპყრო და ევროპის კალთებს ზარი დასცა, მაგრამ ამ პატარა სამეფომ, ამ ერთმა მუჰა ხალხმა კი გაუჭირა საქმე, ყოველ კუთხით მომდგარმა თათრობამ ღიდ გასაჭირში ჩაადლო საქართველო, — მაგრამ იმან მაინც გაბედა გამკლავება, სთქვა: „ჭირსა შინა გამაგრება ისე უნდა ვით ქვიტიკრისაო“ და „სჯობს სიცოცხლესა ნიზრახსა სიკვდილი სახელოვანიო“. ამით იმაგრებდა გულს.¹ იგივე აზრი აქაიკმ თითქმის შეუცვლელად გაიმეორა სტატიაში „სიტყვა ზეინაბის გასამართლებაზე“: „ამ პატარა საქრისტიანო სამეფოს აზიაში მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში მოსვენებას არ აძლევდნენ, მაგრამ ვერ შემოიტანეს ისლამი საქართველოში. ხალხი ჯერით ხელში, მომეგრებლად გასული საზღვრის პირებად თავს სდებდა სამშობლოსათვის სიტყვებით: „ჭირსა შიგან გამაგრება ისე უნდა ვით ქვიტიკრისაო“ და „სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა სიკვდილი სახელოვანიო“.²

რუსთაველის აფორიზმები ცალკე წიგნად რამდენჯერმე გამოიცა. მაგრამ მათგან ყველაზე სრული და მეცნიერულად სრულყოფილია ვახტანგ კუპრავეას ნაშრომი, რომელშიც წარმოდგენილია ღიდი პოეტის ბრძნული ნააზრევი საუკეთესო რუსული და გერმანული თარგმანებით.

ნაშრომის მეორე თავში „რუსთაველის აფორიზმთა ირგვლივ“ ვ. კუპრავეა ეხება რუსთაველის აფორიზმების თარგმნის პრობლემას, ზოლო შემდეგ ყურადღებას ამახვილებს რუსთაველის რამდენიმე აფორიზმზე და ცდილობს თავისებური ახსნა მისცეს მათ. კერძოდ, ამ ნაშრომში ვ. კუპრავეა უარყოფს აფორიზმის „რალა იგი სინათლე რასაცა ახლავს ბნელია“ — ტრადიციულ წაკითხვას და გეთავაზობს აფორიზმის ასეთ გაგებას: რალა იგი სინათლე, რასაც ბნელი უახლოვდება.³

გასაზიარებელია მკვლევარის პოზიცია აფორიზმის „არა ვარგა უსაზომოს“ ძირების დაძეხნისას. იგი ამ აფორიზმის წინამორბედად მიიჩნევს ათონის კანონმდებლის სოლონის ნათქვამს „ყველაფერში საჭიროა ზომა“. შემდეგ ვ. კუპრავეა იმოწმებს ბერძენი ფილოსოფოსისა და მათემატიკოსის პითაგორას გამონათქვამს: „არავინ არ უნდა გადაღახოს ზომა არც ჭამაში, არც სმაში“. ასევე მოხმობილი აქვს დემოკრიტეს ნააზრევი „თუ ზომას გადახვალ, ყველაზე ღიდი სიამოვნება ყველაზე ღიდ უსიამოვნებად გადაიქცევა“. მკვლევარი ცდილობს ქრონოლოგიურად გაიაზროს ამ იდეის სიბრძნე, ამიტომაც იმოწმებს პიპოკრატეს, ისო ზირაქის, სენეკას,

¹ ა. წერეთელი თსკ XIV, გვ. 319

² იქვე, გვ. 319, 597

³ ვ. კუპრავეა, დასახ. წიგნი, გვ. 164

კლავდიუსი გაოგნის შესაბამის ნააზრევს და ასკენის, რომ რუსთაველმა თავის ფილოსოფიურ და პოეტურ აზროვნებაში გააერთიანა და თავისებურად გადაადსო ყოველივე და შემდეგ ამ ათასწლოვან სიარბნეს მისცა ისეთი სახე, რომელიც მის პოეტურ გენიას შეეფერებოდა“.¹

ვფიქრობთ, ასევე გასაზიარებელია თვალსაზრისი ცნობილ აფორიზმში „რაცა ვის რა ბედმან მისცეს...“ ნაცვლად სიტყვისა „ბედი“, „ღმერთის“ შეტანის შესახებ.

ქართულ ფილოლოგიურ მეცნიერებაში დიდი ხნის განმავლობაში დავა იყო ატექსტილი ცნობილი აფორიზმის გამო:

ფილოსოფოსი გეორგიუსი, ამაზედ ქმნდთ ცილობა:
პატრონი ყმას რითა სჯობს და ჭკუას – გამოცდილობა?
ათასად გვარი დაფასდა, ათი ათასად – ზრდილობა,
თუ კაცი კაცად არ გარვა, ცუდია გვარიშვილობა.

ეს აფორიზმი 1846 წელს გამოაქვეყნა დავით ჩუბინიშვილმა და იგი ხალხური პოეზიის ნიშნულად მიიჩნია.² 1860 წელს კი ეს ლექსი მან ეთი-გრაფად წარუძღვარა თავის მიერ გამოცემულ „ვეფხისტყაოსანს“.

როგორც შ. ონიანი შენიშნავს, აღნიშნულ აფორიზმს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა აკად. ნ. მარი: „და რა ქვეყანაში ვფიქრობთ ჩვენ მოქმედებას უცოდინაროდ... იმ ქვეყანაში, სადაც ქართველმა პოეტმა ჯერ კიდევ მეთორმეტე საუკუნეში გამოხატა ფოლადებრ ნაწრთობის, სმა ტკბილის სახალხო ფორმის ლექსებით საზოგადოებრივი მსჯელობა ადამიანებზედ“.³

აღნიშნულ აფორიზმს შოთა რუსთაველს აკუთვნებდნენ ალ. ზახანაშვილი,⁴ ნ. მარი,⁵ ა. წერეთელი,⁶ მ. ჯანაშვილი,⁷ ი. მეგრელიძე,⁸ ლ. მეტრეველი,⁹ ხოლო ი. გრიშაშვილს¹⁰ და ალ. ბარამიძეს¹¹ მიაჩნიათ, რომ ეს აფორიზმი ფოლკლორული წარმოშობისაა.

ციტირებულ აფორიზმს საკვიალური მონოგრაფია მიუძღვნა შ. ონიანმა, რომელმაც მკვნიერულად დაასაბუთა, რომ აფორიზმი უნდა მივაკუთ-

¹ ვ. კუპრაძე, დასახ. წიგნი, გვ. 169

² ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული მწერლობის ქრესტომათია, 1846, გვ. 394

³ ნ. მარი, დასაქმებული ნაშრომი, გვ. 51-52

⁴ ალ. ზახანაშვილი, ქართული სიტყვიერების ისტორია, 1904, გვ. 374-375

⁵ ნ. მარი, ქართველთა ეროვნება, ქუთაისი, 1905, გვ. 52

⁶ ა. წერეთელი, თხზულებანი, VI, თბ. 1957, გვ. 54, 174, 192

⁷ მ. ჯანაშვილი, თამარ მეფე, ტფ. 1917, გვ. 93

⁸ И. Мегрелидзе Народное предание О Руставели, Москва-Ленинград 1938, стр. 3-4, 21-22, 31-38

⁹ ლ. მეტრეველი, კაცობრიობა და გვარიშვილობა, ლიტ. საქართველო, 1938 № 5

¹⁰ შანდაშო თქმები, ი. გრიშაშვილის გამოცემა, თბ. 1936, გვ. 10

¹¹ ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1954, გვ. 305

ენათ შოთა რუსთაველს, ამასთანავე, მოგვცა ნათელი სურათი ამ აფორიზმის გამოძახილისა ქართულ მწერლობაში.

ძნელაა მოიძებნოს რომელიმე მწერალი, რომლის შემოქმედებაში აფორისტულ ნააზრევს მნიშვნელოვანი ადგილი არ ექნება დათმობილი. მაგრამ შეგვიძლია გადაუჭარბებლად ვთქვათ, რომ რუსთაველის შემდეგ აფორისტული მეტყველების დიდოსტატები არიან სულხან-საბა ორბელიანი, ვახტანგ მეექვსე და დავით გურამიშვილი.

ვახტანგ მეექვსის დიდი ინტერესი ბრძნული ნააზრევისდამი გამოვლიდნა არა მარტო მის მიერ შექმნილ არაერთ ბრწყინვალე აფორისტურ გამონათქვამში, არამედ, უპირველეს ყოვლისა, როგორც ზემოთაც ვთქვით, აღსანიშნავია მისი მიმართება პოლონელი ავტორის ბენიამ ბუდნის აპოთეგმური კრებულისადმი. ვახტანგმა ამით გააგრძელა ის დიდი ტრადიცია, რომელიც საქართველოში უკვე საუკუნეების მანძილზე მომოყალიბდა. რითაც შეგვიძლია ვთქვათ, რომ გვერდში დაუდგა ისეთ დიდ მწერლებს, როგორებიც იყვნენ რენესანსის ბრწყინვალე ვარსკვლავები პეტრარკა და ბოკაჩო. როგორც ცნობილია, ეს მწერლები დაინტერესებული იყვნენ აპოთეგმური კრებულების შედგენით.

სამართლიანად შენიშნავს მწერალი გ. ნატროშვილი, რომ „ვახტანგი ანტიკურ ფილოსოფიას მარტო ბენიამ ბუდნის აპოთეგმების მიხედვით როდი იცნობს. ალბათ, აქ დიდ როლს თამაშობდა ქართული ტრადიციაც, ვახტანგი აქ, ბუდნის აპოთეგმაში ხვდებოდა უკვე ნაცნობ აფორიზმებს, ნაცნობ ავტორებს, რომლებიც მას უკვე არაერთგზის შეხვდნენ წინათ, ძველი ქართული წყაროების შესწავლის დროს. ამიტომ უმრავლეს შემთხვევაში, ესოდენ თავისუფლად გრძნობდა თავს ვახტანგი, როცა რომელიმე ძველი ფილოსოფოსის ფრაზას ქართული ლექსით გადმოგვცემს“.¹

ვახტანგ მეექვსის დამოკიდებულება აფორისტული ნააზრევისადმი ორგანო მიმართების ცენტრში ექცევა. ერთი, როდესაც პოეტი თვით ქმნის საკუთარ ბრძნულ ნააზრევს, მეორე, როდესაც იგი თავის პოეზიაში იყენებს რომელიმე ავტორის სიბრძნეს. იგივე ითქმის დ. გურამიშვილის შესახებ. გურამიშვილის „დავითიანი“ ბრძნული გამონათქვამების ერთგვარი საღაროა, საიდანაც აღმასვლით ელავს პოეტის უაღრესად საინტერესო, დიდი აზრის შემცველი ბრძნული გამონათქვამები.

გვსურს ყურადღება გავამახვილოთ იმ გარემოებაზე, რომ გურამიშვილის აფორისტული ნააზრევი დიდადაა დაეალებული ძველი მსოფლიოს სიბრძნისაგან.

¹ გ. ნატროშვილი, დავით გურამიშვილი. თბ. 1980, გვ. 119

საქციალურ ლიტერატურაში მითითებულია დ. გურამიშვილისა და უკრაინელი ფილოსოფოსის გ. სკოვოროდას ურთიერთობის შესახებ. როგორც შენიშნავენ ამ ორ პოეტსა და მოაზროვნეს გარკვეული თანხედრები აქვს ძველი ბერძენი ფილოსოფოსის ეპიკურეს მოძღვრებასთან მიმართებისას.

როგორც ჩანს, ბიბლიასა და სხვა ძველი დროის ფილოსოფოსების მოძღვრებასთან ერთად დ. გურამიშვილი კარგად იცნობდა ეპიკურეს მოძღვრებას:

ფილასოფოსი ეპიკურ გეაუწყებს, ამას გეპირდება:
აგებულობით მყოფელი აროდეს გაღარბდება,
თუ კაცი ნდომას მიჰყვების, მიღღეში არ გამდიდრდება,
როცა პატარას იშოვნის, მერე ღიღს მაგვიდება.¹

გურამიშვილი გარკვეულწილად იცავს ეპიკურეს თვალსაზრისს, თუმცა მას, როგორც უადრესად მორწმუნე ადამიანს, არ შეეძლო გაეზიარებინა ეპიკურეს ათეიზმი.

როგორც ცნობილია, ეპიკურეს მოძღვრებას მრავალი მოწინააღმდეგე ჰყავდა. ეპიკურელების მსოფლმხედველობის წინააღმდეგ ილაშქრებდა იოანე პეტრიწი. მაგრამ დავით გურამიშვილი, ისე რომ მის ქრისტიანულ გრძნობებს რაიმე ჩრდილი არ მისდგომოდა, გარკვეულად ამართლებს (ერთ მომენტში) ეპიკურეს. აღსანიშნავია, რომ ამ ფილოსოფოსის დაცვა აშკარაა გ. სკოვოროდას ნააზრევშიც: „მისი სიტყვის ძალა ადამიანებმა ვერ იგემებს, ყველა საუკუნესა და ყველა ხალხში დაამცირეს ეპიკურე სიამოვნების ქადაგებისათვის და თვითონ ის მიიჩნიეს ღორების მწყემსად“. „მაგრამ როცა სიცოცხლე გულითადი სიხარულისაგანაა, როცა სიხარული სიამოვნებისაგან, მაშინ რაზე დამოკიდებული სიამოვნება, რომელიც გულს ატკობს. ამას გვიხსნის ღვთაებრივი პლატონი: ჭეშმარიტება ყველაზე ტკბილიაო. ჩვენ კი შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მარტო ჭეშმარიტებაში სიცოცხლობს ნამდვილი სიამოვნება და მხოლოდ ის ერთი აცოცხლებს გულს, განმგებელს ჩვენი სხეულისას. არ შემცდარა ბრძენი, რომელმაც ცოდნასა და უვიცობას შორის იგივე საზღვარი დასდო, რაც სიყვდილსა და სიცოცხლეს შორის“.²

ამ შემთხვევაშიც დ. გურამიშვილი, სკოვოროდას მსგავსად, ამოდის ეპიკურეს თვალსაზრისიდან, როდესაც აფორისტულად შენიშნავს: „თქმულა, სიბრძნესთან სიგიჟე, ვითა ცოცხალთან მკედარია“.

¹ ქართული პოეზია, 4. დასახ. გამოცემა გვ. 56

² Г. С. Сковорода, Собрание сочинений, Т. 1, 1912 გვ. 360

დ. გურამიშვილის აფორისტული ნააზრევი აღბეჭდილია ცხოვრების ღრმა ცოდნით, დაკვირვებით. ამავე ღროს, ამ ნააზრევში საკმაო სპექტრითაა წარმოდგენილი ძველი ფილოსოფიური აზროვნება, რითაც კიდევ ერთხელ აღინიშნება ის გარემოება, რომ გურამიშვილი განსაკუთრებულ პატივისცემას იჩენდა მსოფლიოს ბრძნული ნააზრევისადმი. სწორედ ეს გარემოება უნდა ჰქონდეს მხედველობაში ა. ხახანაშვილს როდესაც მიუთითებს: რომ გურამიშვილი „ამჟღავნებდა განყენებული აზროვნებისადმი მიდრეკილებას და საფუძვლიან ცოდნას ბერძნული ფილოსოფიის სფეროში. იონური სკოლის თანახმად, ის ფიქრობს, რომ ადამიანი შექმნილია ოთხი სტიქიისაგან — მიწისა, წყლისა, ცეცხლისა და ჰაერისაგან“.¹

შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ კლასიკური პერიოდიდან მოყოლებული ქართველი მწერლები ახლოს იცნობდნენ ძველ ფილოსოფიურ აზროვნებას. სწორედ აპოთეგმური კრებულების საშუალებითაც და ამ მოკლე ბრძნული აზრებით ისინი კვებავდნენ კიდევ საკუთარ აფორისტულ ნააზრევს.

ქართველ მწერალთა ბრძნული გამონათქვამების დიდ მნიშვნელობას კარგად გრძნობდა ილია ჭავჭავაძე. სწორედ ეს იყო იმის მიზეზი, რომ მან „ივერიაში“ შემოიღო რუბრიკა „დამაკვირდი“, სადაც სისტემატიურად აქვეყნებდა როგორც ქართველი, ისე მსოფლიოს გამოჩენილი მწერლებისა და მოაზროვნეების ბრძნულ გამონათქვამებს.

ინტერესი ამ მიმართებით არც ჩვენს საუკუნეში შენელებულა. სხვადასხვა დროს გამოიცა შ. რუსთაველის, დ. გურამიშვილის, ი. ჭავჭავაძის, ა. წერეთლის, ვაჟა-ფშაველას და სხვათა აფორიზმები. რაც შეეხება მეცნიერულ გამოკვლევას ამ სფეროში, აშკარაა გარკვეული უკმარისობა. მხოლოდ ცალკეული წერილები თუ გამოკვლევები ამა თუ იმ ბრძნული ნააზრევის შესახებ, ბუნებრივია, არაა საკმარისი. ამ ფონზე საინტერესო ნაშრომად გვეჩვენება ბ. დარჩიას გამოკვლევა „ვის ეკუთვნის აფორიზმი „ცემა გმართებს გამზრდელისა, რა ყრმა ნახო ავად ზრდილი“.

ცნობილია, რომ აღნიშნული აფორიზმი სხვადასხვა დროს მიეწერებოდა ხან დავით გურამიშვილს, ხან აკაკი წერეთელს, ხან შოთა რუსთაველს, ხანაც ფოლკლორის ნიმუშად თვლიდნენ.

ბ. დარჩიამ საფუძვლიანად დაასაბუთა, რომ აფორიზმი ეკუთვნის ვახტანგ მეექვსეს.²

¹ А. Хаханов, Очерки по истории грузинской словестности VIII. I გვ. 176

² ბ. დარჩია, ვახტანგ მეექვსის პოეტური შემკვიდრება, თბ. 1986, გვ. 3

XX საუკუნის ქართველ მწერალთაგან ანდაზის ადგილსა და მნიშვნელობას პოლიკარპე კაკაბაძის შემოქმედებაში ეხება პროფ. ე. ვირსალაძე.¹

მ. ჯაფახიშვილის „არსენა მარაბდელში“ ანდაზების როლსა და მნიშვნელობას აანალიზებს პროფ. ტ. კვანჭილაშვილი,² ხოლო კ. გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენაში“ ანდაზებსა და აფორიზმებზე საინტერესოდ მსჯელობს პროფ თ. კიკაჩიშვილი.³ ანდაზის რიტმული წყობის შესახებ საინტერესო გამოკვლევა აქვს ჯ. ბარდაველიძეს.⁴

ბრძნულ გამონათქვამებს XX საუკუნის ქართველ მწერალთა შემოქმედების ანალიზისას ეხება პროფ. ნ. მახათაძე წიგნში „ძველი ქართული მწერლობის ტრადიციები მეოცე საუკუნის ქართულ პროზაში“.

ძველი ქართული აფორისტული ნააზრევის კვლევას მწყობრი სისტემური სახე არ გააჩნია. ყოველივე ეს ქმნის გარკვეულ სიცარიელეს, რომლის შევსებაც მომავლის ამოცანად გვესახება.

¹ ე. ვირსალაძე, პოლიკარპე კაკაბაძის დრამატურგიის ხალხური წყაროები, მნათობი, 1976, №6 გვ. 130-140

² ტ. კვანჭილაშვილი, მიხეილ ჯაფახიშვილის შემოქმედება თბ. 1966 გვ. 404-410

³ თ. კიკაჩიშვილი, კ. გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენის“ პრობლემეტიკისა და მწერლის მხატვრული ოსტატობის საკითხები, თბ. 1974 გვ. 182-192

⁴ ფილკლორის თეორია და ისტორია, თბ. 1979, გვ. 67-77

პირითადი დასკვნები

1. ქართული აფორისტული მეტყველების შესახებ საერთო დასკვნების გამოსატანად საჭიროა ამ მიმართებით ჩატარებული კვლევის შედეგების გათვალისწინება.

ნაშრომში განხილული პრობლემა, ძირითადად, ორმაგ განზომილებაში წარმოდგენილი. ერთის მხრივ, გამოკვლეულია საკუთრივ აფორიზმის სპეციფიკა, მისი თავისებურებები და ადგილი მწერლობის ისტორიაში საზოგადოდ, ხოლო მეორე მხრივ, — ქართული აფორისტული ნააზრევის განვითარების გზა.

2. ძველ ქართულ აფორისტულ მეტყველებას ფესვები ქართულ ფოლკლორსა და მწერლობაში აქვს გადგმული. პირველივე ქართულ მხატვრულ ძეგლში მკვეთრად ჩანს ავტორის პოზიცია აფორისტული ნააზრევის მიმართ. ამ პერიოდის ქართველი მწერლები, უმრავლეს შემთხვევაში, იყენებენ ბრძნულ გამონათქვამებს ბიბლიიდან, საღმრთო წიგნებიდან. აღსანიშნავია, რომ ქართულ პაგიოგრაფიაშივე იწინეს თავს სწრაფვა ორიგინალური აფორისტული ნააზრევისაკენ. ამავე ჟანრში საგრძნობია წერის აფორისტული სტილი, მნიშვნელოვანი აზრის სხარტად და ლაკონურად გადმოცემისა.

3. აფორიზმის განსაზღვრისას აუცილებელია ერთმანეთს გაეგიჟნოს ტერმინები „აფორიზმი“ და „აფორისტიკა“ და მკაცრად ჩამოყალიბდეს ის ზღვარი, რაც მათ შორის არსებობს.

აფორიზმი მოკლე, სხარტი ბრძნული გამონათქვამია, რომელიც თავის თავში აერთიანებს, ერთის მხრივ, რომელიმე ავტორის ინდივიდუალურ ნააზრევს ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით; ხოლო მეორე მხრივ, თავს უყრის საზოგადოებრივი აზროვნების სხვადასხვა საფეხურზე შემუშავებულ თვალსაზრისს. ყველა შემთხვევაში, აფორიზმის უმთავრესი თვისებაა — იარსებოს დამოუკიდებლად, ტექსტის გარეშე და ამავე დროს, შეინარჩუნოს აზრობრივი სისრულე. აქედან გამომდინარე, აფორიზმი არის სიტყვათა გარკვეული კომპლექსი, რომელიც სრულად განცალკევებულ ადგილზე დგას ლიტერატურულ ჟანრებს შორის.

4. აფორიზმის ჩამოყალიბება უშუალოდ უკავშირდება კაცობრიობის აზროვნების ჩამოყალიბებას და განვითარებას. იგი ადამიანის განვითარების მაღალ საფეხურზე ჩამოყალიბდა. აფორიზმმა არ იცის საზღვარი, დრო,

დრო, იგი ყველა ეპოქის კუთვნილებათ. აფორიზმის ისტორია მჭიდრო კავშირშია მისი შემქმნელი ერის ისტორიასთან. აფორიზმის ფესვების ძიებას მივყავართ მეცნიერების ისეთ დარგებთან, როგორცაა ფილოსოფია, ფოლკლორი, ეთნოგრაფია, ფსიქოლოგია, ლიტერატურის თეორია, პერალდია და სხვა.

5. აფორისტიკის სათანადო შესწავლისა და ანალიზის მიზნით აუცილებელია მასთან მიმართებაში განვიხილოთ ანდაზა, მაქსიმა, პრინციპი, ნორმა, სენტენცია, აპოფთეგმა, გნომა, დეფინიცია, პარადოქსი, აქსიომა, დევიზი, ტრუიზმი და თითოეულ მათგანს მივცეთ თავისი კვალიფიკაცია. მათ ერთმანეთთან აახლოებს უმთავრესი თვისება — აზრის სწორად, ლაკონურად და რაც მთავარია, ბრძნულად გადმოცემის უნარი. მაგრამ მათ შორის შეინიშნება განსხვავებანი, რასაც პრინციპული მნიშვნელობა აქვს მათი მეცნიერული შესწავლისათვის.

6. დღემდე ლიტატურათმცოდნეობაში აფორიზმი და აფორისტიკა გაგებულია იდენტური მნიშვნელობით, რაც პრობლემისადმი ცალმხრივი მიდგომის შედეგია. აფორიზმი არის ერთ ჟანრი, ისევე როგორც მაქსიმა, გნომა, სენტენცია და სხვა. ხოლო აფორისტიკის ცნებაში უნდა ვიგულისხმოთ ფილოლოგიური მეცნიერების დარგი, რომელიც შეისწავლის ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ ჟანრს. აქედან გამომდინარე, აფორისტიკა არის არა ჟანრი, როგორც ეს დღემდეა მიჩნეული, არამედ — მეცნიერების დარგი ამ ჟანრების შესახებ.

აფორისტიკა მეცნიერების კომპლექსური დარგია, ამიტომ, მისი კვლევა უნდა წარიმართოს მრავალ დისციპლინასთან კავშირში. ესენია: ლინგვისტიკა, ლიტმცოდნეობა, ეთნოგრაფია, შემოქმედების ფსიქოლოგია, ფოლკლორისტიკა, ფილოსოფია და სხვა.

7. ქართული აფორისტული მეტყველების კვლევა-ძიებისათვის აუცილებელია მისი ტერმინოლოგიის დადგენა. თვით ტერმინი „აფორიზმი“ ძველ ქართულ მწერლობაში არ გვხვდება, სამაგიეროდ არსებობს მისი სინონიმური ტერმინები: „სიტყვა“, „სწავლა“, „არაკი“, „იგავი“, „მცნება“, „თქმული“, „გამონათქვამი“, „საკითხავი“, „ანდაზა“.

8. ქართული აფორისტული მეტყველება თავისი არსებობის იმდენ საუკუნეს ითვლის, რამდენსაც კლასიკური ქართული მწერლობა. პირველივე ქართულ ორიგინალურ ძეგლში „წამება წმინდისა შუშანიკისი“ გამოიკვეთა ავტორის დამოკიდებულება ბრძნული ნააზრევისადმი. აფორისტული მეტყველებით დაინტერესება საქართველოში ჩანს ჯერ კიდევ მეხუთე საუკუნიდან და გრძელდება მთელი ქართული მწერლობის განვითარების განმავლობაში. საინტერესოა ისიც, რომ აფორიზმთან და ან-

დაზასთან ერთად ქართულ მწერლობაში, მისი განვითარების პირველივე ეტაპზე გვხვდება სენტენცია, გნომა, მაქსიმა, ღუფინაცია და სხვ.

9. ძველ ქართულ აფორისტულ ნააზრევში, მისი განვითარების ყოველ ეტაპზე ჩნდება ფილოსოფიური საკითხების აფორისტულად გადაწყვეტის ცდა. ამ პერიოდის აფორიზმებში უკვე იგრძნობა ავტორის მიმართება ისეთი პრობლემებისადმი, როგორიცაა ღმერთი, ადამიანი, სიკეთე, ბოროტება და სხვა.

10. ქართული აფორისტული მეტყველების მწვერვალაა შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“. მსოფლიოში მრავალი როდია ისეთი მწერალი, რომლის შემოქმედებაც ისევე მდიდარია ბრძნული გამონათქვამებით, როგორც „ვეფხისტყაოსანი“.

რუსთაველის აფორისტული ნააზრევის კვლევისას ყურადღებას იპყრობს ორი გარემოება: I – ავტორის თავისთავადობა, ანუ ორიგინალური აფორიზმის ქმნადობა და II – აზრის ისტორიული მახსოვრობა, მოარული ბრძნული აზრების რუსთაველისეული ინტერპრეტაცია. რუსთაველი ორივე შემთხვევაში აფორისტული მეტყველების უბადლო ოსტატია. რუსთაველის აფორიზმებში, როგორც ფოკუსში, თავს იყრის დასავლური და აღმოსავლური სიბრძნე, რომელიც მყარ ეროვნულ საფუძველზეა აღმოცენებული.

რუსთაველის აფორიზმი მასშტაბურია. იგი გამოირჩევა თემატური მრავალფეროვნებით. 300-მდე აფორიზმსა და სხვა სახის გამონათქვამებში შოთა რუსთაველი ეხება ორმოცამდე თემას.

11. რუსთაველის აფორიზმმა ერთგვარად განსაზღვრა აღორძინების ხანის ქართული მწერლობის აფორისტული ნააზრევის თემატიკა. აღორძინების ხანის ქართველი მოღვაწენი ქმნიან ისეთ გამონათქვამებსა და სენტენციას-აფორიზმებს, რომლებიც ერთის მხრივ მომდინარეობს შოთა რუსთაველის შესაბამისი ნააზრევიდან, ხოლო მეორე მხრივ, სუნთქავს იმ დროის ეპოქალური მოვლენებითა და ინტერესებით. აღსანიშნავია, რომ ამ პერიოდში კვლავ აღორძინდა „აპოკთეგმებისადმი“ ყურადღება და ინტერესი, რომლისადმი განსაკუთრებული დამოკიდებულებაც ჩვენში უკვე ცნობილია კლასიკურ ხანაში.

აღორძინების პერიოდიდან აფორისტული ნააზრევის როლი საზოგადოების ზნეობრივი ფორმების საქმეში განსაკუთრებით ნათლად ესმით XVIII საუკუნის მოღვაწეებს. შეიძლება ითქვას, რომ რუსთაველის შემდეგ ძველ ქართულ მწერლობაში ამ საუკუნეს შეიძლება თამამად ეწოდოს აფორისტის საუკუნე.

პირთა საძიებელი

ა

აბულაძე ი. 52
 აბულ-ფარაჯი 39, 41
 ათონელი ე. 43, 64, 65, 66
 ათენეოს ნაეკრატილელი 40
 ალექსიძე 8. 32, 33
 ალფოსი პ. 41
 ამენომეჟე 31
 ამიონ ქრისტოსოპი 40
 ანაკრეონტი 17
 არჩილი 4, 12, 24, 26, 27, 34, 54, 73, 77
 არისტოტილე 47

ბ

ბაგრატიონი დ. 73
 ბარამიძე ალ. 4, 13, 25, 54, 78, 80
 ბარამიძე რ. 4, 73, 77
 ბარდაველიძე ჯ. 30 84
 ბასტინი მ. 51
 ბერძენიშვილი ლ. 29
 ბერძენიშვილი ნ. 54
 ბენიამ ბუღნი 81
 ბორნი ელ. 45
 ბოიხეტი ე. 65
 ბოკაჩო ჯ 81
 ბრეგვაძე ბ. 31
 ბრეგვაძე დ. 72

გ

გაი 65
 გამსახურდია კ. 84
 გაწერელია აკ. 4, 15
 გოეთე 6, 19, 47, 49

გორკი მ. 50
 გრიშაშვილი ი. 80
 გუგუშვილი მ. 4, 78
 გურაძიშვილი დ. 4, 12, 24, 25, 34, 35, 47, 54, 57, 58, 61, 81, 82, 83

დ

დამასკელი ი. 43
 ღალი ელ. 14
 დარჩია ბ. 4, 72, 83
 დენი დიდრო 27
 დემოკრიტე 69, 79
 დეალი მ. 65, 66
 დიოგენე, ლაერტელი 40
 დიონისე, არეოპაგელი 76
 დოსტოვესკი თ. 14

ე

ეგნატე დიაკონი 66
 ევრიპიდე 17
 ეესგათი მცხეთელი 59
 ეკერმანი 49
 ელიანი 40
 ეპიკურე 82
 ეპიქტეტი 40
 ერთელიშვილი ფ. 29
 ესქილე 17
 ეფრემ მცირე 43

ვ

ვახტანგ მეექვსე 4, 12, 13, 14, 23, 24, 25, 26, 27, 34, 59, 71, 72, 73, 77, 81, 83
 ვაჟა-ფშაველა 4, 21, 26. 83

ეებსტერი 27
ვირსალაძე ე. 84
ვისოცკი ლ. 21
ვოლტერი 31

8

ზამარშარი 41
ზანდუკელი ფ. 29

თ

თეიმურაზ პირველი 4, 24, 78
თევზაძე დ. 4
თეოფილე ხუცეს მონაზონი 64
თეოფრასტე 40
თოდუა მ. 4, 17, 74
თურქისტანშილი ე. 72, 73

ი

იმედაშვილი გ. 4, 71, 72
ინგოროყვა პ. 4, 67, 68, 70
იოანე მოსხი 53, 56, 66
იოანე ოქროპირი 66
იოანე პეტრიწი 82
ისო ზირაქი 79
იყალთოელი ა. 43, 68

კ

კასირერი ე. 17, 46
კასია 41
კანტი ი. 45
კატონი 41
კანდელაკი ნ. 52, 55, 57
კაკაბაძე პ. 84
კეკელიძე კ. 4, 43, 44, 64, 67, 68, 71
კეინტილიანე 20
კვანჭილაშვილი გ. 84
კიკაჩიშვილი თ. 6, 84
კლავდიუს გალენი 80
კოტეტიშვილი ვახტანგ 11
კოტეტიშვილი ვახუშტი 50

კონსტანტი კახი 60
კონუყი 27
კონდრაზაშვილი ლ. 7
კრაუსი კ. 47
კუპრაძე ე. 7, 19, 20, 31, 47, 79, 80

ლ

ლარომფუკო 27, 31
ლევაძე ლ. 29
ლიხტენბერგი 27
ლოლაშვილი ი. 4, 66, 67, 68, 69, 70
ლუკიანე 40
ლუკოლი ი. 76

მ

მახათაძე ნ. 4, 84
მაქსიმე გორელი 40
მარკუს ავრელიუსი 40
მაჭმა-ულ-ამსალ მედიანი 41
მარციალე 48
მარი ნ. 66, 80
მენაბდე ლ. 4, 73, 77
მეგრელიძე ი. 80
მეტრეველი ლ. 80
მერჩულე გ. 4
მთაწმინდელი გ. 43
მინი ე. 44
მოიგელროკი ფ. 47

ნ

ნატროშვილი გ. 81
ნილო სინელი 44, 45, 66

ო

ომარ ხაიაში 50
ონიანი მ. 4, 76, 77, 80
ორბელიანი ს.ს. 4, 24, 25, 42, 44, 52, 55, 58

კ

პასკალი ბ. 27
 პეტერსი პ. 65
 პეტრარკა 81
 პითაგორა 79
 პინდარე 17
 პლატონი 53, 70, 76, 82
 პლუტარქე 40
 პოტეზნია ალ. 21
 პრუტკოვი 27

რ

რუსთაველი მ. 4, 7, 11, 13, 17, 21,
 25, 35, 36, 42, 46, 47, 48, 53, 56, 57,
 61, 67, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79,
 80, 81, 83, 87
 რუხაძე გრ. 67, 68, 71, 73

ს

სააკაძე ი. 27, 78
 საბინინი მ. 32
 საფო 17
 სენეკა 79
 სერვანტესი 19
 სერებრიაკოვი ს. 51
 სიმონიდე კესელი 15
 სკოვოროდა გ. 82
 სოფოკლე 17
 სოლონი 19, 79
 სოგიონი 40
 სოკრატე 69
 სტობელი ი. 40

ტ

ტეილორი ე. 29

უ

უალდი ო. 47

ფ

ფაულენიშვილი ო. 34, 57
 ფედორენკო ნ. 8, 21
 ფეოგნიდე მეტარელი 19
 ფლავიოს არიანე 39
 ფლავიანოს ფილოსტრატე 40
 ფრანკფორტი პ. 31

ქ

ქეიქაუსი 31, 41, 71
 ქურდაძე მ. 55

ყ

ყუბანეიშვილი ს. 53

შ

შილერი ფ. 49

ჩ

ჩიქოვანი მ. 30
 ჩუბინაშვილი დ. 80

ც

ცანავე ა. 30
 ცურგაველი ი. 24, 63
 ციცერონი 20, 27

ძ

ძოწენიძე ლ. 4, 38, 39, 72

წ

წერეთელი აკ. 4, 78, 79, 80, 83

ჭ

ჭავეჭავაძე ი. 4, 47, 83
 ჭილაია ა. 32, 42, 49
 ჭილაია რ. 32, 42, 49
 ჭყონია თ. 43, 44

ბ

ხანძთელი გრ. 53

ხასანაშვილი ალ. 14, 80, 83

ხიზანიშვილი ნ. 16

ჯ

ჯაფარიშვილი მ. 84

ჯანაშვილი მ. 80

ჯინორია ო. 49

კ

კესიოლე 17

კეროლოძე 20

კიპოკრაძე 9, 19, 79

კომეროსი 17

ბიბლიოგრაფია

1. არჩილი, თხზულებათა სრული კრებული ორ ტომად, აღ. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, I, 1936. II, 1937.
2. Адрианова - Перетц В. Н. Библейские афоризмы и русские пословицы. Труды отд. древнерус. лит. Ин-ста русской литературы. АН СССР. I - 26 1971 г.
3. Ашукин Н. С. и Ашукина М.Г. Крылатые слова Лит. цитаты. Образные выражения. М. 1955.
4. Авеличев А. К. Заметки о метафоре. Вестник Московского университета. Сер 10. Филология, 1973, № 1.
5. ანაკრეონტი, ანაკრეონტეა, ლირიკა, თბ. 1988.
6. არისტოტელე, რიტორიკა, თბ. 1981.
7. Афоризмы Египтета, С. Петербург, 1891.
8. Афоризмы по иностранным источникам, М. 1961
9. ანდაგები, შედგენილი ნ. ნაკაშიძის მიერ. თბ. 1953.
10. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. М. 1957.
11. Афганские народные пословицы и поговорки. М. 1961.
12. ბარამიძე რ. არჩილ ბაგრატიონი თბ, 1983.
13. ბიბლია, ნაწილი მეორე, გჟ. 1884.
14. ბარამიძე აღ. შოთა რუსთაველი, თბ. 1958.
15. ბაგრატიონი ა. წყობილსიტყვაობა ი. ლოლაშვილის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, თბ. 1980.
16. ბარამიძე აღ. სულხან-საბა ორბელიანი, თბ. 1975.
17. Бихтин М. М. творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренесанса. М. 1965.
18. ბრეგვაძე დ. ქართველი მწერლები რუსეთში, თბ. 1958.
19. Булатов М. Крылатые слова, М. 1958.
20. Гей Н. Художественность литературы. М. 1975.
21. Гильберт К, Кун Г. История эстетики. М. 1960.
22. Гладишева Л. Л. Крылатые слова советских писателей - наше общее богатство. Русский язык в школе, 1972. № 5.
23. გერმანული ფილოსოფიურ ლირიკა, თბ. 1981.
24. გოეთეს საუბრები ეკერმანთან, ბათუმი, 1988.
25. გორდემიანი რ. ბერძნული ცივილიზაცია I, 1988.
26. გუგუშვილი მ. თეიმურაზ ჰირველის ცხოვრების გზა, თბ. 1979

27. გაწერილია ა. ნარკვევები პორტრეტები ლექსთმცოდნეობა, თბ. 1988
28. ღარჩია ბ. ვახტანგ მეექვსის პოეტური შემკვიდრეობა, თბ. 1986.
29. ღემოსთენე, ფილიპიკები, თბ. 1984
30. Гомер, Илиада, М. 1986.
31. Гусев В. Е. Эстетика фольклора. Л. 1967.
32. Еикин Г. История и система средневекового мирозерцания, М. 1967.
33. ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, თბ. 1975.
34. Вокуров В. Пословицы и поговорки с именами, Дошкольное Воспитание, 1984, № 9.
35. ვასაძე ა. მხატვრული შემოქმედების ფსიქოლოგიის საკითხები, თბ. 1979.
36. ვალბოლსკი მ. საქართველოს პერალდიკური სიმბოლიკა, თბ. 1980.
37. ვერგილიუსი, ენეიდა, თბ. 1976.
38. Заимовский С.Г. Крылатое слова, Москва - Ленинград. 1930.
39. The New American Handy College dictionary. New American Library. 1981.
40. თოდუა მ. ვეფხის ნახტომი ანუ რითი სჯობს რუსთაველი შექსპირსა და გოეთეს, ქუთაისი, 1993.
41. თეიმურაზ პირველი, აღ. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიას რედაქციით, ტფ, 1939.
42. იბერიელი პ. შრომები, თბ. 1976
43. ირანული პოეზია, შეადგინა, შესავალი წერილი და შენიშვნები დაურთო ვ. კოტეგიშვილმა, თბ. 1977.
44. Избранные латинские цитаты и афоризмы. С. Петербург. 1905.
45. Японские народные пословицы перевод. с японского П.Петрова, М. 1959
46. კასირერი ე. რა არის ადამიანი, თბ. 1983.
47. Кондрахазова Д. Заметки об афоризме своеобразие и органика. Литературная Грузия. 1985, № 6.
48. კვინტუს ავრელიუს ულაქუსი, პოეტური ხელოვნებისათვის, ლათინურიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთო აკაკი ურუშაძემ, თბ., 1981.
49. კაკაბაძე მ. ხელოვნება, ფილოსოფია, ცხოვრება, თბ. 1979.
50. კიკვიძე მ; ხელოვნება და პოეტიკა, თბ. 1988.
51. Китайские народные пословицы и поговорки. Перевод с китайского А. Тишкова. М. 1962.
52. კუპრავა ვ. რუსთაველის აფორიზმები, თბ, 1991.
53. კანდელაკი ნ. ქართული მჭევრმეტყველება, თბ. 1968.
54. ღაროშუკო, მაქსიმები, თარგმნა ბაჩანა ბრგვაძემ, თბ. 1991.
55. ღაო ძი, ღაო ღე ძინი, თარგმანი შესავალი და განმარტებანი ღერი აღიმონაკისა, თბ. 1990.

56. Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы, М. 1978.
57. ლოლაშვილი ი. არეოპაგიტიკის პრობლემები თბ. 1972.
58. Лихтенберг Г. К. Афоризмы. М. 1964.
59. Морозова Л. А. Русские народные поговорки, Русская Речь 1976 № 6.
60. Московский А. М. Изобразительные средства пословиц и поговорок, Русская Речь, 1977. № 4.
61. Максимов С. Крылатые слова 2 изд. М. 1955.
62. მაღრაძე ელ. რაღ-სოფელო, თბ. 1984.
63. შენაბლე ლ. ვახტანგ შეექესე, თბ. 1966.
64. მახათაძე ნ. ძველი ქართული მწერლობის გრაფიკული მუიოცე საუკუნის ქართულ პროზაში. თბ. 1980.
65. მეგრეველი ლ. ანდაზები, თბ. 1981.
66. Мудрое слово. Русские пословицы, составил А. Разумов. М. 1958.
67. Монгольские народные пословицы и поговорки. М. 1962.
68. Народные пословицы и поговорки, Составил А. И. Соболев. М. 1956.
69. Пушкирев Л. Н. Русские народные пословицы в записях XVII века, Вопросы истории. 1974. № 1.
70. Пословицы и поговорки народов востока, Составитель Ю. Э. Брегель М. 1961.
71. Пословицы русского народа, сборник В. Даля. М. 1957.
72. Пословицы разных народов, Собраны Г. Большаковым. и М. Кохиным, М. 1957.
73. რუსული ანდაზები, თბ. 1977.
74. Русские пословицы и поговорки, М. 1988.
75. რჩეული ქართული ანდაზები და სიტყვის მასალები, შედგ. აღ. ლლონგის მიერ, თბ. 1957.
76. სირაძე რ. ქართული ესთეტიკური აზრის ისტორიიდან, თბ. 1978
77. სახოკია თ. ქართული ანდაზები, თბ. 1967.
78. საალი შირაზელი, ბესთან, თბ. 1955.
79. უმიკაშვილი პ. ხალხური სიტყვიერება ნაწ. I, თბ. 1937.
80. Федоренко Н. Т. Афоризм как жанр словесного искусства. Вопросы литературы. 1973. № 9.
81. ქართული სიტყვიერების მასალები, შედგ. ჯუანშერ სონღულაშვილის მიერ, 1957.
82. ქართული ანდაზები, შეკრებილი თ. თურდოსპირელისა და ევაბრიამის მიერ, თბ. 1955.
83. ქალაგიძე ნ. ლეკანოზიშვილი ქ. გერმანული ანდაზები ქართული მე-საუკუნისგან, თბ. 1951.

84. ძოწენიძე ლ. რუსული აპოკრიფების ქართული რედაქციები, თბ. 1959.
85. ჭაუჭავაძე ი. ჭკუა ურჩევს ენა იტყვის, თბ. 1987.
86. ჭაუჭავაძე ი. აფორიზმები, ამოკრებილი ბ. კანდელაკის მიერ, თბ. 1957.
87. ჭაუჭავაძე ი. აზრები, შეადგინა გ. კალანდარიშვილმა თბ. 1988.

Мтварელიдзе Мурад Михайлович

**Древнегрузинская
афористика**
(на грузинском языке)

Издательство „Меридиани“
Тбилиси 1996г.

რედაქტორი ნ. ღურგლიშვილი
განმარტავთარი ქ. რუხაძე
ქორექტორი ვ. კილაძე
ბირაჲი 1000